

F O N S

(Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)

XXIV. évfolyam

2017. 1. szám

E számunk szerzői

Kárpáti Attila (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató),
Kenyeres István (Budapest Főváros Levéltára, főlevéltáros),
Nagy János (Budapest Főváros Levéltára, levéltáros)

ELTE BTK = Eötvös Loránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

III. Ferdinánd tallérja [részlet, az érme előlapja].

Forrás: Ulrich Attila: A kislétei éremlelet.

In: Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 48. (Nyíregyháza, 2006) 445. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány

Nyomta és kötötte: GMN-Color Digital Kft.

ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIV. évfolyam

2017. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtdományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtdományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő, DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

KENYERES ISTVÁN

A MAGYAR ÉS A SZEPESI KAMARA BEVÉTELEI ÉS KIADÁSAI A XVII. SZÁZADBAN*

A kora újkori Magyar Királyság történetének két legmeghatározóbb kormány-szerve a pozsonyi székhelyű Magyar Kamara és a kassai székhelyű Szepesi Kamara volt. Az 1528-ban Budán alapított, majd 1529/31-től Pozsonyban működő Magyar, illetve az 1567-ben Kassán létrehozott Szepesi Kamara XVI. századi története viszonylag feltártnak tekinthető, a kamarák jövedelmi viszonyai kapcsán is számos értékes publikáció látott napvilágot.¹ Az alábbi tanulmány célja, hogy a két kormány szerv XVII. századi bevételeiről és kiadásairól nyújtson forrásfeltáráson alapuló áttekintést. A tanulmányban a XVII. század közepi-végi Magyar Királyság összjövedelmére vonatkozóan is igyekszünk megállapításokat tenni.

A Magyar és a Szepesi Kamara a XVII. században

A Magyar Kamara és a Szepesi Kamara területi illetékessége jól elhatárolt volt, a korszakban Alsó-Magyarországnak nevezett Észak-nyugati Felvidék és a Dunántúl, ideértve Szlavóniát is a pozsonyi, a felső-magyarországi területek, tehát a Liptó-Gömör-Nógrád megyék által képzett „vonaltól” keletre eső területek az utóbbi szerv illetékességébe tartoztak. Ugyan a Magyar Kamara elvileg felettes szerve volt a Szepesinek, a XVI. században a kassai kormány szerv meglehetősen önállóan tevékenykedett és lényegében az Udvari Kamarától és a Kassán székelő felső-magyarországi végvidéki főkapitánytól függött.

A Magyar Kamara működését, feladatait, hatáskörét és szervezetét az 1548-ban kibocsátott hivatali instrukciója határozta meg. Ettől kezdve állandósult a Magyar Kamara elnevezés is. A kamara élén az elnök állt, ezt pozíciót a XVI.

---

* Kutatásaimat az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében végeztem. Itt mondok őszinte köszönetet Oross András bécsi levéltári delegátusnak, akinek az önzetlen segítsége nélkül ez a tanulmány nem készülhetett volna el!

1 *Acsády*, 1888/a; *Acsády*, 1894/a; *Szücs*, 1990; *Ember*, 1946; 119–203. p. *Szücs*, 1990 7–56. p.; *Nagy*, 1995; *Nagy–Kiss*, 1995 5–23. p.; *Kenyeres*, 2003/a; *Kenyeres*, 2003/b; *Kenyeres*, 2003/c; *Kenyeres*, 2005/a; *Kenyeres*, 2012/1. *Nagy*, 2015.

század során egy kivétellel főpapok töltötték be, és akik közül többen egyúttal helytartók is voltak. A XVII. században ezzel szemben főként világi személyek álltak a kamara élén.² Az elnök mellett négy-öt tanácsos, egy-két titkár működött. Létrejött a pénztári és a számvevői hivatal is. Az 1561. és 1569. évi új hivatali utasítások a kamara főbb hatáskörein, tevékenységén, szervezetén nem változtattak, és ugyanez mondható el a XVII. században kibocsátott egyetlen hivatali instrukcióról, az 1672. éviről is.³ A Magyar Kamara tehát a XVI. század második felében kikristályosodott működési feltételek és elvek mentén tevékenykedett. Az általa kezelt jövedelmek kapcsán a XVII. században egyetlen lényeges módosulás történt, az 1622:24. tc. és az 1625:33. tc. és az 1630:15 tc. alapján az 1630-as évek elejére a korábban az Alsó-ausztriai Kamara által kezelt dunántúli és szlavóniai főharmincadok és a hozzá tartozó harmincadok és fiókharmincadok a Magyar Kamara alárendeltségébe kerültek.⁴

Az 1567. évi utasítás szerint a Szepesi Kamara egyfajta kettős alárendeltségben volt, elvben a Magyar Kamarától függött, de az Udvari Kamarát kellett végső soron felettes szervének tekintenie. Az 1571. évi utasítás után változott a helyzet és a Szepesi Kamara fokozatosan közvetlenül az Udvari Kamara alá került. Az 1570-es évek végétől teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a Szepesi Kamara gyakorlatilag egyenrangú társává vált a Magyar Kamarának és tulajdonképpen mindkét kamara egyaránt az Udvari Kamarának volt alárendelve, csakúgy, mint a birodalom más pénzügyigazgatási szervei, így az Alsó-ausztriai Kamara, a Cseh Kamara vagy a Sziléziai Kamara. Ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy a Szepesi Kamara nagymértékben függött a szintén Kassán székelő és általában német nemzetiségű felső-magyarországi főkapitánytól. A kamara élén elnök állt, akinek munkáját általában 3 tanácsos segítette, a Szepesi Kamarának szintén kialakult a pénztári és a számvevői hivatala.

A XVII. században a Szepesi Kamarát a magyar rendi felkelések következtében többször is megszüntették és már nem töltött be olyan meghatározó szerepet,

---

2 A XVII. században az alábbi egyházi személyek álltak a Magyar Kamara élén: Szuhay István váci püspök (1596–1608), Kollonich Lipót ekkor bécsújhelyi püspök (1671–1684). A Magyar Kamara elnökeinek listáját ld. *Fallenbüchl*, 1968. 251–252. p. A kamarai személyzetre uo. 234–251. p.

3 Az 1548. évi utasítás szövegét kiadta: *Kérészy*, 1916. 172–183. A Magyar Kamarának szóló 1569. évi utasítás szövegét kiadta: *Mayer*, 1915. 57–59. p. Mayer jegyzetben jelölte az 1548., 1561. és 1672. évi utasítások egyezését, illetve eltéréseit. Az 1679. évi instrukció elemzése: *Nagy*, 1971. 27–28. p.

4 *Nagy*, 2015. 68–70. p.

mint a XVI. század második felében. Először 1604-ben a Bocskai felkelés törölte el a hivatalt, amely csak 1607-től állt fel újra és 1610-től kezdett el nagyobb hatékonysággal működni. Ebben a korszakban a hivatalt gyakran csak Szepesi Adminisztrációnak nevezik. 1619-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem elfoglalta Felső-Magyarország jelentős részét és megszüntette a Szepesi Kamarát. Az 1621. évi nikolsburgi béke értelmében Bethlen uralma alá került 7 felső-magyarországi vármegye területén az erdélyi fejedelem saját kamarát tartott fenn Kassán, amely a terület Habsburg kézre történő visszakерüléséig, 1629-ig működött. A Habsburg kézen maradt területeken 1622-től a Magyar Kamara alá rendelt adminisztrátor működött Eperjesen. 1630 és 1644 között ez az adminisztráció Kassán működött és területi illetékessége megegyezett volt a Szepesi Kamaráéval. A Magyar Kamara alá rendelt kassai felső-magyarországi adminisztráció I. Rákóczi György 1644. évi hadjárata idején szűnt meg, ill. települt át Eperjesre. Rákóczi az 1645. évi linzi békében szintén megkapta a 7 felső-magyarországi vármegyét, és Kassa központtal saját kamarát tartott fenn, amely a fejedelem haláláig, 1648-ig működött. A megmaradt Habsburg területek kamarai igazgatását egy tanácsos intézte, aki 1646-tól 1648-ig Eperjesen működött, majd 1648 után Kassára költözött. A hivatal élén ezt követően 1672-ig két tanácsos állt. Az 1648 utáni időszakban egyre szorosabban a Magyar Kamara alá rendelt szerv az 1650-60-as évektől újra használta a Szepesi Kamara címet. A Wesselényi-összeesküvést (1670) követően a felső-magyarországi igazgatási és pénzügyeket a Hans Rottal vezette bizottság vette át, míg a Szepesi Kamara élére 1672-ben a bizottság tagját, Otto Ferdinand Volkra-t (Udvari Kamara tanácsosa, a Magyar Kamara alelnöke) nevezték ki adminisztrátornak, (igazgatónak) akit 1675-től Franz Wagele Wallsegg báró követett.⁵ Ez az adminisztráció, amely csak elvben tartozott a Magyar Kamara alá, 1682-ig, a Thököly-felkelés kibontakozásáig állt fenn. Thököly saját kamarát szervezett rövid ideig fennálló uralma területére, azonban bukása (1685) után az adminisztráció újfent Kassára került, ahol a Magyar Kamarától egyre nagyobb önállósággal, de meglehetősen rendezetlen körülmények között működött a Rákóczi-felkelésig (1704).⁶

---

5 *Fallenbüchl*, 1967. 219. p. A tanácsosokra, hivatalnokokra általában uo. 194–204. p. és *Gecsenyi–Guszarova* 2003.

6 A Szepesi Kamara XVII. századi történetére összefoglalóan ld. *Szűcs*, 1990. 57–94. p.

A forrásanyag: számadáskönyvek és kivonatok

Az alábbi tanulmány forrásanyaga a fennmaradt kamarai számadáskönyvek és kivonatok. Az előbbieket alatt a kamarai számvevőségeken a kamarai főkönyvek alapján összeállított, letisztázott számadásokat értjük. Ezek két fő részre tagolódnak, bevételekre és kiadásokra. Mindkét esetben fő tételek kerültek kialakításra, amelyeken belül az egyes könyvelési tételeket rögzítették. Egy-egy számadás akár 200-300 oldal terjedelmet is elérhet. A kivonatok már csak a bevételek és kiadások főtételeit tartalmazzák, tehát az egyes bevételi vagy kiadási „rovat” megnevezésén túl semmilyen konkrét információt nem közölnek, terjedelmük általában pár oldal. Így amennyiben kíváncsiak vagyunk, hogy pl. kik kaptak nyugdíjat vagy kegydíjat, vagy kik szolgáltatták a hiteleket, akkor kénytelenek vagyunk teljes számadásokat tanulmányozni. Ebből következik, hogy kivonatokat leginkább akkor vettünk figyelembe a feldolgozás során, amennyiben nem maradt fenn az adott évből teljes számadás. A kivonatok esetében megnehezíti a kutatást és a feldolgozást, hogy a XVII. század második felében már negyedévi kimutatások készítését írták elő a kamaráknak, így ha egy teljes év jövedelmei és kiadási viszonyaira vagyunk kíváncsiak, akkor az adott év mind a négy kivonatával rendelkezniünk kell. Bonyolítja a helyzetet, hogy a XVII. században több jövedelem és kiadás is elkülönített számadás alá esett, így a kamarai rendes számadások ezeket nem tartalmazzák, így pl. a XVII. század második harmadától a félharmincad, vagy a megyei hadiadó esetében. Ugyanakkor a kamarai kivonatok több esetben ezeket a jövedelmeket és az ezekből tett kiadásokat — igaz csak főtétel szintjén — tartalmazzák. Történeti-statisztikai elemzésre az említett források közül tehát azok alkalmasak, amelyek legalább egy teljes évet, így az adott tárgyév valamilyeni bevételét és kiadását lefedik.

Korábban a Magyar Királyság bevételeiről és kiadásairól közölt tanulmányunkban a Magyar Kamara esetében az 1597. évi számadásig jutottunk el a feldolgozásban⁷, így jelen tanulmányban az 1598. évi magyar kamarai számadással kezdjük az elemzésünket és az adatok feldolgozását 1695-el zárjuk. Ebből az időszakból 51 számadást, illetve kivonatot tártam fel kutatásaim során az 1598 és 1695 közötti időszakból, ezek alapján 39 évből rendelkezünk olyan számadással vagy kivonattal, amely egy teljes év gazdálkodását mutatja be. A Szepesi Kamara esetében 1610-ből maradt fenn az első számadáskönyv, míg elemzésünket az

---

7 *Kenyeres, 2003/b; Kenyeres, 2003/c.*

1694. évvel zárjuk. A vizsgált időszakból 16 számadást, illetve kivonatot tártunk fel, amely alapján 28 év esetében rendelkezünk teljes évi adatokkal.⁸

A Magyar Kamara XVII. századi jövedelmei kapcsán Takáts Sándor közölt néhány szűkszavú adatot az 1620-as évekre vonatkozóan⁹, azonban a témára vonatkozóan alapjában véve Nagy István publikációi nyújtottak mindeddig támpontot. A kamara 1686 és 1848 közötti történetét feldolgozó, 1971-ben megjelent munkájában röviden bemutatta a pozsonyi pénzügyigazgatási szerv XVII. század végi, 1689 és 1695 közötti bevételeit.¹⁰ Nagy az 1984-ben megvédett, de csak 2015-ben publikált akadémiai doktori értekezésében röviden foglalkozott a Magyar Kamara XVI–XVII. századi bevételeivel és kiadásával.¹¹ A Szepesi Kamara 1611. évi számadásának fő tételeit Ember Győző publikálta,¹² ugyan-ezen kamara 1655–1665 és az 1690–1694 közötti bevételeinek és kiadásainak kivonatát pedig Oross András tette közzé alapos elemzés kíséretében.¹³ Mindkét publikációra támaszkodtunk, ugyanakkor ezeket a közölt forrásokat az eredetiek alapján újfent feldolgoztuk, hogy a többi számadás és kivonat feldolgozása során alkalmazott egységes elemzési módszertanhoz tudjuk igazítani, azaz a XVII. századi számadásokban előforduló ugyanolyan vagy hasonló megnevezésű tételek alatt gyűjtöttük ki az adatokat, annak érdekében, hogy azok a teljes XVII. század viszonylatában egységesen vizsgálhatók legyenek.¹⁴

---

8 A fennmaradt és feldolgozott számadások és kivonatok jegyzékét ld. a Függelékben. Az alábbiakban az egyes említett számadásokra nem hivatkozom külön, azok jelzetei a Függelékben könnyen beazonosíthatóak.

9 *Takáts*, 1903. A Magyar Kamara 1622. és 1627. évi átlagos bevételei és kiadásainak összességét közli uo. 4. p.

10 *Nagy*, 1971. 63–64. p.

11 *Nagy*, 2015. 152–162. p. Eredeti forrást az 1660–1675 közötti időszak kapcsán használt fel, egyébként 1549 és 1675 között mindössze a kamarai számadások összességét közölte.

12 *Ember*, 1946. 167–169. p.

13 *Oross*, 2008.

14 Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, azonban érdemes még egy, alapvető publikációra felhívni a figyelmet a kamarai jövedelmek kapcsán. Zimányi Vera és Harald Prickler ugyanis feldolgozta a XVI–XVIII. századi harmincadbevételeket. Tanulmányuk igen széles forrásbázisú gyűjtésen alapult, lényegében valamennyi teljes kamarai számadáskönyvet feldolgozták, igaz kizárólag a harmincad-bevételek kapcsán. Mint majd az alábbiakban részletesen bemutatjuk, a harmincadbevételek döntő fontosságúak voltak a kamarai bevételek egésze szempontjából, ezért a szerzőpáros kereskedelem- és gazdaságtörténeti megállapításai jól használhatóak a kamarai bevételek alakulásának elemzésénél. *Zimányi-Prickler*, 1974.

A Magyar és a Szepesi Kamara összjövedelme a XVII. században

Kezdjük elemzésünket a Magyar és a Szepesi kamarák összbevételével. Az alábbi táblázat áttekintést nyújt arról, hogy a vizsgált időszakban az egyes kamarák mennyi készpénzbevételt (előző évi maradvány nélkül) könyveltek el:

1. táblázat. A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei 1598–1695 között (mFt)

Év	Magyar Kamara	Szepesi Kamara	Összesen
1598	158 595		
1599	133 975		
1600	143 327		
1601	105 518		
1602	94 402		
1603	71 723		
1610		119 508	
1611		174 174	
1612		128 878	
1616	55 273		
1622	102 126		
1629		15 902	
1630		62 694	
1631		80 437	
1632		71 446	
1633		68 472	
1637	94 405		
1638	62 579		
1642		25 648	

Év	Magyar Kamara	Szepesi Kamara	Összesen
1650		35 620	
1652		38 701	
1653		51 883	
1655	119 703	37 312	157 014
1656	127 897	73 002	200 900
1657	213 787	41 974	255 761
1658	161 124	66 085	227 209
1659	226 254	69 513	295 767
1660	227 000	54 967	281 967
1661	122 787	67 079	189 866
1662	150 807	46 475	197 282
1663	78 023	46 246	124 269
1664	111 531	41 385	152 916
1665	125 264	63 334	188 599
1666	106 475		
1669	91 595		
1674	227 297		
1675	148 679		
1676	236 927		
1677	309 909	580 850	890 759
1678	170 554		
1679	208 822		
1680	276 670		
1681	228 778		

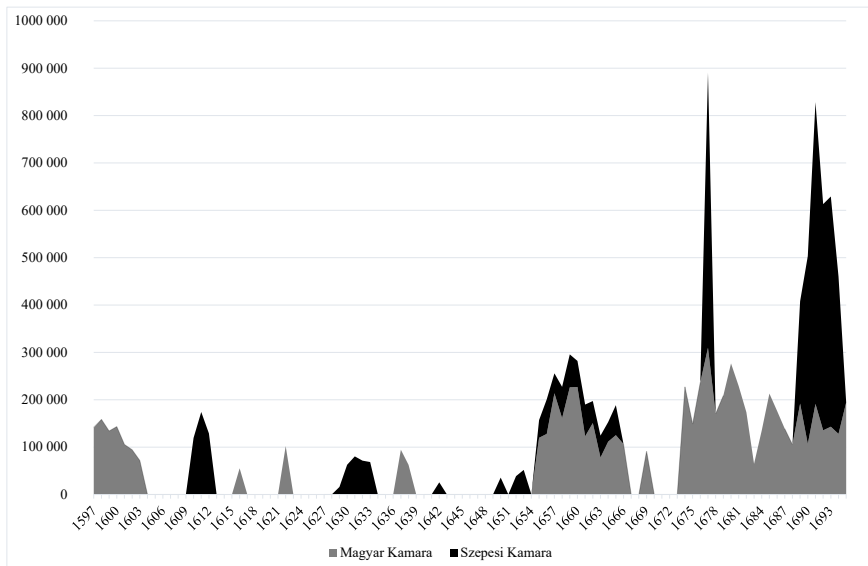
Év	Magyar Kamara	Szepesi Kamara	Összesen
1682	173 606		
1683	64 658		
1684	135 006		
1685	213 038		
1686	176 391		
1687	138 786		
1688	105 346		
1689	191 981	216 047	408 028
1690	106 671	396 673	503 344
1691	191 322	637 084	828 406
1692	135 450	477 609	613 059
1693	143 071	486 096	629 167
1694	127 888	332 294	460 182
1695	194 347		

Az adatokból látható, hogy a Magyar Kamara esetében lényegben csak a XVII. század közepétől van többé-kevésbé folytonos adatsorunk. A század első felében a kamarai bevételeket 60–100 ezer mFt¹⁵ körülire tehetjük, míg az 1650–1660-as években a 200 ezer mFt-ot meghaladó bevételek sem ritkák, a század végére pedig a visszafoglaló háborúk legsúlyosabb időszaka után az évi 100 és 200 ezer Ft közötti sávba estek. A Szepesi Kamara bevételei a XVII. század

---

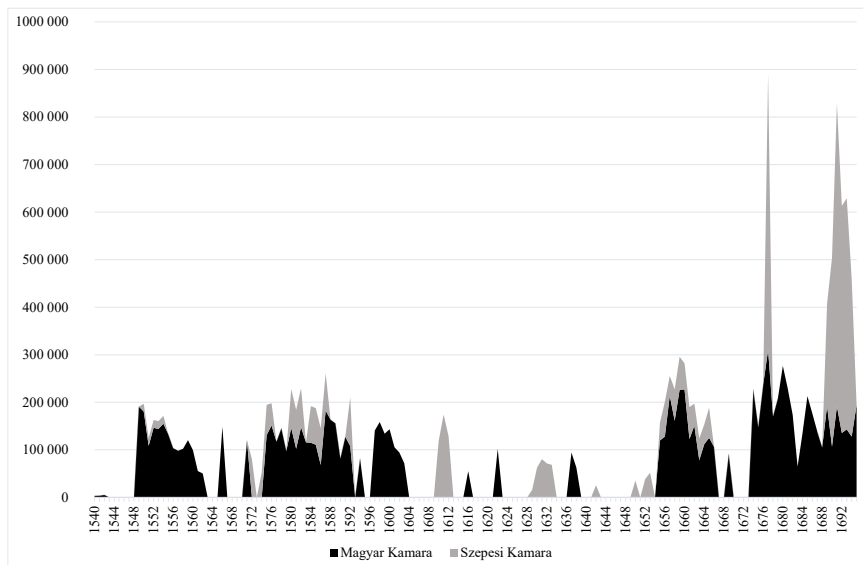
15 A korszakban a bécsi központi udvari és kamarai szervek, az Alsó-ausztriai Kamara és más tartományi kamarák, a Haditanács és a Német-római Birodalom és az örökös tartományok rendjei a rajnai (régiesen: rénes) Ft-ot használták, ami ekkor már számítási pénzzé alakult. A magyarországi kamarai szervek ugyanakkor a szintén számítási pénz magyar (kamarai) forintot használták. Az átváltási értékek az alábbiak szerint alakulnak: 1 magyar (kamarai) Ft = 100 magyar dénár (den), 1 rajnai Ft [Rheinisch Gulden, rénes Ft, a tanulmányban a továbbiakban: rFt] = 60 krajcár (kr) = 80 magyar den, így 1 magyar Ft = 75 kr = 1,25 rajnai Ft (rFt) és 1 rajnai Ft (rFt) = 0,8 magyar Ft.

elején tekintélyesnek bizonyultak és megközelítették a Magyar Kamara XVI. század utolsó harmadában elért bevételeit évi 120–170 ezer Ft körüli összeggel. Ezt követően azokból az időszakokból amikor az ún. hét vármegye az Erdélyi Fejedelemséghez tartozott, alig maradt fenn kamarai számadás, vagy kivonat, azok is értelemszerűen csekély bevételekről tanúskodnak. Hosszabb adatsorunk az 1650–60-as évekből maradt fenn, ekkor évi 40–70 ezer Ft-ot könyvelt el a kamara. Ami igazán meglepő, az ezt követő időszak, amikor is 1677-ben 580 ezer Ft bevételt mutatott ki a kamara (igaz ebből 225 ezer mFt a körmöcbányai kamarától érkezett), majd az 1689–1694 közötti időszakban is a század első felének bevételeit messze meghaladva 216 és 637 ezer Ft közötti bevételekről adtak számot. Ugyanebben az időszakban a Magyar Kamara bevételei ezeket az összegeket meg sem közelítették, hanem a század trendjéhez igazodó nagyságrendű jövedelmeket (100–200 eFt) tudtak csak kimutatni. A bevételek trendjének alakulását jól szemlélteti az alábbi diagram is:

1. diagram. A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei a XVII. században (mFt)

Korábbi kutatások alapján¹⁶ a XVI. századi kamarai bevételeket is viszonylag jól ismerjük, így lehetőségünk nyílik a kamarai bevételek 1540-től 1695-ig történő trendjének bemutatására:

2. diagram. A Magyar és a Szepesi Kamarák bevételei 1540–1695 (mFt)

A diagram jól szemlélteti, hogy a XVI. század közepén megnövekedtek a kamarai bevételek, különösen a Magyar Kamara bevételei váltak meghatározóvá, a XVII. század első felében ugyanakkor jelentős visszaesés tapasztalható, amely trend csak az 1650-es években fordult meg, és a század végére már nagyságrendi bevétel-növekedés figyelhető meg, különösen a Szepesi Kamara esetében.

Az alábbiakban a Magyar és a Szepesi Kamara bevételeit és kiadásait tesszük részletes vizsgálat tárgyává, azt vizsgálva, hogy a bevételi összegek csökkenése majd növekedése mögött milyen tényezők húzódtak meg, egyúttal a kiadásokat is elemzés alá vesszük.

16 Ember, 1982/a; Ember, 1982/b; Ember, 1990; Kenyeres, 2003/a; Kenyeres, 2003/b; Kenyeres, 2003/c; Kenyeres, 2005/a; Kenyeres, 2012/1; Kenyeres, 2013/1

A Magyar Kamara bevételei

A Magyar Kamara bevételeit három, a számadási adatok szóródása alapján meghatározott időszakban vizsgáljuk. Az első szakaszban 1598 és 1638 közötti időszak számadási adatait vizsgáljuk:

2. táblázat. A Magyar Kamara bevételei 1598–1638 között (mFt)

Év	Hadiadó és hátraléka	Harmincad, hátraléka és csempészárú	Sz. kir. városok cenzusa és taxája	Hitel	Fiskális jövedelmek	Rendkívüli bevételek	Egyéb
1598	68714,42	53415,06	9463,76	10702		16300	
1599	13874	28138,76	8900,95	17000		65065,81	995,15
1600	46204,55	18447,98	14954,34	10560		53160	
1601	52318,17	23655,31	10089,83	13150		6304,49	
1602	27593,01	17643,93	12336,38	2800		34028,32	
1603	3395,12	22174,18	12113,55	500		33540,41	
1616	40	36791,27	1450	1340	15652,13	14518,94	
1622	762,92	77575,26	2038,16			21750	
1637		55942,47	680	16942,03	8281,3	315,4	860
1638		54792,55	528,27	2215,99	4919,85	122,04	

A XVII. század első harmadában a harmincadok és az azokhoz kapcsolódó bevételek (előző évi hátralékok és a contrabanda, azaz a lefoglalt és értékesített csempészárúból származó összegek) a XVI. század végi helyzetnek megfelelően meghatározóak voltak. A korábban az Alsó-ausztriai Kamara által igazgatott dunántúli és a pozsonyi harmincadok bevételei először az 1637. évi kamarai számadásban tűnnek fel, de e pluszbevételek ellenére nem hogy növekedtek, hanem inkább visszaestek a harmincadbevételek. A hadiadó viszonylagos jelentősége csak látszólagos, hiszen a vizsgált időszakban 1598-ban még több mint 68 ezer Ft bevétele származott a kamarának a dikából, addig 1602-ben 27,5 ezer, 1603-ban

3400 Ft, míg ezt követően eltűnik a rendes kamarai jövedelmek közül, ugyanis beszedése a későbbiekben elkülönülten történt és külön elszámolással is tartozott róla a kamara.¹⁷ A rendkívüli bevételek között, amelyek a harmincadok után a legjelentősebb szerepet játszották, gyakorlatilag bármilyen jövedelentípus előfordulhatott. Sajnos a kivonatokon alapuló évekből nincs információ ezek származási helyéről. Azokban az években, amelyekben teljes számadások állnak rendelkezésre, már ismertek e jövedelmek származási helyei: 1598-ban például a rendkívüli jövedelmekből befolyt 16.300 mFt-ból 300 mFt-ot Illésházy István fizetett be még az 1593. évi dikából, amelynek akkor a generális adminisztrátora volt, míg 16.000 mFt-ot Bay Miklós fizetett le Récsé oppidumért, amely defectus seminis révén szállt a kincstárra, majd Baynak került eladásra.¹⁸ 1616-ban befolyt 14.518 mFt-ból 11.349 mFt az esztergomi érseki tizedek tovább-árendálásából származott, de ide könyvelték ekkor a füleki uradalomból befolyt 350 mFt-ot és további, a veszprémi és tatai várakhoz tartozó tizedek bérletét is. A szabad királyi városok cenzusa és taxája ebben a korszakban nem meghatározó (7% körüli), azonban stabil kamarai bevételt képeztek, a hitelek körülbelül ugyanilyen jelentőséggel bírtak.

3. táblázat. *A Magyar Kamara bevételeinek szerkezete 1598–1638 között (éves átlag)*

Év	Összesen	%
Hadiadó és hátraléka	21290,2	20,8
Harmincad, hátraléka és csempészáru	38857,7	37,9
Sz. kir. városok cenzusa és taxája	7255,5	7,1
Hitel	7521	7,3
Fiskális jövedelmek	2885,3	2,8
Rendkívüli bevételek	24510,5	23,9
Egyéb	185,5	0,2
Összesen	102505,8	100

17 *Szücs* 1990. 74–75. p. *Nagy*, 2015. 130–140. p; 156–157. p. Az 1635–1638. évi hadiadó, félharmincad és élelmezési adó beszédéséről és kiadásairól külön kamarai számadás készült, amelyet az országgyűlésen kellett jóváhagyatni. E számadás elemzését ld. *Kenyeres*, 2013/2.

18 Récsé (Reche vagy Rachersdorf) elzálogosítására ld. ÖStA HKA HFU 1602.01.16. (Kt. 169. [r. Nr. 72.] Fol. 240.) és uo. 1602.09.11. (Kt. 174. [r. Nr. 74.] Fol. 151.)

A második vizsgált szakasz az 1655 és 1675 közötti időszak, amikor 1655 és 1666 között minden évből rendelkezünk adatokkal, ezt követően csupán két számadási évből vannak csak információink.

4. táblázat. A Magyar Kamara bevételei 1655–1675 között (mFt)

Év	Harmincad, hátraléka és csempészáru	Félharmincad és hátralékai	Sz. kir. városok cenzusa és taxája	Korona-pénz	Rendkívüli bevételek	Egyéb
1655	79765,4	39410,1			527,0	
1656	75350,1	51938,7			159,0	449,6
1657	82325,7	48701,2	40834,7	5818,9	36106,0	
1658	72907,4	47445,0	17214,7	10528,9	13028,0	
1659	96144,6	58253,4	16098,7	5407,6	50350,1	
1660	66532,6	46501,8	14592,5	4971,4	94401,6	
1661	66951,3	42609,1	9577,5	3648,6		
1662	81973,6	44668,9	9804,7	1759,8	12600,0	
1663	53669,5	20269,8	1895,6	1292,4	895,4	
1664	73402,9	31020,6	1600,0	665,3		4842,7
1665	60808,9	40982,9	23472,7			
1666	67988,4	37297,5			1189,3	
1669	89513,4				2081,3	
1675	83773,2				2645,5	62259,8

A korszak fő változása a továbbra is meghatározó harmincad mellet az 1635-ben bevezetett, kifejezetten a végyárak fenntartására rendelt félharmincadból

származó jövedelmek jelentősége.¹⁹ A harmincadok bevételei az előző korszakhoz képest jelentősen növekedtek.²⁰ A korszak másik külön adója a Szent Korona őrzésére kivetett koronapénz volt. A szabad királyi városoktól befolyt befizetések nagyságrendje nem változott, míg a hadiadónak nyoma is alig van a számadásokban. A rendkívüli jövedelmek nagyságrendje igen változatos képet mutat, a legjelentősebb 1660-ban volt, ekkor több mint 94 ezer Ft-ot könyvelt el a kamara ez alatt a könyvelési főtétel alatt. Ebből az évből fennmaradt teljes kamarai számadásból tudjuk, hogy ebből 20 ezer Ft-ot Rákóczy László fizetett a kunsági javakért, 19 ezer Ft az Udvari Kamarától érkezett a katonaság ételmezésére, Pálffy Tamás egri püspök által a kamarának nyújtott hitel összege 25 ezer Ft-ot tett ki, de Pozsony városa is 8 ezer Ft-ot fizetett le Prácsa birtokrész megváltására.²¹ Az 1675. évi számadás némileg eltérő szerkezetet mutat az előzőkhez képest. A fenti táblázatban kényszerűség okán az egyéb jövedelmek között tüntettük fel a csak ebben az évben jelentkező, de a későbbiekben meghatározó jövedelemtípus, a sókereskedelem bevételét 15.600 mFt összeggel, míg az is rendhagyó a vizsgált korszak tekintetében, hogy ugyanebben az évben 45.457 mFt kölcsönt vett fel a kamara. A fő jövedelem-típusok megoszlását az alábbi táblázat szemlélteti:

---

19 *Kenyeres*, 2013/2.

20 A harmincad-bevételek jelentős, XVII. század második felében tapasztalható növekedéséről már Zimányiék is számot adtak, magyarázattal azonban nem tudtak erre a jelenségre szolgálni. *Zimányi-Prickler* 1974. 86–100. p. Érdekes azonban, hogy az 1660-as évektől már megjelenik a kamarai számadásokban pár alsó-ausztriai harmincadhivatal is, amelyeket ekkor a pozsonyi kamara alá rendelték (Hoff, Hochenwolkersdorf, Ebenfurt, Bruck an der Leitha, Bécsújhely, Prellenkirchen stb.), ám ezek bevételei elenyészőek voltak a fontos magyarországi harmincadokhoz képest, így nem ez állhatott a bevétel-növekedés mögött, amely egyébként a Szepesi Kamara alá tartozó harmincadoknál is megfigyelhető. Ld. a Függelékben hivatkozott kamarai számadásokat és *Zimányi-Prickler* 1974. 126–127. p.

21 A történet igen érdekes, ugyanis Pozsony nem fizette meg a taxáját, így 1656-ban a Magyar Kamara lefoglalta ezt a birtokrészt (itt Pracha) és a jövedelmeit a felső-magyarországi végvidékre fordította. ÖStA HKA HFU 1656.05.18. (Kt. 459. [r. Nr. 198.]). Fol. 121–128. Prácsára 1525-ben adott megerősítő birtokadományt Pozsonynak II. Lajos. *Házi*, 2000. 46. p.

5. táblázat. A Magyar Kamara bevételeinek szerkezete 1655–1675 között (mFt)

Bevételek	Összesen (átlag)	%
Hadiadó és hátraléka	345,9	0,2
Harmincad, hátraléka és csempészáru	75079,1	52,3
Félharmincad és hátralékai	36364,2	25,3
Sz. kir. városok cenzusa és taxája	9649,4	6,7
Koronapénz	2435,2	1,7
Hitel	3279,1	2,3
Fiskális jövedelmek	66,2	0,0
Sójövedelmek	1114,5	0,8
Rendkívüli bevételek	15284,5	10,6
Egyéb	19,5	0,0
Összesen	143637,5	100

A harmadik vizsgált időszak már Buda visszafoglalását követő korszak, mégpedig az 1687-től 1695-ig terjedő időszak, amelyből rendhagyó módon valameny-nyi évből rendelkezésre állnak érdemi adatok.

6. táblázat. A Magyar Kamara bevételei 1687–1695 között (mFt)

Év	Harmincad, hátralékai és csempészáru	Félharmincad és hátralékai	Sz. kir. városok cenzusa és taxája	Fiskális jövedelmek	Sójövedelmek	Rendkívüli bevételek	Egyéb
1687	59685,65	18311,80	14926,58	6337,47	9792,1	4007,85	25725
1688	43619,41	28857,15	9982,35	19215	3499,02	100	73,24
1689	57850,14	37706,24	4765,5	81759,21	8926,22	939	34,81

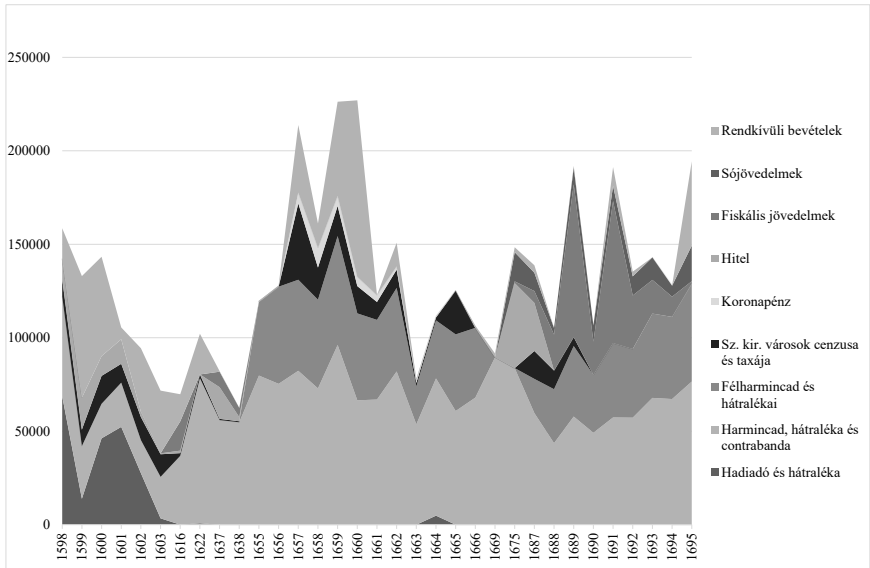
Év	Harmincad, hátralékai és csempész-áru	Félharmincad és hátralékai	Sz. kir. városok cenzusa és taxája	Fiskális jövedelmek	Sójövedelmek	Rendkívüli bevételek	Egyéb
1690	49179,74	30921,30		17776,7	8753,32		40,03
1691	57364,28	39759,97		76046,03	8075	10020,3	56,34
1692	57250,53	36733,72		28622,38	10230,35	2528,32	85,05
1693	67831,39	45017,29	78,15	18010,75	12077		56,02
1694	67221,44	43934,16		10809,34	5878,95		44,29
1695	76576,99	52397,64		1260,73	19043,78	45048,5	18,95

Amennyiben a bevételek trendjét vizsgáljuk, látható hogy a harmincad és a félharmincad továbbra is kiemelkedően meghatározó volt, a két jövedelem képezte a bevételek 2/3-át. Ami érdekes változás, hogy az ún. fiskális jövedelmek, amelyek között elsősorban birtokok bevételei ill. birtokok eladásából befolyt jövedelmeket könyveltek el. Például 1689-ben a lékai uradalomból 333 mFt, a lipótújváriból 2224 mFt bevétel származott, míg a sárvári uradalom eladásából 13.380 mFt, egyházi javak megváltásából Szécsényi György érsektől 60 ezer Ft folyt be. Hitel lényegében mindössze egy évben, 1687-ben került befizetésre, a legnagyobb hitelező nem volt más, mint Kollonich Lipót, volt kamarai elnök (1671–1684), ekkor győri püspök, aki 25.000 mFt-al segítette ki a kamarát.

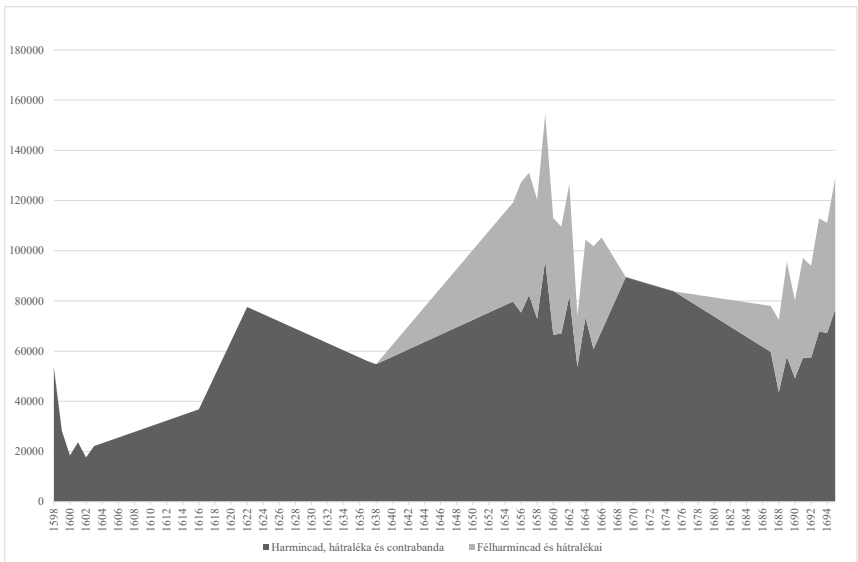
7. táblázat. A Magyar Kamara bevételeinek szerkezete 1687–1695 között (mFt)

Bevétel	Éves átlag	%
Harmincad, hátraléka és csempészárú	59620,0	40,2
Félharmincad és hátralékai	37071,0	25,0
Sz. kir. városok cenzusa és taxája	3305,8	2,2
Hitel	2858,3	1,9
Fiskális jövedelmek	28870,8	19,5
Sójövedelmek	9586,2	6,5
Rendkívüli bevételek	6960,4	4,7
Egyéb	45,4	0,0
Összesen	148318,1	100

Összességében megállapíthatjuk, hogy a XVII. század második felének jövedelemgyarapodása mögött a harmincadjövedelmeken kívül az 1635-től szedett félharmincad állt, ugyanakkor a század közepétől a fiskális jövedelmek is jelentős szerepet játszottak.

3. diagram. A Magyar Kamara bevételeinek szerkezete halmozott diagramon (mFt)

4. diagram. A Magyar Kamara harmincad- és félharmincad bevételeinek alakulása aXVII. században (mFt)

A harmincad és a félharmincad-jövedelmek trendjének alakulását érzékelteti az előző diagram.

Adataink alapján a harmincadjövedelmek a tizenöt éves háború időszakának visszaesése után folyamatosan növekedtek, az 1620–1630-as évek krízishelyzetét Bethlen Gábor hadjárataival indokolhatjuk.²² Ezt követően folyamatos a bevételek emelkedése, amelyet két, szintén háborús periódus vet vissza, az 1660–1664 közötti háborús konfliktus, majd az 1683-tól megkezdődő felszabadító háborúk időszaka. A félharmincad 1635-től történő bevezetése jó döntésnek bizonyult, mivel egy prosperáló, stabil jövedelemtípusra építették, amely jelentősen hozzájárult a korszak kamarai bevételeihez.

A Magyar Kamara kiadásai

A Magyar Kamara kiadásait a bevételekhez hasonló módon, három időszakaszban összesítve mutatjuk be. Az első vizsgált időszak az 1598 és 1638 közötti évek kiadásai.

8. táblázat. A Magyar Kamara kiadásai 1598 és 1638 között (mFt)

Év	Nádor, ország-bárók, prelátságok fizetése	Kamarai és igazgatási kiadások	Uralkodói kiadások, kegydíjak, országgyűlési költségek	Katonai kiadások	Hiteltörlesztés	Rendkívüli és egyéb kiadások
1598	4286,7	17466,70	15624,48	106021,6	10235,5	189
1599	2534	11987,88	7918,69	107513,8	3874	145,81
1600	5212,07	13491,77	7067,4	103997,9	13266,33	291,41
1601	6297,92	15623,69	12530,08	53531,49	16093,84	1440,72
1602	3564	12720,83	11295,29	48929,67	16944,25	947,58
1603	4869,51	16392,96	7114,68	34619,89	6628,46	2097,76

22 A harmincadbevételek XVII. század eleji visszaeséséhez ld. Zimányi–Prickler, 1974. 89–91. p.

Év	Nádor, ország- bárók, prelátusok fizetése	Kamarai és igaz- gatási kiadások	Uralkodói kiadások, kegydíjak, országgyűlési költségek	Katonai kiadások	Hiteltör- lesztés	Rendkí- vüli és egyéb kiadások
1616	837	14102,95	6662,47	5016,40	19152,43	11502,81
1622	3624	26969,35	20689,8	6196,26	3480	51600,49
1637	9795,46	22776,30	30899,34	1983,6	7181,96	21768,38
1638	6812,4	9064,32	24338,54	3078,2	8405,28	12070,04

A kiadási tételeket a fenti főtételekbe vontuk össze. A nádor és az országbárók, prelátusok, azaz a Magyar Tanács tagjainak fizetése a kamara mindenkori feladata volt. A kamarai igazgatási költségek között megtalálhatók a kamara elnöke, tanácsosai, központi tisztviselőinek fizetése mellett az ún. külső hivatalnokok: a királyi jogügyigazgató, a postások, a pozsonyi vár alkalmazottjai, a konstantinápolyi futárok, a morva és a sziléziai harmincadpénztáros fizetése is. Emellett ide számoltuk a kamara egyéb kisebb működési költségeit, a pozsonyi kamaraház állandó karbantartási kiadásait, a kamarai biztosok esetenként tekintélyes úti költségeit. Az ún. uralkodói kiadások közé a minden évben jelentős kegydíjak, províziók, nyugdíjak kiadásait vettük fel, valamint az ebben a korszakban jelentős, évi 2-4 ezer mFt-ba kerülő udvari borszállításokat, valamint az országgyűlési költségeket és a pozsonyi várra eszközölt folyamatos kiadásokat. A katonai kiadások között figyelembe vettük a közvetlenül a főként magyarországi végvárakra tett kifizetéseket, valamint az udvari hadi fizetómester nyugtája alapján tett kifizetéseket (utóbbi esetben az udvari hadi fizetómester számadásába is bekerült a pénzmozgás), ide számítottuk a katonaság élelemellátásra fordított összegeket, valamint a katonai élelmezés egyik alapját képező dézsmák bérleti összegeit is, amely utóbbi a korszakban egyértelműen hadi kiadásnak kell tekintenünk.²³ Annak ellenére, hogy a kamara bevételi oldalán kevés hitelfelvételt tapasztaltunk, a hiteltörlesztés mindvégig jelentős terhet jelentett a pozsonyi kormányszerv számára, mivel az uralkodó az általa — főként a hadi kassa finanszírozására — felvett hiteleit gyakran a Magyar Kamarára és annak szerveire terhelte. A rendkívüli kiadások igen heterogén tételeket foglaltak magukba. Például 1616-ban a 10.885 mFt-nyi

23 Kenyeres, 2008. 376–383., 401–405., 576–584. p.

rendkívüli kiadásból 10.121 mFt-ot Bernhard Griesser főlélmesternek²⁴ fizettek az esztergomi érsekség dézsmabevételéből. 1622/23-ban az 51.128 mFt-nyi rendkívüli kiadások között szerepelt 2500 mFt kiutalása Peter Sutter udvari hadi fizetőmesternek, 10.000 mFt kifizetését engedélyezték Ecker Lukács szempci harmincadosnak bor vételére az uralkodónak Szentgyörgyben és Bazinban, valamint 2400 mFt-ot fizettek a soproniaknak az országgyűlés idejére az uralkodónak szállított borért.

A vizsgált első korszakban a hadi költségek közel a felét tették ki a kiadásoknak, a kamarai és udvari költségek közel azonos nagyságrendet (15% ill. 14 %) képviseltek, de a hiteltörlesztés 10%-os részesedése is figyelemre méltó.

9. táblázat. *A Magyar Kamara 1598 és 1638 közötti kiadásainak szerkezete*

Kiadások	Összesen (átlag)	%
Nádor, országbárok, prelátusok fizetése	4783,3	4,6
Kamarai és igazgatási kiadások	16059,7	15,6
Uralkodói kiadások, kegydíjak, országgyűlési költségek	14414,1	14,0
Katonai kiadások	47088,9	45,7
Hiteltörlesztés	10526,2	10,2
Rendkívüli és egyéb kiadások	10205,4	9,9
Összesen	103077,5	100

A következő vizsgált időszak az 1655 és 1680 közötti évek kiadásai. Jeleznünk kell, hogy a bevételekhez képest itt több évből közlünk kiadási adatokat. Ennek az az oka, hogy több forrásban csak együttesen közölték a harmincados és félharmincados bevételeit, így ezek esetében az összevetésnél nem vettem figyelembe, hiszen a két fontos bevételi nem arányára ezekből az évekből nem lehetett következtetni. Ugyanakkor a kiadásokat minden további nélkül tudjuk elemezni ezekből az évekből is, így az 1655 és 1680 közötti időszakból 20 év adatait tudjuk

24 A főlélmesteri hivatal szerepére ld. uo. 160–172. p.

összehasonlítni, az 1655 és 1666, illetve 1674 és 1679 között folyamatosak az adatsoraink.

10. táblázat. A Magyar Kamara kiadásai 1655–1680 között (mFt)

Év	Nádor, országbárok, prelátságok fizetése	Kamarai és igazgatási kiadások	Uralkodói kiadások, kegydíjak, országgyűlési költségek	Katonai kiadások és udvari kvóta	Hitel-törlesztés	Rendkívüli és egyéb kiadások
1655	8960	17917,07	44489,74	39410,09	3126,62	5798,98
1656	15375,97	22193,23	22430,73	50645,77	2329,72	8103,02
1657	23013,21	19007,98	21153,32	113275,8	2020	20591,88
1658	18056,25	18117,97	40357,14	57564,39	6679,75	18200,24
1659	37730,68	21262,19	56955,8	85674,2	3155	25159,74
1660	29736	26722,44	32892,47	71144,91	7529,2	53180,19
1661	22497,43	20785,84	24976,98	55835,22	2621,6	3959
1662	23005,61	22437,25	58318,55	37590,78	2350	6921,14
1663	7847,5	18712,72	26322,4	15836,47	6349,24	3700,8
1664	22523,41	19470,51	19843,37	30704,39	3100	13956,43
1665	17577,6	19173,78	11332,8	47827,12	9726,5	9767,4
1666	30231,97	16736,01	14116,31	14365,84	7125	35011,48
1669	4280	16653,82	18729,26	0	9591,33	36889,14
1674	28650	48429,7	26822,28	90970,87	1750	11476,35
1675	20825	22239,65	25065,27	111073	3250	19323,16
1676	19550	40683,24	29024,91	115751,3	14750	16074,93
1677	14762,49	18764	17415,28	103917,9	5250	129864,2
1678	19550	28020,22	18672,61	93825,61	6005,25	22687,58
1679	19550	27520,22	18672,61	94325,61	6005,25	22687,58
1680	17385,71	27702,14	8704,5	217882,1	4750	13238,95

A kiadások között ebben az időszakban, 1675-től tűnik fel az ún. udvari kvóta.²⁵ Úgy tűnik, hogy két fajta kvóta volt. 1655-től már találkozunk a kvóta kifejezéssel a kamarai kiadások között „ex quotta deputariis”, „deputariis ex quotta”, „pensionariis et provisionariis ex quotta” bejegyzések alatt. Ebben az időszakban ez a kvóta az uralkodói döntés alapján kegydíjban részesülőket jelentette és megkülönböztették az egyéb kegydíjasoktól. 1669-ben e jogcím alatt pl. a bécsi jezsuitáknak 600 mFt-ot, a bécsi apácáknak 1100 mFt-ot, Gilberto a Santrallier-nek, a bécsi fegyvertár prefektusának pedig 649 mFt-ot fizettek ki. Elképzelhető, hogy a magyaróvári főharmcad Magyar Kamarának történő átengedése, majd a magyaróvári uradalom elzálogosítása állhatott ezen intézkedések háttérében. A XVI. század második felében és a XVII. század elején e két forrásból jelentős bevétele származott a bécsi Udvari Pénztárnak és e befizetéseket a XVI. században pl. az uralkodói gyermekek ellátására fordították, ill. az uralkodó hagyományosan e jövedelmek terhére utalványozhatott kegydíjakat kitüntetett — nem magyarországi — híveinek. Az ún. udvari kvóta azonban ettől eltérően egy meghatározott nagyobb összeget jelentett, amelyet 1675-től bizonyíthatóan mindig az udvari hadi fizetómester pénztárába került befizetésére, így a kamara részéről egyfajta központi hadi befizetést jelenthetett.²⁶ Összesítéseinkben ezért az udvari kvótát a hadi kiadásoknál vettük figyelembe. Az udvari kvóta összege 1675-ben 23.460 mFt, 1676-ban 55.000 mFt, 1677-ben 50.000 mFt, míg 1678-80 között évi 60.000 mFt volt.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy a kegydíjak között 1655-től rendszeresen szerepel egy kiadási főtétel az elszegényedett plébánosok segélye címszó alatt. 1650-ben ugyanis III. Ferdinánd úgy rendelkezett, hogy az elszegényedett, csekély, vagy semmilyen jövedelemmel nem rendelkező katolikus plébánosok segélyezésére évi 6000 mFt kifizetését írta elő a Magyar Kamara bevételeinek terhére, ez volt az ún. ferdinándi alapítvány. A Magyar Kamara az 1650-60-as években erre a célra csak évi pár száz, vagy egy-két ezer mFt-ot tudott kifizetni, azon-

---

25 *Rauscher*, 2004. 266. p.; *Kenyeres*, 2008. 234–237., 329., 425–426. p.

26 Nagy István szerint az udvari kvóta „a birodalmi központi kiadásokra” történő befizetés volt, ami a XVIII. század elején megszűnt, majd 1747-től újra bevezetésre került, immár valóban a központi udvartartás, a hiteltörlesztés és a hadi költségek finanszírozása érdekében. *Nagy*, 1971. 65., 162 p. Az általam vizsgált korszakban egyértelműen a központi hadi költségek finanszírozására vezették be az udvari kvótát.

ban 1674-ben 8600 mFt-ot, 1675-ben 9292 mFt-ot, míg 1676-ban 12.631 mFt-ot, azaz jelentős összegeket fizetett ki erre a célra.²⁷

11. táblázat. A Magyar Kamara kiadásainak szerkezete 1655–1680 között (mFt)

Kiadások	Éves átlag	%
Nádor, országbárok, prelátságok fizetése	20055,4	11,7
Kamarai és igazgatási kiadások	23627,5	13,7
Uralkodói kiadások, kegydíjak, országgyűlési költségek	26814,8	15,6
Katonai kiadások és udvari kvóta	72381,1	42,1
Hiteltörlesztés	5373,2	3,1
Rendkívüli és egyéb kiadások	23829,6	13,8
Összesen	172081,7	100

A korszakban a hadi kiadások az udvari kvótával együtt meghaladták a 42%-ot, tehát nagyságrendileg azonos hányadot képviseltek az előző időszakhoz képest. A kamarai-igazgatási kiadások és az udvari költségek nagyságrendje sem változott sokat, a nádornak és a Magyar Tanács tagjainak kifizetett összegek nagyságrendje viszont megduplázódott. Ezt főként a nádor fizetésének drasztikus felemelése okozta, a kamara 1657-ben 21.345 mFt-ot, 1659-ben 36.630 mFt-ot, 1666-ban 28.04 mFt-ot költött Wesselényi Ferenc nádor és elődjei hátralékos fizetésére. Kimutatásunkban az 1674 és 1680 közötti adatok esetében a gubernium költségei szerepelnek a nádori kiadások helyén (ahogy a kamarai számadásokban is átvette e tétel az előbbi helyét). A nádori szék 1681-es betöltése utáni időszakból természetesen újfent a nádor, Eszterházy Pál fizetését számolták el a kamaránál.

27 Ld. a kamarai számadásokat, amelyek több esetben is tartalmazzák a kegydíjban részesülő plébánosok neveit. Az alapítvány történetére ld. *Salacz*, 1932.

12. táblázat. A Magyar Kamara kiadásai 1687–1695 között (mFt)

Év	Nádor, országbárok, prelátusok fizetése	Kamarai és igazgatási kiadások	Uralkodói kiadások, kegydíjak, országgyűlési költségek	Katonai kiadások és udvari kvóta	Hiteltörlesztés	Rendkívüli és egyéb kiadások
1687	20059,66	23205,03	67574,33	43233,42	4750	10951,41
1688	8090	19191,32	46015,66	30468,58	4750	4137,68
1689	8550	20405,74	33638,73	107295,8	8646,4	4460,98
1690	10500	24908,34	25045,95	40092,79	9146,4	2245,82
1691	2170	26459,38	41934,48	94842,48	8646,4	4544,82
1692	11500	30793,38	28385,89	41219,68	8646,4	3486,73
1693	12483,33	23650,78	27282,21	56375,8	15378,93	4960,82
1694	12500	26833,69	21802,93	89271,64	4995	6415,95
1695	9700	27716,06	21085,22	92914,89	5350	6879,98

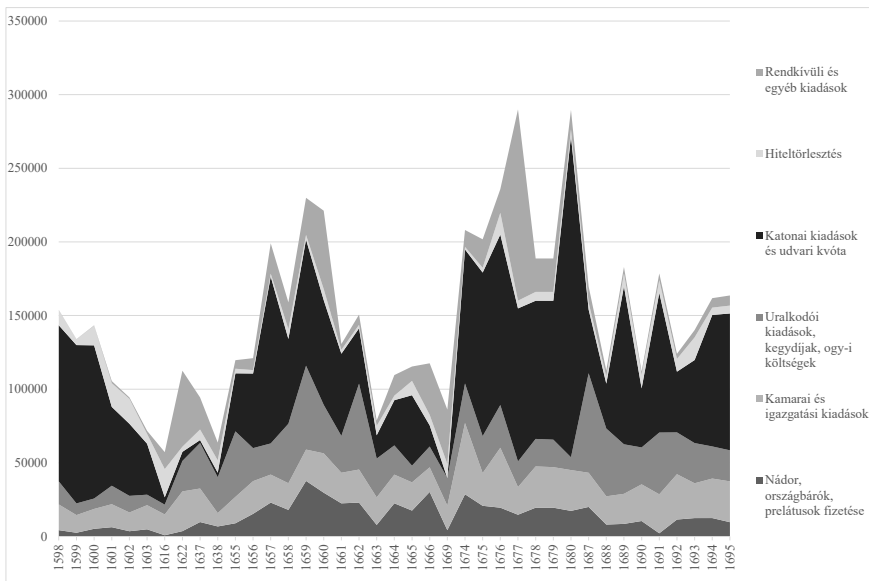
A visszafoglaló háborúk korában az igazgatási költségek között 1690-től megjelenik a magyar udvari kancellária működési költsége is, míg az udvari kvóta összege 1689-ben elérte a 76.312 mFt-ot, 1691-ben 76.304 mFt-ot, 1695-ben pedig a 67.228 mFt-ot, de több évben csak 18 és 22 ezer mFt-ot tett csak ki.

13. táblázat. A Magyar Kamara kiadásainak szerkezete 1687–1695 között (mFt)

Kiadások	Összesen (átlag)	%
Nádor, országbárok, prelátusok fizetése	11293,9	6,9
Kamarai és igazgatási kiadások	25086,6	15,3
Uralkodói kiadások, kegydíjak, országgyűlési költségek	32147,0	19,7
Katonai kiadások és udvari kvóta	81359,7	49,8

Kiadások	Összesen (átlag)	%
Hittörlesztés	7506,0	4,6
Rendkívüli és egyéb kiadások	6132,3	3,8
Összesen	163525,4	100

A vizsgált utolsó korszakban a katonai kiadások már megközelítették az 50%-ot²⁸, második helyre az uralkodói költségek léptek közel 20%-al, míg az igazgatási kiadások stabilan 15% körül alakultak.

5. diagram. A Magyar Kamara kiadásainak trendje 1598 és 1695 között (mFt)

28 A Magyar Kamara 1690 és 1694 közötti hadi kiadásait részletesen elemezte: ld. Oross, 2008. 135–137. p.

Érdeemes a hadi kiadások trendjét is bemutatni. Mint az alábbi diagram is jól szemlélteti, a hadi költségek mindvégig jelentős szerepet játszottak a Magyar Kamara kiadásai között, az 1680-as évektől pedig különösen meghatározó volt a jelentősége.

6. diagram. A Magyar Kamara valamennyi kiadása és a hadi kiadások 1598–1695 (mFt)

A Szepesi Kamara bevételei

Az alábbiakban a Szepesi Kamara bevételeit és kiadásait mutatjuk be. Az elemzést két időmetszetben végezzük el, az első periódus az 1610 és 1665 közötti évek, majd az 1689 és 1694 közötti időszak következik (a kiadásoknál csak 1690 és 1694 között). A periodizációt egyrészt a források szórtsága magyarázza, másrészt, mint látni fogjuk, a visszafoglaló háborúk idejéből fennmaradt adataink nagyságrendileg térnek el a korábbiaktól és e mögött szerkezeti változások is meghúzódnak.

Az első vizsgálati periódusból 22 év esetében állnak rendelkezésre elemzésre alkalmas források.²⁹ Az 1610 és 1650 közötti időszakból 9 évre vonatkozóan vannak adataink, ezt követően 1665-ig 13 évből, ezen belül 1655 és 1665 között már folyamatos az adatsorunk. Mint említettük, az 1611-es év adatait Ember Győző publikálta³⁰, míg az 1655 és 1665 közöttiek forrásközlését és feldolgozását Oross András végezte el.³¹ Az alábbiakban ugyanakkor ezen évek főbb kategória-adatait újfent közöljük az ezt megelőző időszakhoz igazított struktúrában. Az alább szereplő főbb bevételi kategóriák közül a harmincad-bevételek, a számadásokban csak 1652-től megjelenő félharmincad és a szabad királyi városok cenzusa és taxája a Magyar Kamarához hasonló módon meghatározóak ebben a korszakban is a Szepesi Kamara illetékességi területén. Lényeges eltérés ugyanakkor, hogy a Szepesi Kamara jelentős kincstári uradalmak felett rendelkezett, ezek képezték a végvárrendszer ellátásának alapját a XVI. században.³² Ez a szerep, annak ellenére, hogy számos birtok eladományozásra, elzálogosításra került, illetve az Erdélynek ideiglenesen átengedett 7 vármegye területén voltak e birtokok döntően, továbbra is hangsúlyos maradt. Ugyanezen kategóriában kerültek kimutatásra az egyes végvárak udvarbíróitól, élésmestereitől³³ származó nyugták is, azaz ebben az esetben a helyi uradalmi bevételekből a katonaságnak kiosztott élelemről az udvarbíró vagy az élésmester adott nyugtát, ennek alapján a kiosztott élelem értékét pénzben kifejezve a kamarai számadások bevételei közé írták be.³⁴ Az uradalmi bevételek között számoltuk el a kassai gabona- és boreladásból, malmokból származó bevételeket is — mivel a kassai katonai éléstár számára a kamara jelentős tizedkörzeteket bérelt, így ha uradalommal nem is rendelkezett a kassai éléstár, de természetes jövedelmekkel igen.³⁵ Ugyanitt tüntettük fel a birtokzálogosításokból származó jövedelmeket is. A kamara nem csak bérelt tizedeket a katonaság ellátására, hanem a Magyar Kamarához hasonlóan bérbe is adta ezeket. A korszakban megjelenik a sóbányászatból származó, ekkor még nem hangsúlyos

---

29 Az 1642. évi számadás kivételt képez, mert az I–III. negyedévre vonatozik. Az 1652. évi számadásban pedig külön szerepel a félharmincad és a posztóvétel elszámolása, ezek közül a félharmincadot figyelembe vettük, a posztószámadást, mivel az nem teljes, nem vettük figyelembe.

30 *Ember*, 1946 167–169. p.

31 *Oross*, 2008. a források közlése uo. 144–170. p.

32 *Kenyeres*, 2008. 360–376. p.

33 Az 1610. évi számadáskönyvben a kassai, kállói, tokaji, ónodi élésmesterek, illetve a szatmári, szendrői és terebesi udvarbírók nyugtái szerepelnek.

34 A rendszerre ld. *Kenyeres*, 2008. 376–383. p.

35 Ld. a kassai élésmesterről és bevételeiről írtakat: uo. 151–156 p.

jövedelem is. A sóbevételek főként a sóvári bánya éves bérletéből származtak, pl. 1612-ben Soós Albert özvegye, Darnóczy Anna fizette meg az évi 1000 mFt bérleti díjat.³⁶ A bérlet összege évi 1000 mFt volt, főként ezt az összeget találjuk meg a számadásokban: 1655–1656-ban, 1658-ban és 1661-ben, míg 1652-ben és 1662-ben 500 mFt szerepel a sóvári sóbánya bérleti díjaként. Az 1640-es évektől már Eperjes városa bérelte a sóvári bányászatot.³⁷ 1661-től a nagybányai aranybányászat haszna is megjelenik a számadásokban. A megyékből származó bevételek 1610–12-ben a hadiadóból, majd ezt követően a koronapénzekből és a jobbágyok ingyen vármunkájának, a *gratuitus labor*-nak a megváltásból származtak. Hitelfelvételre főként a korszak első felétől vannak adataink, ezek összege nem meghatározó. Viszonylag jelentős tételt képeztek a más szervektől történő átutalások, 1611–1612-ben például az Udvari Hadi Fizetőmester utalt át összegeket Forgách Zsigmond 1611. évi erdélyi hadjáratának költségeire. 1632-ben az Udvari Kamarától érkezik segélypénz, 1658-ban a Magyar Kamarától. Ugyanezen kategóriába soroltuk az 1657-ben megjelenő váltókat is, mert ezeket szintén a Magyar Kamara és más udvari szervek küldték beváltásra.³⁸

---

36 SÓVÁRT és a sóvári bányát a XVI. század végéig a Soós család birtokolta, akiktől a kamara elperelte azt, de bizonyos részeit mégis visszaadta bérleti díjért, 1598-tól már a Soós család fizette az árendát. *Szűcs*, 1990. 41. p.

37 SÓVÁRT 1616-tól bérelte Eperjes városa 400 mFt-ért. *Szűcs*, 1990. 77–78. p. Ezt az összeget emelték fel a későbbi szerződésekben 1000 mFt-ra. Ld. pl. 1644. február 26. III. Ferdinánd leirata a Magyar Kamarának, miszerint Eperjes városnak, tekintettel a város hű szolgálataira, további tíz évre átengedi SÓVÁRT. ÖStA HKA HFU 1644.02.26. (Kt. 396. [r. Nr. 169.] Fol. 216–224. Tíz év elteltével, 1654-ben újfent megújították a bérleti szerződést. Ld. ÖStA HKA HFU 1654.11.30. (Kt. 450. [r. Nr. 194.]) Fol. 99–102. A sóvári sóbányát 1673-ban vették el Eperjestől. *Szűcs*, 1990. 106. p.

38 A váltókra ld. *Oross*, 2008. 113. p.

14. táblázat. A Szepesti Kamara bevételei 1610–1665 között (mFt)

Bevételek	Harmincad	Félharmincad	Szabad királyi városok	Megyék	Uradalmak	Tized	Só	Aranybányászat	Egyéb	Hitel	Átutalás
1610	37508,35		5995,5	11796,85	54973,01	7656,96			1073,75	504	
1611	52218,34		6625	8048,71	58776,41	8797,24			7275,11	15889,65	16543,25
1612	54779,83		2697,75	3837,13	51454,08	8979,06	1000		1357,95	2057,4	2714,47
1629	14128,68		800			128,1				845	
1631	51213,8		7575		20601,7	706,2				340	
1632	51535,95		1150		10533,48	832,43				625	6769,6
1633	51677,9		1320		6921,3	952,45				7600	
1642	19265,16		1490		2376	2516,39					
1650	21250,51		3100	2762,95	7560					946,2	
1652	27110,57	16292,53	11090				500				
1653	46807,31		200	4403,46	433,8	38					
1655	20730,81	13598,14	50	705,66	421,26	805,95	1000				
1656	27881,18	16751,94	4641,2	3517,54	97,59	1315,89	1000		5796,87		12000
1657	20736,69	10942,26	3870	1001	52	572,16					4800

Bevételek	Harmincad	Félharmincad	Szabad királyi városok	Megyék	Uradalmak	Tized	Só	Aranybányászat	Egyéb	Hitel	Átutalás
1658	19704,86	7896,43	3805	612	479,2	190	998				32400
1659	52262,33	8402,14	650	1973,5	220,8				635	1521	3848,3
1660	14103,64	7184,83	21266,64	1440	2582,43	4713,25			2296,04	480	900
1661	16508,86	15017,35	7732,5	1157,62	190	30	1000	6598,47		840	18004,5
1662	25544,89	16159,2	2236	303,5	900		500	831,13			
1663	25312,27	16008,43	1445,5	624,81	440,4	53,37		2361,6			
1664	24251,58	13945,41	2045	171,75	240	10,91		720			
1665	28532,02	13459,37	3090	86,62	210	48,79		1980	175,4		15752

Amennyiben a fenti jövedelmek százalékos megoszlását vizsgáljuk, egyértelmű a harmincadbevételek meghatározó szerepe, amely az összbevételek közel felét szolgáltatott. A félharmincad csak 1652-ben jelenik meg a számadásokban, de így is elérte a 10%-ot a bevételi hányada. A két bevételtípus együttesen a Szepesi Kamara összjövedelmének közel kétharmadát képezte. Az uradalmakból, azok bevételeiből, ill. elzálogosításából a jövedelmek 15%-a származott, ami igen jelentősnek tekinthető. Ezeken kívül a szabad királyi városok cenzusa és taxája illetve a más szervektől történő átutalások játszottak még fontos szerepet.

15. táblázat. A Szepesi Kamara bevételeinek megoszlása, 1610–1665 (mFt)

Bevételek	Összesen	Átlag	%
Harmincad	703065,5	31957,5	49,0
Félharmincad	155658	7075,4	10,9
Szabad királyi városok	92875,09	4221,6	6,5
Megyék	42443,1	1929,2	3,0
Uradalmak	219463,5	9975,6	15,3
Tized	38347,15	1743,1	2,7
Só	5998	272,6	0,4
Aranybányászat	12491,2	567,8	0,9
Egyéb	18610,12	845,9	1,3
Hitel	31648,25	1438,6	2,2
Átutalás	113732,1	5169,6	7,9
Összesen	1434332	65196,9	100

A következő időmetszet az 1689 és 1694 közötti évek. Az egyik legfontosabb változás, hogy a lekönnyelt bevételek nagyságrendileg nagyobbak mint az ezt megelőző korszakokban, sőt a Magyar Kamara bevételeit is messze meghaladják ugyanebben az időszakban. Új jövedelemtípusként a sókereskedelemből származó bevételek jelennek meg. A sóvári sóbánya ekkor már kamarai kezelésében volt és 3000 mFt-tól 10 ezer mFt-ig produkált éves szinten bevételeket a korábbi

1000 mFt-os bérleti díjhoz képest, tehát érdemes volt a kamara számára a saját művelésbe történő átvétel. A sójövodelmek drasztikus emelkedésének nem ez volt az oka, hanem a sókereskedelem újjászervezése, a tokaji és más sóhivatalok működésének felfutása. Jól jellemzi a helyzetet, hogy 1690-ben csak a tokaji sóhivatalnak közel 53 ezer mFt, 1694-ben pedig több mint 66 ezer mFt jövodelme volt. A többi sóhivatal összbevétele pedig meghaladta a 100 ezres nagyságrendet: 1691-ben 137 ezer, 1692-ben 140 ezer, 1693-ban 108 ezer mFt származott a sóhivatalokból. A másik új jövodelemtípus a szomolnoki rézbányászat megjelenése volt a kamarai számadásokban. A szomolnoki rézbányák 1638-tól a Szepeset birtokló Csáky család kezelésében voltak, majd bérleti rendszerben működtette a kamara, 1688-ban ugyanakkor saját kezelésébe vette át a jól jövodelmező rézbányászatot.³⁹

16. táblázat. A Szepesi Kamara bevételei 1689–1694 (mFt)

Bevételek	1689	1690	1691	1692	1693	1694
Harmincad	79309,9	77153,9	45234	64223,7	42291,3	56708,3
Félharmincad			24727,7	37320,7	25618,2	33865,8
Szabad királyi városok	2720	300				
Megyék						288
Uradalmak	32345,2	75332,2	66308,0	113403,7	59921,4	6706,4
Tized	3241,2	3469,9	2761,0	4016,7	3007,4	1812,6
Só	43028,6	91263,8	144020,3	150445,9	113979,4	110250,1
Réz- és aranybányászat	55367,5	79151,6	63248,0	68908,0	76573,5	84758,4
Egyéb	35	4001,3	13639,4	15289,8	20705,1	28347,7
Átutalás		66000	277146		144000	9556,6
Összesen	216047,3	396672,5	637084,2	453608,5	486096,2	332293,8

39 Oross, 2008. 123. p.

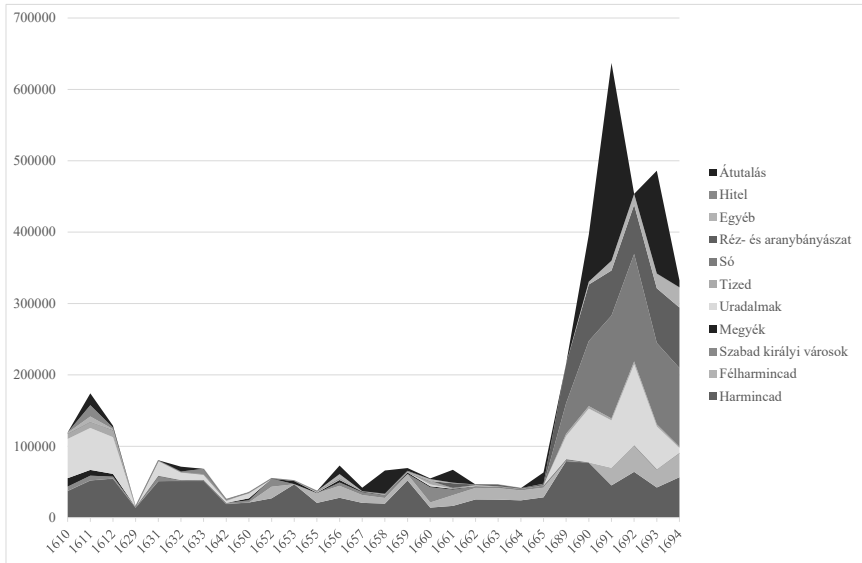
Amennyiben a vizsgált korszák bevételi típusainak nagyságrendjét és arányát vizsgáljuk, jelentős átrendeződés tanúi lehetünk. A korábban meghatározó harmincadok bevételei hiába emelkedtek közel a duplájukra és jelentettek biztos bevételt, százalékos arányuk a harmadára esett vissza és a félharmincaddal együtt is a jövedelmek ötödét képezték a korábbi kétharmaddal szemben. A sójövdelem ugyanakkor a Szepesi Kamara bevételeinek negyedrészt tette ki, messze meghaladva a harmincadok bevételeit. Ami ugyanakkor a legjelentősebb változás volt, az a központi szervektől a katonaság fizetésére átutalt összegek és váltók meghatározó aránya, hiszen ezek tették a ki a kassai kormány szerv könyvelt bevételeinek egyötödét. Az uradalmi, fiskális bevételek emelkedését a számos kamarai kézbe került, lefoglalt birtok és különösen a Rákóczi-vagyon 1689 és 1694 közötti kamarai kezeléséből adódott, illetve számos birtok került elzálogosításra, eladományozásra.⁴⁰

17. táblázat. A Szepesi Kamara bevételeinek megoszlása 1689–1694 (mFt)

Bevételek	Összesen	Átlag	%
Harmincad	364921	60820,2	14,5
Félharmincad	121532,3	20255,4	4,8
Szabad királyi városok	3020	503,3	0,1
Megyék	288	48	0,0
Uradalmak	354016,9	59002,8	14
Tized	18308,8	3051,5	0,7
Só	652987,9	108831,3	25,9
Réz- és aranybányászat	428006,9	71334,5	17
Egyéb	82018,1	13669,7	3,3
Átutalás	496702,6	82783,8	19,7
Összesen	2521802,6	420300,4	100

40 Az 1689 és 1694 közötti kiadásokra összefoglalón ld. *Oross*, 2008. 121–126. p.

A jövedelmek nagyságrendjének XVII. századi végi változását jól szemlélteti az alábbi diagram:

7. diagram. A Szepesi Kamara bevételei és azok megoszlása 1610–1693 (mFt)

Összességében megállapítható, hogy a Szepesi Kamara jövedelemszerkezete és nagyságrendje jelentős változáson ment keresztül a XVI. század első feléhez képest, a harmincad-jövedelmek stabil jelenléte mellett a század első felében még az uradalmi-fiskális jövedelmek a meghatározóak, addig a század végén a felfutó a harmincad-bevételeket messze elhagyják a sókereskedelemből származó hasznok és a kamara működését biztosító átutalások és váltók.

A Szepesi Kamara kiadásai

A Szepesi Kamara kiadásait a bevételekhez hasonlóan két időmetszetben tárgyaljuk. Az első korszak az 1610–1655 közötti időszak. A főbb kiadási tételeket az alábbi kategóriákba vontuk össze: a Magyar Kamarához hasonlóan a Szepesi Kamara is több alaklommal állta a nádor fizetését, emellett alapfeladata volt a felső-magyarországi főkapitány és főkapitányhelyettes nem csekély fizetésének

biztosítása. Természetesen az uralkodó által elrendelt kegydíjakat és deputációkat is fizette a kamara, csakúgy, mint az udvarba történő borszállítások költségeit. Állandó kiadási tételt képezett a kamara elnökének, tanácsosainak és hivatalnokainak, és a postások fizetése, a kamarai működési költségek, útiköltségek vagy a kamara kassai épületének építésére történő kiadások. A kiadások között számos esetben találkozunk a Magyar Kamarának történő átutalásokkal is, főként a Felső-Magyarországon beszedett koronapénzt fizette be a kassai kamara a pozsonyinak. Az 1650. évi nagyobb befizetés oka az volt, hogy 3814 mFt koronapénz átutalásán kívül a Szepesi Kamara további 8560 mFt-ot is továbbított Pozsonyba, ebből 7560 mFt-ot a Lónyai Zsigmond által Szentmiklós uradalmáért pótlólag befizetése tett ki.⁴¹ Hiteltörlesztésre a vizsgált periódus elején és végén akad több példa is, általában relatíve kis összegekről van szó, kivétel az 1659-ben kifizetett közel 38 ezer mFt-os tétel, amely a Lorántffy Zsuzsanna özvegy fejedelemasszony által 100 ezer tallérért bírt munkácsi és tokjai harmincadok⁴² visszaváltására fizettek ki. A legtöbb kiadási tételt a katonai költségek alatt vontunk össze, a kamara fizette ugyanis a kassai, szatmári, szendrői, kállói, tokaji ónodi, szendrői és putnoki végváriakat az 1610-es években. Az 1630-as években szinte csak a kassaiak fizetését találjuk a kiadások között, majd 1642-ben már újfent Kassa, Tokaj, Szatmár, Szendrő, Ónod és Diósgyőr katonaságának fizetése szerepel a kiadások között. 1650-ben a kassaiak mellett csupán a szendrői és murányi német katonaság zsoldja szerepel, 1652-től ez a képlet állandósul, a kamara a kassai végváriakon kívül általában a szendrői német katonaságot fizette rendszeresen, bár az 1656., 1658. és 1662. évi kiadások között feltűnik a szendrői, putnoki, diósgyőri, tokaji és ónodi magyar végváriak zsoldja is. A katonai kiadások közé vettük fel a kassai hadszertár költségeit, a kassai tüzérek fizetését, a jelentős katonai élelmiszervásárlásokat, a posztóvételt és a Magyar Kamarához hasonlóan itt is a hadi költségeknél vettük figyelembe a végváriak ellátására bérrelt dézsmák bérleti díjait is.

---

41 III. Ferdinánd 1649-ben 48 ezer mFt lefizetéséért cserébe adományozta Lónyay Zsigmondnak Szentmiklós uradalmát. MNL OL A 57 10. köt. 259–264. p.

42 Vö.: A hátrahagyott Udvari Kamara levele a Magyar Kamarának, amelyben kitérnek a volt erdélyi fejedelemasszony [azaz Lorántffy Zsuzsanna] által 100 ezer tallérért zálogban bírt munkácsi és tokaji harmincadok, továbbá a felső-magyarországi végvidéki fizetésre előteremtendő pénzforrások ügyére. ÖStA HKA HFU 1653.12.31. (Kt. 445. [r. Nr. 192.]) Fol. 75–94.

18. táblázat. A Szepesi Kamara kiadásai 1610–1665 (mFt)

Kiadások	Nádor fizetése	Felső-magyarországi főkapitány fizetése	Felső-magyarországi főkapitány helyettes fizetése	Szepesi Kamara és alkalmazottai, működési költségek	Végvári katonaság és egyéb hadi kiadások	Kegyedjék, nyugdíjak és deputációk	Hitel törlesztés	Rendkívüli kiadások	Borvétel az udvarba	Egyéb	Magyar Kamarának vagy más szervnek
1610		17469,1		17528,24	66502,34	103	5805,09	250	979,66	10	5200
1611	44000	16119,4		10526,98	97976,7	593,8	6797,77	143,45	1925,03	1554,86	
1612	20000	6382,2	200	8472,06	75907,78	1147	15014,98	261,6	1475,52	13,58	
1629				5532	7672,07	648,8	2500		5000		1080
1631	10800	1200	500	5362,83	46518,22	3648	1860	156,91			
1632		12431,8	680,84	7280,76	44910,8	3858		680,12			
1633		8542,5		16223,96	34778,53	4728,9		595,99			
1642		4704	2240	5555,16	23672,68	706,38		303,79			
1650	2391,6			5900,58	5116,5	150		190,87			12374,77
1652		11584	3360	9038,38	30184,2	945					
1653		13476	280	6376,61	20670,61	570,2		697,82			3562,51
1655		12000	2240	5959,44	18264,23	5504,2		519,49			455,66

Kiadások	Nádor fizetése	Felső-magyarországi főkapitány fizetése	Felső-magyarországi főkapitány helyettes fizetése	Szepesi Kamara és alkalmazottai, mazottai, működési költségek	Végvári katonaság és egyéb hadi kiadások	Kegyedjék, nyugdíjak és deputációk	Hiteltesztés	Rendkívüli kiadások	Borvétel az udvarba	Egyéb	Magyar Kamarának vagy más szervnek
1656		11000	3080	4930,79	52914,68	1937		866,46			
1657		8234,7	3360	5373,2	21089,89	4313,5		1423,59			
1658		7482,6	2952,4	6212,27	43204,56	4392,6		228,68			
1659		2740,6	8743,92	5947,72	9029,68	1789,1	37878,08	228,85		507,09	729,72
1660	3845,24	1710	2185	8814,84	18208,8	2141		13420,78		555,9	
1661		4700	1588	11683,71	15657,52	2609,6		9795,46		8	
1662		2500		9365,52	33598,06	941,3	900	9607,31			775,22
1663		3812	1500	11853,34	17254,94	1020	1800	4523,09			174,81
1664		6441,9	2487	13223,09	18013,32	1854,9	3700	3143,38			
1665	2332,5	2699,6	2400	8589,19	37361,92	2758,19	900	6296,79		814,37	

Amennyiben a fenti kiadások megoszlását kívánjuk vizsgálni, szembetűnő, hogy a kiadások 2/3-át a katonai költségek tették ki, amennyiben a főkapitányi és a vicefőkapitányi kiadásokat is egy kategóriába soroljuk a többi hadi kiadással.⁴³ Az igazgatási költségek 13%-ot vittek el, míg a nádor fizetése közel 6%-ot, a hiteltörlesztés a Lorántffy Zsuzsannának kifizetett egyszeri nagyobb összeg miatt haladta meg az 5%-ot. Az egyéb kiadások alatt főként a kegy- és nyugdíjakat, az udvari borszállítások költségeit és az ún. rendkívüli kiadásokat vettük figyelembe. Ez utóbbiak természetéről túl sok adat nem áll rendelkezésre, mert azokból az évekből, amelyekből teljes számadások állnak rendelkezésre, általában jelentéktelen összegű kiadásokat könyveltek le e tétel alatt, a nagyobb összegű rendkívüli kiadásokat pedig nem ismerjük tételesen.

19. táblázat. A Szepesi Kamara kiadásainak megoszlása, 1610–1665 (mFt)

Kiadások	Összesen	Átlag	%
Nádor	83369,34	3789,5	5,9
Főkapitányi fizetés és hadi kiadások	931535,6	42342,5	65,7
Szepesi Kamara és igazgatás	189750,7	8625,0	13,4
Hiteltörlesztés	77155,92	3507,1	5,4
Egyéb	112538,9	5115,4	7,9
Átutalás	24352,69	1106,9	1,7
Összesen	1418703	64486,5	100

Az utolsó időmetszet az 1690 és 1694 közötti időszak kiadásai. Az alábbiakban közölt összesítő tételek száma jóval alacsonyabb, a forrásadottságok miatt ugyanis lehetséges volt néhány fő, ám meghatározó kiadási tételben történő összevonásuk. A katonai kiadások közé vettük fel a végváriak zsoldját, a katonai élelemiszervásárlás költségeit, ide számítottuk a tüzérségi, hadszertári költségeket, a várak építésére történő kiadásokat (pl. 1692-ben 30 ezer mFt-ot utaltak ki

43 Az 1655–1665 közötti időszakban a Szepesi Kamara által finanszírozott hadi kiadásokkal részletesen foglalkozik: *Oross*, 2008. 114–120. p.

a frissen visszafoglalt Várad várának rendbetételére) és a tizedárendákat is.⁴⁴ Az igazgatási költségek között a kamarai adminisztrátor, tanácsosok, postások mellett a sófelvásárlások nem csekély költségeit (pl. 1690-ben 52 ezer mFt, 1692-ben 57 ezer mFt), a szomolnoki rézbányára, a nagybányai olvasztóműre tett kiadásokat is szerepeltettük. Az átutalások között az Udvari Hadi Pénztárba történő jelentős összegű – 1691-ben 240 ezer mFt (!), 1692-ben 9600 mFt került átutalásra – tüntettük fel. Az egyéb kiadások között vettük figyelembe a kegy- és nyugdíjakat.

20. táblázat. A Szepesi Kamara kiadásai, 1690–1694 (mFt)

Kiadások	1690	1691	1692	1693	1694
Katonai kiadások	269106,2	215714,1	259215,5	302543,2	169705,2
Szepesi Kamara és igazgatás	148404,2	132705,7	171640,6	141282,3	130215,2
Hiteltörlesztés	18993	21636,84	38024,7	38935,24	22319,95
Egyéb	8353,02	1989,12	13564,7	6820,08	3172,9
Átutalás		240000	9600		
Összesen	444856,5	612045,7	492045,5	489580,8	325413,2

Amennyiben a kiadások szerkezetét vesszük vizsgálat alá, az a látszólagos benyomás alakulhatna ki, mintha csökkenne a katonai kiadások jelentősége a század első feléhez képest, amikor is a kamara kiadásainak 2/3-át képezték, míg a század végén „mindössze” a felét tették ki a hadi költségek. Ezzel szemben ebben az időszakban a katonai kiadások nominális összege meghatszorozódott: e költségek a század első felében regisztrált évi 42 ezerről 242 ezer mFt-ra növekedtek! A Szepesi Kamara igazgatási költségei is jelentősen növekedtek, mind nominális mértékben, mind százalékos arányban, ennek oka többek között a nagy költségigényű kamarai beruházások, befektetések, így a sófelvásárlásnak, a szomolnoki, a nagybányai bányaművelésnek jelentős költségei voltak, igaz ezek a kiadások jól megtérülő befektetésnek bizonyultak, mint ahogy azt a bevételeknél fentebb bemutattuk.

44 Az 1690–1694 közötti hadi kiadásokra ld. uo. 128–135. p.

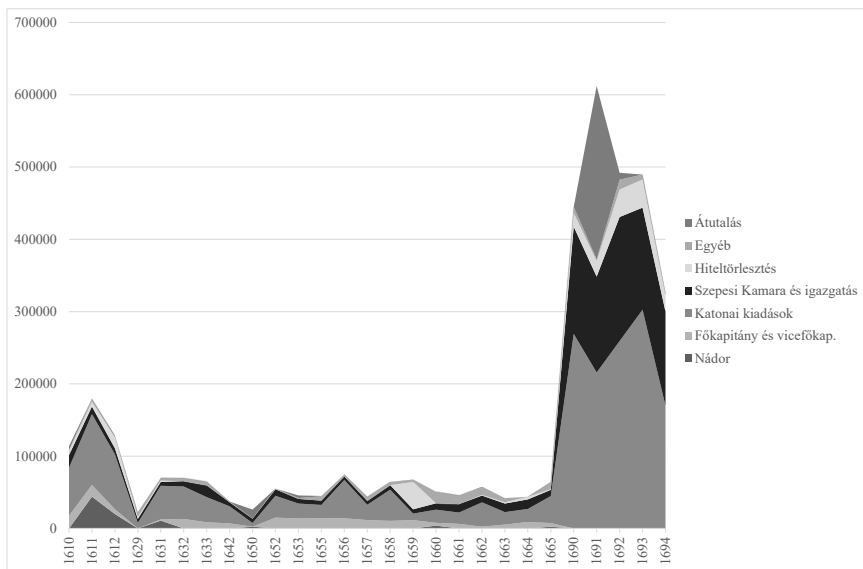
21. táblázat. A Szepesi Kamara kiadásainak megoszlása, 1690–1694 (mFt)

Kiadások	Összesen	Átlag	%
Katonai kiadások	1216284	243256,8	51,5
Szepesi Kamara és igazgatás	724248	144849,6	30,6
Hiteltörlesztés	139909,7	27981,95	5,9
Egyéb	33899,82	6779,964	1,4
Átutalás	249600	49920	10,6
Összesen	2363942	472788,3	100

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Szepesi Kamara fő feladata, akárcsak a XVI. században, a XVII. században is a felső-magyarországi végvidék finanszírozása volt: a kiadások felét, két-harmadát erre fordították. Érdemes kiemelnünk, hogy amint azt az alábbi diagram is szemlélteti, a XVII. század végére olyan arányú bevételnövekedés figyelhető meg, amely példa nélküli volt az egész XVI–XVII. században mind a Szepesi, mind a Magyar Kamara vonatkozásában is. A bevételek ilyen mértékű fokozását a lefoglalt birtokok kihasználásával, a sok érdeksérelmet okozó sókereskedés bevezetésével, a fiskális bevételek kíméltelen fokozásával lehetett elérni. Nyilván ez a kamarai politika is hozzájárulhatott a Rákóczi-szabadságharc gyors sikereihez a régióban. Ugyanakkor érdemes hozzátenni, hogy a Habsburg birodalom egésze szempontjából a Szepesi Kamaránál tapasztalt újítások, a befektetési szemléletű jövedelemfokozás beleilleszthető a monarchia XVII. század végi általános pénzügyi szemléletváltása, reformjai sorába.⁴⁵

---

45 Erre ld. újabban Kenyeres, 2016. 107–109. p.

8. diagram. A Szepesi Kamara kiadásai 1610–1694 (mFt)

A Magyar Királyság becsült kamarai összjövedelme a XVII. század derekán

Korábbi kutatásaim alapján sikerült megbízható becslést készíteni a Magyar Királyság XVI. század utolsó harmada időszakára vonatkozóan az ország kamarai/kincstári jövedelmeire. Ehhez szükség volt olyan kimutatások feltárására, amelyek az ország valamennyi jövedelmét magukban foglalják, így a Magyar és a Szepesi Kamarák jövedelmei mellett a számadásokban nem mindig, vagy csak megtévesztő összegekkel szereplő kamarai uradalmak tényleges bevételeit⁴⁶ és az Alsó-ausztriai Kamara által a XVI. században kezelt magyarországi jövedelmeket is tartalmazzák. Ez utóbbiak közül a legfontosabbak a dunántúli (magyaróvári, szlavóniai) és a pozsonyi harmincadok mellett a körmeöbányai,

46 A problémára ld. Kenyeres, 2003/a 86–87.; 2003/b 95. p. Kenyeres, 2003/c 111–113. p.; Kenyeres, 2008. 364–376. p.; Kenyeres, 2013/a 86. p.

selmecbányai és a besztecebányai kamarák, a pozsonyi sóhivatal, a komáromi, a magyaróvári és zólyomi uradalmak voltak.⁴⁷ A feltárt kimutatások és más források alapján rekonstruálhatók a Magyar Királyság korabeli bevételei: az 1570-es évek közepére a Magyar Kamara és a Szepesi Kamara bevételeit egyaránt kb. 190–190 ezer mFt-ra, míg az Alsó-ausztriai kamara által kezelt magyarországi jövedelmeket 257 ezer mFt-ra tehetjük, tehát összesen a Magyar Királyság jövedelmeit ekkor kb. 638 ezer mFt-ra becsülhetjük, 1580-as évek közepén ez az összeg 550 ezer mFt körül lehetett.⁴⁸ Az ország ennél többet jövedelmezett a Habsburgoknak, ugyanis a magyarországi jövedelmekre egészen érdekes konstrukciókban olyan hiteleket vettek fel, amelyek visszafizetése a hitelező kereskedelmi tevékenységétől függött, azaz marha- és rézkiviteli engedélyekért cserébe éves szinten kb. 100 ezer rFt, azaz 80 ezer mFt pluszjövedelemhez is juthatott az uralkodó.⁴⁹ Ha ezeket a bevételeket is figyelembe vesszük, akkor a Magyar Királyság összjövedelmét alsó becsléssel is 630–720 ezer mFt-ra becsülhetjük az 1570–1580-as években.

Ahhoz, hogy a XVII. századra is hasonló becslést tehesünk, szükség van nem csupán a Magyar és a Szepesi Kamarák bevételeire, hanem a más kormányservek alá tartozó, illetve külön könyvelt bevételekre vonatkozó adatokra is. A XVI. századi viszonyokhoz képest e tekintetben előrelépés volt, hogy a dunántúli és a pozsonyi harmincadok az 1630-as évek elejétől a Magyar Kamara illetékességébe kerültek, így jövedelmeik — legalábbis kimutathatóan 1637-től — a kamarai számadásokban szerepelnek. A magyaróvári, komáromi és zólyomi uradalmak kapcsán fontos megemlíteni, hogy a század során legtöbbször zálogban voltak,⁵⁰ így jövedelmeikkel nem kell feltétlenül számolnunk.

Igy lényegében a körmöcbányai főkamara és hivatalai, selmecbányai alkamara és a besztecebányai részvállalat jövedelmeit kell figyelembe vennünk. Sajnos a kutatás a XVI. századi viszonyokkal ellentétben mindeddig nem tárt fel olyan

---

47 Kenyeres, 2003/a 95. p. Kenyeres, 2003/b 95–98. p. Kenyeres, 2003/c 111–115. p. Kenyeres, 2008. 230–246. p.; Kenyeres, 2013/a 83–84, 89. p.

48 Kenyeres, 2003/b 92–100. p. Kenyeres, 2013/a 547–550. p.

49 Kenyeres, 2012/2.

50 Magyaróvár a Harrachok-é 1621–1636 között, 1644–1672 között a Draskovich-ok zálogbirtoka lett. Jövedelmét az 1630-as években évi 25 ezer rFt-ra becsülték. Kenyeres, 2008. 237. p. A komáromi uradalom 1584-től Pálffy Miklós komáromi főkapitány zálogbirtoka, majd a mindenkori komáromi főkapitányok kapták zálogba, 1659-ben Zichy István, a Magyar Kamara elnöke szerezte meg zálogban. Uo. 246. A zólyomi uradalom a XVII. században előbb a Dersffy, majd az Esterházy család kezére kerül. Uo. 242. p.

kimutatásokat, amelyek alapján meg tudnánk állapítani e bánya- és pénzverő-kamarák tényleges jövedelmeit.⁵¹ Amit az alábbi becsléshez fel tudunk viszont használni, az egy nevezetes kamarai kézirat. Ez az ún. „*Titkos utasítás egy újonnan kinevezett udvari kamarai tanácsos részére*” címmel készített, gyakorlatilag a monarchia pénzügyigazgatását, kamarai és más hivatalait bemutató, a kamarai bevételeket, a rendek által megszavazandó hadiadókat, a katonai költségeket (zsold, élelmezés stb.) stb. részletesen leíró „kézikönyv”. Ennek több példánya ismert, amelyek alapján tudható, hogy a katonai költségeket az 1658. évi végvárrendszer-létszám adatok alapján számították, míg az egyes hivatalok bevételeit az 1647–1656 közötti bevételek alapján.⁵² Egy másik, eddig nem ismert példány az 1670-es évek közepéről származik.⁵³ A bevételi adatok e kéziratban hivatalosan 1672–1674. közöttiek, de az adatok megegyeznek a korábbi, 1658. évi kézirat adataival. Tehát csak az évszámot módosították, a bevételi összegeket nem, ami azon túl, hogy felveti, hogy az Udvari Kamaránál az 1670-es évek közepén nem álltak a helyzet magaslatán, nem volt energia a hivatalok bevételeit és kiadásait újfent felmérni, ugyanakkor azt is jelentheti, hogy az 1670-es évekre is feltehetőleg elfogadták a 20 évvel korábbi adatokat. Az alábbiakban e két időmetszethez kívánunk igazodni, elfogadva, hogy a körmöcbányai főkamara 1650-es és 1670-es évekre a fenti kéziratokban megadott jövedelmei megfelelhettek a korabeli viszonyoknak.

22. táblázat. *A körmöcbányai főkamara és hivatalai bevételei a XVII. század közepén (rFt)*⁵⁴

Bevételek	Éves átlag	Hivatali működési költségek	Kiadásokra felhasználható
Körmöcbányai kamara (1651, 1653, 1654)	389868	190367	199501
Selmecbányai kamara (1651, 1653, 1654)	383659,3	313835	69824,33

51 Kenyeres, 2012/3. 183–188. p.

52 A „titkos utasítás” mint „kamarai kézikönyv” kiadását ld. *Körbl*, 2009. 374–434. *Körbl* szerint a kézirat 1658-ban készült.

53 ÖStA HKA HFU r. Nr. 1. Konv. 1538. fol. 52–155.

54 *Körbl*, 2009. 418. p. alapján.

Bevételek	Éves átlag	Hivatali működési költségek	Kiadásokra felhasználható
Besztercebányai kamara (1647, 1648, 1649)	141923	126215	15708
Összesen	915450,3	630417	285033,3

A titkos kézikönyv alapján a három bányakamara bevételei éves átlagban meghaladták a 915 ezer rFt-ot (!), azaz 732 ezer mFt-ot, tehát közel 3,5 szerese volt a Magyar és a Szepesi Kamara ekkori összbevételéhez képest! Viszont figyelembe kell venni, és ezt a Titkos kézikönyv szerzője meg is tette, hogy a pénzverő- és bányakamrák óriási rezsiköltségekkel dolgoztak, így ténylegesen 285 ezer rFt volt az éves jövedelmük, ami 228 ezer mFt-nak felelt meg. Az arányok így is figyelemre méltóak, a körmöcbányai főkamara és hivatalai egyedül több hasznot hajtottak, mint a Magyar és a Szepesi Kamara!

23. táblázat. A Magyar Királyság becsült kamarai összjövedelme (1650-es évek, mFt)

Magyar Királyság becsült összjövedelme (1650-es évek)	Éves átlag	%
Magyar Kamara (1655–1665)	151288,8	30,8
Szepesi Kamara (1655–1665)	55215,71	11,2
Bányakamarák (1647–1654)	228026,7	46
Összesen	491537,8	100

A fenti adatsor alapján tehát a Magyar Királyság jövedelmeit a három fő pénzügyigazgatás szerv jövedelmei alapján 491 ezer mFt-ra tehetjük, ami jócskán elmarad a XVI. század utolsó harmadában feltételezett jövedelmektől.

Amennyiben elfogadjuk, amit a Titkos kézikönyv az 1670-es évek közepén készített verziójában is elfogadtak, miszerint a körmöcbányai főkamara bevételei nagyságrendileg nem változtak, akkor az 1670-es évek közepe-végére is tehetünk egy becslést a Királyság kamarai jövedelmei tekintetében. Mint fentebb bemutattuk, az 1670-es években már megindult mindkét kamara a jövedelmek nagyságrendjének növelésének útján, bár az igazi fordulat csak a század végén történik meg. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mindkét magyar-

országi kamara esetében maradt fenn számadás az 1677. évből. Ezeket a fenti elemzéseknél nem használtuk, mivel kivonatok révén nem állapíthatók meg a főbb jövedelmi típusok (pl. harmincad és a félharmincad nincs elkülönítve). A negyedévi kivonatok alapján a Magyar Kamarának ekkor 309 ezer mFt bevétele volt, ebből a harmincad és a félharmincad együttesen 147 ezer mFt-ot (47,5%), míg a nem részletezett, de feltehetőleg a Wesselényi-összeesküvés okán letartóztatott birtokainak elkobzása révén jelentősen megnövekedett fiskális jövedelmek 145 ezer mFt-ot (46,9%) tettek ki.⁵⁵ A Szepesi Kamara 1676. IV.–1677. III. negyedévek kivonatai alapján egy teljes év kamarai pénzmozgása rekonstruálható. A bevételek között csak a rendes bevételeket, a rendkívüli bevételeket s az ekkoriban bevezetett fogyasztási adót, az accisa-t tartalmazzák. A rendkívüli bevételek között azonban többször is a körmöcbányai kamarából történő átutalásokkal találkozunk, amelyek összege 225 ezer mFt-ot ért el. E nélkül a Szepesi Kamara tényleges bevétele ekkor 362 ezer mFt volt, ebből a rendes bevételek 123 ezer mFt-ot (34,2%), a rendkívüliek (a körmöcbányai átutalások nélkül) 235 ezer mFt-ot (65,1%), míg az accisa mindössze 2464 mFt-ot (0,7%) tett ki.⁵⁶ Amennyiben e két kamarai kivonatot vettük össze az 1670-es évek elejére is elfogadott körmöcbányai kamarai adatokkal, amelynél ekkor feltehetőleg nagyobb jövedelemmel bírt, miután 1677-ben, mint fentebb jeleztük csak a Szepesi Kamarának 225 ezer mFt-ot utalt át, akkor az alábbi összegeket kapjuk a Magyar Királyság 1670-es évekbeli jövedelmeire:

24. táblázat. *A Magyar Királyság becsült kamarai jövedelme az 1670-es években*

Hivatalok	Éves átlag	%
Magyar Kamara (1677)	309908,8	34,4
Szepesi Kamara (1677, körmöci átutalások nélkül)	362066,4	40,2
Bányakamarák (1672–1674 vélt bevételeinek átlaga)	228026,7	25,3
Összesen	900001,9	100

55 Ld. Függelék 1. 39. tétel.

56 Ld. Függelék 2. 14. tétel.

A megnövekedett magyar és szepesi kamarai jövedelmekkel együtt tehát az 1670-es évekre már az igen tekintélyes 900 ezer mFt-os jövedelmi szintre utalnak adataink.⁵⁷

Az 1670-es évek guberniumi reformjai a Magyar Kamara esetében csak átmenetileg hoztak jövedelem-emelkedést, a század végén az átlagbevétel visszaesett a XVII. század korábbi évtizedeiben megszokott szintre, ugyanakkor a Szepesi Kamara jelentős jövedelem-emelkedést tudott felmutatni a század végére. Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a török elleni sikeres háborúk következményeként felszabadított területek jövedelmeit döntően új, az Udvari Kamarától függő kamarai hivatalok (Budai Kamarai Adminisztráció, Csáktornyai, később Szlavón Kamarai Adminisztráció ill. Inspekció stb.⁵⁸) szedték be, amelyek jövedelmei a Magyar és a Szepesi Kamarák számadásaiba nem kerültek be, ezért a század végén a Magyar Királyság összjövedelme a jelzett összegnél mindenképpen jelentősebb lehetett. A Budai Kamarai Adminisztráció 1686–1697 évi jövedelme Tagányi Károly adatai szerint 1,512.403 mFt volt, azaz évi átlagban 126 ezer mFt⁵⁹. Amennyiben eljártunk azzal a gondolattal, hogy az 1690-es évek elejéből szintén ismert mindkét magyarországi kamara bevételei, és ha ezekhez hozzáadjuk az 1670-es évekre is elfogadott körmöcbányai bevételeket, valamint a Budai Kamarai Adminisztráció ismert jövedelmeit, akkor az alábbi eredményre jutunk:

25. táblázat. A Magyar Királyság fontosabb hivatalainak összjövedelme a XVII. század végén (mFt)

Hivatalok	Éves átlag	%
Magyar Kamara (1689–1694)	149397,2	16,1
Szepesi Kamara (1689–1694)	424300,4	45,7
Bányakamarák (1672–1674 vélt bevételeinek átlaga)	228026,7	24,6
Budai Kamarai Adminisztráció (1686–1697)	126033,6	13,6
Összesen	927757,89	100

57 Az 1670-es évektől külön adminisztrálják a jelentős jövedelmeket hozó tengermelléki Zrínyi birtokokat, így ezek jövedelmei sem mutathatók ki a Magyar Kamara jövedelmei között. A birtokok bevételeire ld. *N. Kiss–Zimányi*, 1991. passim

58 *Fallenbüchl*, 1983.; *Nagy–Kiss*, 1995. 385–412., 431–44. p. *Oross*, 2006.; *Oross*, 2008. 138–142. p.; *Oross*, 2010. 294–298. p.; *Oross*, 2013. 57–61. p.

59 *Tagányi*, 1897.

Amennyiben a XVII. századi Magyar Királyság valamennyi kamarai/kincstári jövedelmét szeretnénk összegezni, akkor a fenti hivatalok bevételein kívül még két jövedelemtípust kell még megvizsgálnunk. Mint jeleztük, a hadiadó beszédese és kezelése az 1630-as évektől elkülönülten történt és egyre inkább átcúszott a rendek irányítása alá, akik annak beszédese helyett többször katonaság kiállítását vállalták magukra. A kettős rendszert, illetve annak változását jól jelezte az 1659:8 tc. amely szerint Felső-Magyarországon bizonyos számú katonaság kiállítását vállalták a rendek, míg Alsó-Magyarországon portánként 10 mFt-ot szavaztak meg, fele részben a jobbágyok, fele részben a földesurak terhére. Az 1662. évi országgyűlés hadiadót már nem is szavazott meg, az 1681. és 1687. évi országgyűlések pedig nem is foglalkoztak a kérdéssel. A század végi nagy török háború idején már a hadbiztosok melletti hadipénztárakba folyt be a vármegyék által beszedett adó és az Udvari Hadi Fizetőhivatalban számolták el. Úgy tűnik, hogy a hadiadó szerepét a félharmincad vette át, amelynek bevételei kifejezetten hadi kiadásokat szolgáltak és erről külön kellett a kamarának számot adni, tehát jellegében hasonlított a hadiadóra. Az adó alapja, beszédese tért el, de célja nem, így az uralkodó számára, mint a fentebb közölt adatok is alátámasztják, megfelelő eszköz állt rendelkezésre a hadiadó révén kieső jövedelmek pótlására.⁶⁰ A külkereskedelem hasznára alapozott félharmincad sokkal stabilabb bevételt képezett, mint a hivatalosan egyre csökkenő portaszám után egyre nehezebben beszedett hadiadó. A XVI. század végén ugyanis még kb. 18 ezer portát írtak össze, 1609-ben 9418, 1618-ban 11.114, 1626-ban 5583, 1635-ben 7440, 1648-ban 5544 adóporta (nádori porta) szerepel az összeírásokban. Annak ellenére, hogy az egy adózó portára kivetett hadiadó összege a XVII. század első felében folyamatosan emelkedett, az összbevételek alig érték el vagy haladták meg a XVI. század utolsó harmadában beszedettekét: 1635-ben pl. 58.364 mFt, 1647-ben 66.535 mFt, 1648-ban 60.990 mFt adót vetettek ki.⁶¹ Mindebből az következik, hogy a XVII. század közepéig a Magyar Királyság jövedelmeihez még mintegy évi 50–60 ezer mFt-ot számolhatunk pluszbevételként, ezt követően azonban már nem számolhatunk összességében e jövedelemmel a kamarai bevételek között.

A másik bevételtypus, amelyet még figyelembe kell vennünk, a XVII. század utolsó harmadában a guberniumi igazgatás idején bevezetett fogyasztási adó, az *accisa*. Ez az adófajta középkori eredetű és a Német-Római Birodalom területe-

---

60 *Ember*, 1946. 244–247. p. *Kenyeres*, 2013/b.

61 *Nagy*, 2015. 139–140. Az adóporta fogalmának változására és az adók összegére ld. *Baráth*, 1930.

tén főként a városokban volt ismert adónem. Ezt terjesztették ki egyre inkább az 1660-as évektől mind területileg, mind a megadóztatott cikkek tekintetében.⁶² A másik új bevétel nem a jogalapjában volt új, hanem az adókivetési módszerében. A contributionale, azaz a hadiadó kivetési rendszerének teljes megújítása a XVII. század végén indult meg a Habsburg Monarchián belül. Az új módszer a repartíció volt, a katonai költségek alapjául szolgáló hadiadó kivetési módszerének megfordítása, azaz a hadsereg fenntartásának költségeit vették figyelembe az adó tervezésénél és azt az adott ország, tartomány vélt teherbíró-képessége szerint vetették ki. A Magyar Királyság területén mind az accisa, mind a repartíció erős rendi ellenállásba ütközött, így viszonylag rövid életű volt, hiszen az 1681. évi országgyűlési törvények ezek eltörlését írták elő. Ugyanakkor a rendelkezésre álló források szerint a két adónemből nem kevés jövedelem származott, amint azt a Magyar Kamara 1675–1677. évi hadi pénztári számadáskönyve tanúsítja.⁶³ A forrás alapján 1675. október és 1677. december között accisából 46.678 magyar Ft, míg a megyei repartícióból 133.597 magyar Ft jövedelem folyt be. Tehát csak e két új típusú adóból 180 ezer mFt körüli jövedelem (180.275 mFt) származott több mint két évben, tehát évi 80-90 ezer mFt-al gazdagította a kincstári jövedelmeket csak a Magyar Kamara illetékességi területén. E kiegészítésekkel látható, hogy mind a XVII. század első, mind pedig második felében voltak olyan jelentős jövedelmek, amelyeket a kamarai számadásokban, vagy kimutatásokban nem találunk, ezek részletesebb feltárása további kutatások feladata.

Végezetül arra térünk ki, hogy a XVII. századi Magyar Királyságból származó jövedelmek hol helyezkedtek el a Habsburg Monarchia bevételei között. A XVI. század utolsó harmadából ismert adataink alapján a Habsburgok magyarországi jövedelmei az összbevételük negyedét-harmadát tették ki.⁶⁴ A XVII. században már nem tűnik ilyen jelentősnek a magyarországi jövedelmek aránya. Becslések alapján a Habsburg Monarchia állami bevételei az 1610-es évekre a 3 millió rFt-ot, az 1620–1640-es években a 4 milliót, míg az 1650–1660-as évekre a 7 millió rajnai Ft-ot érthettek el.⁶⁵ Tehát az 1650-es évekre becsült magyarországi jövedelmek (kb. 490 ezer mFt, hadiadóval együtt kb. 550 ezer mFt, azaz 687 ezer rFt) nem tették ki a birodalom bevételeinek egy tizedét sem! Ez az arány a század 70-es

---

62 Winnige, 1996.

63 MNL OL E 554 Fol. Lat. 844. A számadáskönyv kiadási tételeit összegezve ismerteti: *Oross*, 2013. 231–232.

64 Kenyeres, 2003/b 102–103. p.

65 Winkelbauer, 2004. I. köt. 488. p.

éveire valamelyest javult, feltéve, hogy a monarchia bevételei 1675 körül sem haladták meg lényegesen a 7 millió rFt-ot, ekkor a becsült magyarországi jövedelmek elérték a 900 ezer mFt-ot, azaz 1 millió 125 ezer rFt-ot, amely összeg az 1/6-át tette ki a monarchia feltételezett összbevételének. A század végéről jobban ismerjük a Habsburg Monarchia hadi kiadásainak nagyságrendjét, így a bevételekről szóló ismeretek hiányában ehhez hasonlítjuk adatainkat. Eszerint 1685-ben 12,5 millió rFt-ot, 1695-ben 22,7 millió Ft-ot tettek ki a monarchia hadi kiadásai. Ehhez képest az 1680-as évek végén, 1690-es évek elejére becsült magyarországi kamarai/kincstári jövedelmekből elérhető 930 ezer magyar Ft-os bevétel (1 millió 162 ezer rFt) 1685-ben alig egy tizede, míg 1695-ben alig egy huszada volt elvben a szükséges költségeknek.

Tegyük hozzá nyomban: a felszabadító háborúk időszaka rengeteg szenvedést hozott az országnak, a pusztításon kívül pedig a beszállásolandó császári hadak természetbeni ellátása hihetetlen összegeket emésztett fel az ország lakosai részéről. Esterházy Pál kalkulációja szerint 1684-ben 3 millió 695 ezer, 1690-ben 2 millió 360 ezer, 1693-ban pedig 1 millió 510 ezer mFt-ot tettek ki.⁶⁶ Ha ezeket az összegeket is figyelembe vesszük, akkor az ország hozzájárulása a monarchia büdzséjéhez és a katonai kiadásaihoz, akkor ez az arány jóval meghaladja a kamarai számadásokban szereplő összegek nagyságrendjét.⁶⁷

Levéltári források

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii.
E 106 Magyar Kamara Számvevősége. Liber perceptionis atque erogationis proventuum,
E 263 Szepesi Kamarai Levéltár, Szepesi Kamara Számvevősége. Libri perceptionum et erogationem
E 554 Magyar Kamara Archívuma. Városi és kamarai iratok

---

66 Oross, 2013. 222–223. p. Zachar, 2004 72–73. p.

67 Egy 1700–1701 évi tervezet szerint monarchia akkor 9 millió rFt-os hadi költségvetésének 31%-át kívánták Magyarországról fedezni. Oross, 2013. 223–229. p.

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (HKA)

HFU Hoffinanz Ungarn
VUG Vermischte Ungarische Gegenstände

Irodalom

- Acsády*, 1888/a *Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt, 1526–1564. Budapest, 1888.
- Acsády*, 1894/a *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák, 1565–1604. Budapest, 1894.
- Baráth*, 1930 *Baráth Tibor*: A magyar állam adóügye. In: Századok, 64. (1930) 607–655., 697–737. p.
- Ember*, 1946 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai. III. Hatóság- és hivatal-történet, 1.)
- Ember*, 1982/a *Ember Győző*: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és kiadása 1555–1562. In: Századok 116. (1982) 3. sz. 507–538. p.
- Ember*, 1982/b *Ember Győző*: Einnahmen und Ausgaben der Ungarischen Königlichen Kammer in den Jahren 1555–1562. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae 28. (1982) 1–35. p.
- Ember*, 1990 *Ember Győző*: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. In: Levéltári Közlemények 61. (1990) 1–2. sz. 63–143. p.
- Fallenbüchl*, 1967 *Fallenbüchl Zoltán*: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. In: Levéltári Közlemények 38. (1967: 2. sz.) 193–236. p.
- Fallenbüchl*, 1968 *Fallenbüchl Zoltán*: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. In: Levéltári Közlemények 39. (1968: 2. sz.) 233–268. p.

- Fallenbüchl*, 1968 *Fallenbüchl Zoltán*: Die Ofner Kameraladministration. Eine Kriegswirtschaftsverwaltung in Ungarn. (1683) 1685–1709. In: Die Verwaltung. Zeitschrift für Verwaltungswissenschaft 16. (1983) 487–505. p.
- Gecsényi–Guszarova*, 2003 *Gecsényi Lajos–Tatjana Guszarova*: A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. In: Századok 137. (2003: 3. sz.) 653–672. p.
- Házi*, 2000 *Házi, Jenő*: Pozsony vármegye középkori földrajza. Pozsony, 2000.
- Kenyeres*, 2003/a *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. In: Történelmi Szemle, 45. (2003) 61–92. p.
- Kenyeres*, 2003/b *Kenyeres István*: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a XVI. században. In: Levéltári Közlemények, 74. (2003) 59–103. p.
- Kenyeres*, 2003/c *Kenyeres István*: Die Finanzen des Königreichs Ungarn in der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts. In: Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert. Hgg: *Friedrich Edelmayer – Maximilian Lanzinner – Peter Rauscher*. München, 2003. 84–122. p.
- Kenyeres*, 2005/a *Kenyeres István*: Die Einkünfte und Reformen der Finanzverwaltung Ferdinands I. in Ungarn. In: Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher. Hg.: *Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry*. Münster, Aschendorff Verl., 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V.) 111–146. p.
- Kenyeres*, 2008 *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a XVI. századi Magyar Királyságban. Budapest, 2008. (Habsburg Történelmi Monográfiák 2.)

- Kenyeres, 2012/a* *Kenyeres, István*: Die Kosten der Türkenabwehr und des Langen Türkenkrieges (1593–1606) im Kontext der ungarischen Finanzen des XVI. und XVII. Jahrhunderts. In: *Peter Rauscher – Andrea Serles – Thomas Winkelbauer* (szerk.): Das „Blut des Staatskörpers“. (Historische Zeitschrift Beiheft 56.) München, 2012. 19–41. p.
- Kenyeres, 2012/b* *Kenyeres István*: A magyarországi réz- és marhakezskedelemmel kapcsolatos nemzetközi hitelügyletek a XVI. század második felében. In: *Baráth Magdolna – Molnár Antal* (szerk.): A történettudomány szolgáltatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Bp.–Győr, 2012. 209–221. p.
- Kenyeres, 2012/c* *Kenyeres István*: A bányakamarák szerepe a Magyar Királyság jövedelmeiben a XV–XVI. században. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Budapest, 2012. 177–188. p.
- Kenyeres, 2013/a* *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a XVI. század közepétől a XVII. század első harmadáig. In: Történelmi Szemle 55. 541–568. p.
- Kenyeres, 2013/b* *Kenyeres István*: A félharmincad 1635–1638-ban. In: *Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczy Áron* (szerk.): Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Budapest, 567–590. p.
- Kenyeres, 2016* *Kenyeres István*: A „Fiscal-Military State” és a Habsburg Monarchia a XVI–XVII. században. In: *Horn Il-dikó – Lauter Éva – Várkonyi Gábor* et alii. (szerk.): Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére I–II. kötet. Budapest, L Harmattan. I. köt. 91–122.
- Kérészy, 1916* *Kérészy Zoltán*: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Budapest, 1916.

- Körbl*, 2009 *Körbl Hansdieter*: Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident. Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I. Wien–München, 2009
- Mayer*, 1915 *Mayer, Theodor*: Das Verhältnis der Hofkammer zur ungarischen Kammer bis zur Regierung Maria Theresias. In: Mitteilungen für Österreichische Geschichtsforschung Erg. Bd. 9. (1915) 178–263. p.
- N. Kiss–Zimányi*, 1991 Monumenta Zrínyiana. Pars oeconomica. Tomus 1. Bona Maritina (1627–1685). Digessit, introductione Geranica et indice instruxit Vera Zimányi. Budapest, 1991. Tomus 2. Insula Muraköz (1635–1720). Dig., intr. et ind. instr. István N. Kiss. Budapest, 1991.
- Nagy*, 1971 *Nagy István*: A Magyar Kamara 1686–1848. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság és hivatal-történet 3) Budapest 1971.
- Nagy*, 1995 *Nagy István*: A Magyar Kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században. In: Levéltári Közlemények 66. (1995) 29–51.
- Nagy*, 2015 *Nagy István*: A Magyar Kamara és a királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után, 1526–1686. Budapest, 2015. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai III. Hatóság- és hivatal-történet. 11.)
- Nagy–Kiss*, 1995 *Nagy István – Kiss Erzsébet, F.*: A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. Budapest, 1995. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leltárak 9.)
- Oross*, 2006 *Oross András*: Végvárakból kaszárnnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezésében a XVII–XVIII. század fordulóján. In: Századok 140. (2006) 1441–1473. p.
- Oross*, 2008 *Oross, András*: A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és a katonai kiadások a XVII. század második felében. In: Fons 15. (2008) 97–170. p.

- Oross*, 2010   *Oross András*: Die für Ungarn zuständigen Kammern und die Kriegsfinanzierung der Habsburgermonarchie an der Wende vom XVII. zum XVIII. Jahrhundert. In: *Rauscher, Peter* (szerk.): Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740. (Geschichte in der Epoche Karls V.10.) Aschendorff, Münster. 2010. 289–310. p.
- Oross*, 2013   *Oross András*: A Magyar Királyság törökellenes hátrvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp., 2013. (Fons Könyvek 4.)
- Rauscher*, 2004   *Rauscher, Peter*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Wien–München, 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 41.)
- Salacz*, 1932   *Salacz Gábor*: A vallásalap kezdeteinek története. III. Ferdinánd alapítványa. In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2. (1932) 95–111. p.
- Szűcs*, 1990   *Szűcs Jenő*: A Szepesi Kamarai Levéltár, 1567–1813. Budapest, 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leltárak 7.)
- Tagányi*, 1897   *Tagányi Károly*: A budai kamarai jószágkormányozás jövedelmei és kiadásai. 1686–1700-ig. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 4. (1897) 285–297. p.
- Takáts*, 1903   *Takáts Sándor*: A magyar kamara állapota 1627–1628-ban. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 10. (1903) 1–17. p.
- Winkelbauer*, 2004   *Winkelbauer, Thomas*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. I–II. (Österreichische Geschichte 1522–1699.) Wien, 2004.

- Winnige*, 1996 *Winnige, Norbert*: Von Kontribution zur Akzise: Militärfinanzierung als Movens staatlicher Steuerpolitik. In: *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. *Bernhard R. Kroener – Ralf Prüve*. Paderborn–München–Wien–Zürich 1996. 59–83. p.
- Zachar*, 2004 *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Budapest, 2004.
- Zimányi–Prickler*, 1974 *Zimányi Vera – Prickler, Harald*: Konjunktúra és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján. Kitekintés a XVIII. századra. In: *Agrártörténeti Szemle* 16. (1974) 79–201. p.

Függelék

XVII. századi kamarai számadások és kivonatok jegyzéke

1. A Magyar Kamara számadáskönyvei és kivonatai 1598–1695.

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
1.	1598	Magyar Kamara éves számadása	teljes	MNL OL E 554 Fol. Lat. 921. VIII. 278 oldal
2.	1599	Magyar Kamara éves számadásának kivonata	kivonat	ÖStA HKA HFU 1605.04.30. (Kt. 205. [RN 88.]. Fol.391r-394v.)
3.	1600*	Magyar Kamara éves számadásának kivonata	kivonat	ÖStA HKA HFU 1605.04.30. (Kt. 205. [RN 88.].Fol.395r-397v.)
4.	1601	Magyar Kamara éves számadásának kivonata	kivonat	ÖStA HKA HFU 1605.04.30. (Kt. 205. [RN 88.].Fol. 399r-401v.)

* A szakirodalomból ismert a Magyar Kamara 1600. évi számadásának közlése, azonban ez, a Ráday Levéltárban található forrás az 1600. év első negyedévének számadását tartalmazza csupán. Vö.: A magyar kamara számadásai 1583., 1584., 1600. In: *Történelmi Tár* 1900. 61–101. p

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
5.	1602	Magyar Kamara éves számadásának kivonata	kivonat	ÖStA HKA HFU 1605.04.30. (Kt. 205. [RN 88.]Fol. 403r-405v.)
6.	1603	Magyar Kamara éves számadásának kivonata	kivonat	ÖStA HKA HFU 1605.04.30. (Kt. 205. [RN 88.]Fol.379r-381v.)
7.	1607	Magyar Kamara éves számadása	töredékes	MNL OL E 554 Fol. lat. 938/V. Liber assignationis fol. 15.
8.	1608	Magyar Kamara éves számadása	töredékes	MNL OL E 554 Fol. lat. 938/V. Liber assignationis fol. 15.
9.	1609	Magyar Kamara éves számadása	töredékes	MNL OL E 554 Fol. lat. 938/V. Liber assignationis fol. 37–67.
10.	1616	Magyar Kamara éves számadása	teljes	MNL OL E 554 Fol. Lat. 921. IX. 103 fol. 193 oldal
11.	1622 és 1623. I. negyed-év	Magyar Kamara éves számadása	teljes	MNL OL E 554 Fol Lat. 921. X. fol. 2–143. 282 oldal
12.	1633	Magyar Kamara éves számadása	töredékes	MNL OL E 554 Fol. lat. 938/VI. Liber assignationis 88 oldal
13.	1635	Magyar Kamara kimutatáskivonata 1635. első és második, harmadik negyedéről: „Summarius extractus perceptionis et erogationis angariae primae et secundae anni 1635” (latin másolat)	Kivonat (I–III. negyedév)	ÖStA HKA HFU 1636.05.20. (Kt. 362. [r. Nr. 153.] fol. 162–163, 197–200., fol. 183–196.)

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
14.	1637	Magyar Kamara éves számadása (1637 és 1638 I. negyedév)	Teljes, részletes	MNL OL E 554 Fol Lat. 921. XI. 175 fol. 292 oldal
15.	1638	Magyar Kamara éves számadása (II–IV. negyed-év?)	Teljes, részletes	MNL OL E 554 Fol Lat. 921. XII. 132 fol. 232 oldal
16.	1635–1638	Magyar Kamara számadása a félharmincad, dika, koronaőrzési adó, hadi élelmezési adó beszédéről és kiadásairól + Felső-magyarországi hasonló jövedelmek	teljes	MNL OL E 554 Fol Lat. 921. XIII. 151 oldal és ÖStA HKA VUG rNr 32 fol. 1111–1189 (itt hiányzik a koronázási pénz, pozsonyi várfelújítás). Kivonatos példány: ÖStA HKA HFU 1636.05.20. (Kt. 362. [r. Nr. 153.] fol. 167–172.) „Extractus perceptionis medietatis tricesimae pro exsolutione confiniorum Hungariae veteranorum deputatae” (latin másolat) (A). fol. 173–178. „Extractus perceptionis dicae sive contributionum Regni Hungariae Anni 1635 pro exsolutione novi militis ordinatorum” (latin másolat) (B). fol. 173–178. „Extractus perceptionis pecuniae sive contributionis coronalis” (latin másolat) (C) ÖStA HKA HFU 1639.03.06. (Kt. 374. [r. Nr. 159.] fol. 15–65.)
17.	1641	Magyar Kamara éves számadása, 1641. évi bevételekről (rendes harmincadbevételek és néhány felső-magyarországi jövedelem és harmincad)	Csak bevételek egy része	MNL OL E 554 Fol. lat. 921. XIV/b. 43 p.

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
18.	1655	Magyar Kamara bevételeinek kimutatása (részben vannak 1652, 1653. évekből is) főként harmincad és félharmincad-bevételek fősszege és ezekből tett kiadások, néhány kiadás, ill. jövedelemtípus kimutatása.	Kivonatok, töredékes	ÖStA HKA HFU 30.06.1656. (Kt. 459. [r. Nr. 198.] Fol. 60–95.)
19.	1657–1658	Magyar Kamara bevételeinek és kiadásainak negyedévi kimutatásai (1657. IV., 1658. I. és III. negyedév)	Kivonatok	ÖStA HKA HFU 1658.12.04 (Kt. 469. [rNr. 203.] Fol. 12–33.)
20.	1655–1666	Magyar Kamara 1655–1666. közötti évek bevételek és kiadások kimutatása	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 724–736 (latin). és ua. Fol. 763–774 (német).
21.	1660	Magyar Kamara számvevőségi számadása (és koronapénz számadás) a bevételekről és kiadásokról	Teljes	MNL OL E 106 Liber perceptionis atque erogationis proventuum, 1660. 121 + 16 oldal
22.	1662	Magyar Kamara számvevőségi számadása a bevételekről és kiadásokról	teljes	MNL OL E 106 Liber perceptionis atque erogationis proventuum, 1662. 114 oldal
23.	1665	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad és félharmincad, contrabanda,só-bevételeiről és kiadásairól (II–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 688–695. II. negyedév. Fol. 696–699. III. negyedév. Fol. 700–703. IV. negyedév.
24.	1666	Magyar Kamara számvevőségi számadása a bevételekről és kiadásokról	teljes	MNL OL E 106 Liber perceptionis atque erogationis proventuum, 1666. 96 oldal

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
25.	1666	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad- és félharmincad-, contrabanda-, és só-bevételeiről és kiadásairól (I–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 660–663. I. negyedév. Fol. 664–667. II. negyedév. Fol. 680–683. III. negyedév. Fol. 684–687. IV. negyedév.
26.	1667	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad- és félharmincad-, contrabanda-, só-bevételeiről és kiadásairól (III–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 656–659. IV. negyedév. Fol. 668–671. III. negyedév
27.	1668	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad- és félharmincad-, contrabanda-, só-bevételeiről és kiadásairól (II., IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 662–675. IV. negyedév. Fol. 676–679. II. negyedév.
28.	1669	Magyar Kamara számvevőségi számadása a bevételekről és kiadásokról	teljes	MNL OL E 106 Liber perceptionis atque erogationis proventuum, 1669. 92 oldal
29.	1669	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (I–II., IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 588–591. II. negyedév. Fol. 596–603. I. negyedév. Fol. 652–655. IV. negyedév.
30.	1670	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (II–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 592–595. IV. negyedév kimutatása. Fol. 604–607. II. negyedév kimutatása. Fol. 608–611. III. negyedév. kimutatása.

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
31.	1671	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (I. II, IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 624–627. IV. negyedév kimutatás. Fol. 628–635. II. negyedév. Fol. 636–639. I. negyedév.
32.	1672.	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (I–II. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 551–554. I. negyedév. Fol. 555–562. II. negyedév.
33.	1673	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (II–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 640–643. III. negyedév. Fol. 644–647. IV. negyedév. Fol. 648–651. II. negyedév
34.	1674	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 519–522. I. negyedév. Fol. 523,526. II. negyedév. Fol. 528. III. negyedév. Fol. 532–535. IV. negyedév
35.	1675	Magyar Kamara számvevőségi számadása a bevételekről és kiadásokról	Teljes	MNL OL E 106 Liber perceptionis atque erogationis proventuum, 1675. 123 oldal
36.	1675	Számadáskönyv a Magyar Kamara 1675. I–III. negyedévi bevételeiről és kiadásairól	Teljes (I–III. negyedév)	MOL E 554 Fol. Lat. 921. XVI. 122 oldal
37.	1675	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (III–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 538–541. IV. negyedév. Fol. 546–550. III. negyedév.

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
38.	1676	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételéről és kiadásairól (I–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] fol. 738–753. Fol. 738–741. I. negyedév Fol. 742–749. II. negyedév. Fol. 746–749. MK 1676 III. negyedév. Fol. 750–753. IV. negyedév.
39.	1677	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételéről és kiadásairól	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 228–232. I. negyedév. Fol. 233–236. II. negyedév. Fol. 237–240. III. negyedév. Fol. 241–244. IV. negyedév.
40.	1677–1687	A Magyar Kamara bevételeinek és kiadásainak kivonata 1677–1687.	Kivonat	MNL OL E 554 Fol. Lat. 921. 17. köt. (1687. évi I. félévi számadáskönyv végén, p. 89–96.)
41.	1678	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételéről és kiadásairól	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 203–206. I. negyedév. Fol. 207–210. II. negyedév. Fol. 211–214. III. negyedév. Fol. 215–218. 1678. IV. negyedév. Fol. 820–821., 828–829.
42.	1679	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételéről és kiadásairól	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 182–193. I. negyedév. Fol. 186–189. II. negyedév. Fol. 190–193 III. negyedév. Fol. 194–197. IV. negyedév.

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
43.	1680	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 468–471. III. negyedév kimutatása. Fol. 476–477. IV. negyedév kimutatása. Fol. 480–483. II. negyedév. Fol. 484–487. I. negyedév.
44.	1681	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (II–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 506–511. II. negyedév. Fol. 513–517. III. negyedév. Fol. 788–791. IV. negyedév.
45.	1682	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (I–III. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 792–795. I. negyedév. Fol. 797–800. III. negyedév. Fol. 805–808. II. negyedév.
46.	1684	Negyedéves kimutatások a Magyar Kamara harmincad-, félharmincad-, contrabanda- és sóbevételeiről és kiadásairól (III–IV. negyedév)	Kivonat	ÖStA HKA HFU 8. Sept. 1699. (Kt. 907. [r. Nr. 401.] Fol. 810, 817–819. III. negyedév. Fol. 813–816. IV. negyedév
47.	1687	Számadáskönyv a Magyar Kamara 1687. I–II. negyedévi bevételeiről és kiadásairól	Teljes	MNL OL E 554 Fol. Lat. 921. XVII. 95 oldal
48.	1687	Számadáskönyv a Magyar Kamara 1687. III–IV. negyedévi bevételeiről és kiadásairól	Teljes	MNL OL E 554 Fol. Lat. 921. XVIII. 107 oldal
49.	1689	Magyar Kamara számvevőségi számadása a bevételekről és kiadásokról	Teljes	MNL OL E 106 Liber perceptionis atque erogationis proventuum, 1689. 200 oldal

Sorsz.	Év	Megnevezése	Típus	Jelzet
50.	1689	Magyar Kamara számadásának negyedéves kivonatai	Kivonat	ÖStA HFU 1690.03.29. (Kt. 768. [r. N. 334.] Fol. 280–283.)
51.	1687–1695	Magyar Kamara bevételeinek és kiadásainak egységes táblázatba fogalt kivonata ^{2**}	Kivonat	ÖStA HKA HFU 28.Sept.1696. Kt. 862. [r. Nr. 379.] Fol. 1042. Fol. 1047.

2. A Szepesi Kamara 17. számadásai és kivonatai

Sorsz.	Év	Megnevezés	Típus	Jelzet
1.	1610	Szepesi Kamara számadása	Teljes	MNL OL E 554 Fol. Lat. 914. I. köt. 327 oldal
2.	1611	Szepesi Kamara számadása	Teljes	MNL OL E 554 Fol. Lat. 914. 2. köt. 348 oldal ^{3***}
3.	1612	Szepesi Kamara számadása	Teljes	MNL OL E 554 Fol. Lat. 914. III. kötet 332 oldal
4.	1629	A felső-magyarországi jövedelmek és kiadások kimutatása	Kivonat	ÖStA HKA HFU 1630.02.15. (Kt. 333. [r. Nr. 140.] Fol. 72–75.)
5.	1630–1633	Felső-magyarországi jövedelmek és kiadások évenkénti kimutatása	Kivonat	ÖStA HKA HFU. 1634.07.15. (Kt. 354. [r. Nr. 150.] fol. 80–87.)
6.	1631	Szepesi Kamara számadása	Teljes	MNL OL E 263 58 oldal
7.	1633.	Szepesi Kamara számadása	Teljes	MNL OL E 263 71 oldal
8.	1642.	Szepesi Kamara számadása 1642. I–III. negyedévről	Teljes	MNL OL E 263 38 oldal

** Nagy István közli az 1685, 1687, 1689, 1693 és 1695. évi bevételek főtételeit. *Nagy*; 1971. 64. p. hivatkozás nélkül.

*** Kivonatosan ismerteti: *Ember*; 1946 167–169. p.

Sorsz.	Év	Megnevezés	Típus	Jelzet
9.	1650	Szepesi Kamara 1650. évi számadása	Teljes	MNL OL E 263 26 oldal
10.	1652	Szepesi Kamara 1652. évi számadása	Kivonat	ÖStA HKA HFU 1653.04.18. (Kt. 441. [r. Nr. 190.] Fol. 258–261.)
11.	1653	Szepesi Kamara 1653. évi számadáskönyve	Teljes	MNL OL E 263 93 oldal
12.	1655	Szepesi Kamara számadáskönyve	Teljes	MNL OL E 263
13.	1655–1666	A Szepesi Kamara 1655–1666. közötti bevételeinek és kiadásainak kivonata	Kivonat	ÖStA HKA HFU r. Nr. 401. Konv. Sept. 1699. 8. Sept. 1699. Fol. 704–715. Fol. 775–786. Ez utóbbi német ny. példányt kiadta: <i>Oross</i> , 2008. 144–160. p.
14.	1676. IV. – 1677. III. negyed-év	Kimutatások a Szepesi Kamara bevételeiről és kiadásairól	Kivonat	ÖStA HKA HFU 01.12.1677 (Kt. 607. [r. Nr. 263.] Fol. 169–174. (1676. IV. negyedév) Fol. 175–184. 1677. I. negyedév. Fol. 185–197. 1677. II. negyedév. Fol. 198–205. 1677. III. negyedév.
15.	1689	Szepesi Kamara bevételei	Kivonat	ÖStA HKA HFU 1690.03.29. (Kt. 768. [r. Nr. 334.] Fol. 280–283.
16.	1690–1694	A Szepesi Kamara 1690–1694. évi bevételei és kiadásainak kivonata	Kivonat	ÖStA HKA HFU 20. Juni 1695 (Kt. 844. RN 370. fol. 305–310.) Kiadta: <i>Oross</i> , 2008. 161–170. p.

NAGY JÁNOS

AZ ÚJ SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK BECIKKELYEZÉSÉNEK ÜGYE AZ 1751. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEN

„A királyi jószágok könnyen hajtanak térdet” — jellemezte a szabad királyi városok diétai politikai magatartását az egyik 1751. évi országgyűlésen lezajlott vita során Zemplén vármegye ellenzéki követe, Okolicsányi János.¹ Az idézet meglátásom szerint tömören jellemzi azt a képet, amely a kor köznemesi politikusainak a fejében rögzült a városok politikai hovatartozásáról. Az utókorra is ez a kép öröklődött tovább, joggal. A szabad királyi városok XVIII. századi országgyűlési szereplésével kapcsolatban általában a városok politikai súlytalanságát és egyértelmű kormánypártiságát szokta hangsúlyozni a szakirodalom. A városok tisztújításait, gazdálkodását és közéleti lojalitását a Magyar Kamara által kiküldött királyi biztosok felügyelték, a követeket nem a polgárság, hanem a szűk körű tanács küldte ki.² A városok rendi politikában való szerepvesztését jelzi, hogy míg korábban minden város egy-egy szavazattal bírt, addig a reformkorra (1825–1827-től) a városok szavazatainak száma összesen egy szavazatra zsugorodott.³ Összehasonlításképpen megjegyzendő, hogy a német birodalmi gyűlésen a városok külön kúriában tömörültek és kúriájuknak egy szavazata volt, ám a valóságban politikai jelentőségük — a magyarországi társaikhoz hasonlóan — csekély volt.⁴ A kora újkor végére az osztrák örökös tartományok városainak politikai jelentősége úgyszintén visszaesett: például Csehországban Prága város követei vehettek csak részt a tartományi rendi gyűlésen. Az egész térségben a legtöbb város csak

---

1 MNL OL N 114 13. kötet. *Diariae diatae Posoniensis MDCCLI*. [oldalszámozás nélkül] 1751. július 10.

2 Minderről a szakirodalom Horváth Mihály óta közhely-szerű állításokat hangoztat: *Horváth*, 1873. 306–307. p. és *Szijártó*, 2005. 168. p.

3 Ezt nevezték német minta alapján az ún. *votum curiatum* rendszernek: *Szijártó*, 2005. 314–316. p.; *Szőcs*, 1996. 26. p.

4 A német Reichstagban a városok sokáig csak tanácskozási joggal rendelkeztek, 1648-ban nyertek döntési szavazatot (*votum decisivum*), ám a gyakorlatban inkább az első két kollégium egyetértését tartották fontosnak a döntéshozatalkor és a békében szereplő jogról a városok a másik két rend tagjaival a birodalom megszűnéséig vitatkoztak. A városokról: *Vajnági*, 2009. 181. p. és *H. Németh*, 2013. 146–147. p. Legújabbban a német történetírásból: *Krischer*, 2008. 135–148. p., különösen 136–138. p.

a tartományi határozatok felolvasásakor lehetett jelen.⁵ Általános jelenségként a szakirodalom megállapította, hogy a városi követek csoportjának a rendi politikai életben való szerepvétése összefüggésben állt a városi önkormányzatiság állami közigazgatásba való betagozásával, bürokratizálódásával.⁶

A Magyar Királyságban — hasonlóképpen, mint Nyugat-Európa többi államában és az osztrák örökös tartományokban — fáziskéséssel, de lezajlik a városok bürokratizációja, vagyis önkormányzatiságuk szigorú állami ellenőrzés alá vétele. A folyamat a XVII. század utolsó harmadában vette kezdetét, de több fázisban folytatódott tovább a XVIII. században.⁷ Mindezek ismeretében érthető, hogy a vármegyét irányító nemesség és az országgyűlésen a vármegyei követek bizalmatlanul tekintettek a városok képviselőire, mert a központi kormányzat előőrseit látták bennük. A magyarországi városokkal kapcsolatban általános volt a vélekedés, hogy a szabad királyi városok számának növelésével és ez által alsótáblai szavazataik emelésével az uralkodó saját politikai akaratát próbálta a vármegyei követek által vezetett rendi ellenzékkel szemben keresztülvinni és őket számbeli kisebbségbe hozni.⁸ A rendek – kormányzat közti ellentétet hangsúlyozó narratíva mellett a városi követek rendiségen belüli erőviszonyaival is foglalkozik a kutatás. Újabban Szijártó István a XVIII. századi diéta intézménytörténetét tárgyaló vizsgálatai mutattak rá arra, hogy a szavazatokat XVIII. század közepére már egyértelműen súlyozták, nem fejenként számolták, ahogy korábban. A korabeli döntéshozatalt inkább az egyéni felszólalásokban tetet öltő véleménynyilvánítás jellemezte, mint a mai értelemben vett voksolások. Ebben a konstellációban a józanabb és tekintélyesebb rész (*sanior et potior pars*) vagyis a vármegyei követek

---

5 *Mat'a*, 2006. 369–370. p.

6 *H. Németh*, 2007. 57–58. p. Egyedüli kivétel Hollandia, ahol a gazdaságilag megerősödött városok váltak a tartományi gyűlések hangadóivá.

7 A városi tisztviselők egyre nagyobb arányú szakszerűsödése is jellemzővé vált a korszakban, hiszen a hivatalt vállaló polgároknak korszakunkra egyre nehezebb lehetett eredeti foglalkozásukat űzve egy mind nagyobb lélekszámú, így mind nagyobb feladatokkal járó várost megfelelő módon igazgatni. A kereskedői-iparosi foglalkozásoktól lassan eltávolodó, formálódó városi bürokrácia egzisztenciálisan egyre inkább függött az államhatalomtól, amely felé immár hivatali lojalitással is tartozott. A jelenségre csak néhány válogatott szakirodalmi példával utalva: *H. Németh*, 2007. 57–58., 75. p.; *H. Németh*, 2014. 257–259. p.; *Bak*, 1980.; *Kállay*, 1971. 132.p.

8 A régi szakirodalomból ezt hangsúlyozza: *Marczali*, 1898. 284. p. és *Ember*, 1989. 426. Az újabb szakirodalomból erre a jelenségre utal: *H. Németh*, 2002. 131. p.

csoportjának véleménye vált a dominánssá az alsótáblai döntéshozatalban, nem a politikailag is gyengébb pozíciójú városoké.⁹

A városok diétai jogállásának kérdését és a városi polgárságnak a vármegyei köznemességet képviselő vármegyei követek csoportjához való viszonyát a korszakban leginkább az 1751. évi országgyűlés szabad királyi városokkal kapcsolatos vitája mutatja meg. A szűkebb értelemben vett *diaetalis* tárgyalások elemzésén túl a témát egyfelől a korabeli kormányzati várospolitikai motivációi tükrében, másfelől esettanulmány-szerűen az egyes városok konkrét társadalmi-gazdasági helyzetének és az érdekeltek feltételezett politikai céljainak összefüggésében vizsgálom. Jelen tanulmányomban kísérletet teszek az 1751. évi országgyűlés kapcsán az újonnan szabad királyi városi privilégiumot nyert városok (Győr, Rév-Komárom, Zombor, Újvidék) becikkelyezése körül az 1751. évi országgyűlésen kirobbant vita bemutatására. Ebben nagyban támaszkodom Szijártó M. István intézménytörténeti összefoglalójára, amely szinte kimerítően ismerteti az Országgyűlési Könyvtár naplói alapján ezeknek az üléseknek a történetét.¹⁰ A szakirodalom és a levéltári források számbavétele kapcsán kiderült, hogy Győr kiváltságainak ügye okán alakult ki a leghevesebb vita az országgyűlésen és a keletkezett a legtekintélyesebb forrásanyag is. Nemcsak a diétai vita főbb csomópontjainak és érvanyagának elemzésére törekszem Győr példáján, hanem a helyi-regionális társadalmi kontextus bemutatására is. Feltételezem, hogy új források bevonása segítségével és a diétai konfliktus során megnyilvánuló érdekek-érdeksérelmek, illetve a kapcsolatháló kiterjedtségének „mikroszintű” feltárása révén talán láthatóvá válnak a diétai politika mozgatórugói. A múltban élt embereket nem a nagy történelmi erők bábjaként szeretném ábrázolni, hanem tudatos történelmi cselekvőként.¹¹ Éppen ezért súlyt helyezek a kérdésben a nyilvános üléseken megszólaló egyes politikusok állásfoglalásának feltételezett motivációira, lejegyzett felszólalásaik tartalmára, noha jelen írásomban nem lehet célom az egyes politikusi életpályák végigkövetése.¹² Nem feltételezem persze, hogy az egyes politikai szereplőket csupán csak saját egyéni érdekeik: az anyagi gyarapo-

---

9 *Szijártó*, 2005. 318. p.

10 *Szijártó*, 2005. 169–173. p.

11 Noha írásom nem mikrotörténeti irányultságú, de számos ponton ennek az irányzatnak a módszertani felvetéseit is hasznosító esettanulmány kíván lenni. Erre: *Szijártó*, 2012. 102–111. p.

12 Az egyes országgyűlési szereplőkről szóló személyi adattár összeállítására és életpályájuk értelmezésére készülő PhD-disszertációmban teszek kísérletet. Jelen dolgozatban csak utalok későbbi pályájuk fordulóira.

dásra, a pozíció-, illetve presztízs megszerzésére való törekvés motiválta volna.¹³ E mellett hasonló súllyal estek latba a közösségi igények: a követküldő testületek politikai igényeinek hathatós képviselője, az eddig megszerzett kiváltságok védelme, de mindebben egyszersmind kompromisszumra is törekedve a rendi társadalom többi csoportjával. Feltételezésem szerint a Győr vármegyében lakó nemesség és az őket képviselő vármegye, továbbá az egykori földesúr, a győri káptalan, a győri püspökség és a Győr városában lakó-birtokló nemesség sérelmei és törekvései a diétán kiválthattak egy rövid távú „politikai földrengés”-t, de talán hosszabb időtartamban is érvényes megállapításokat is szolgáltathatnak a városok diétai szerepéhez.

Előzmények: jogi keretek, a törvényi szabályozás ismertetése

Előljáróban meg kell jegyezni, hogy a szabad királyi városi kiváltságokhoz több jogi feltétel volt szükséges a kora újkori Magyarországon. Most csak a legfontosabbakat emelem ki és teszek néhány, a városok országgyűlési vitájához kapcsolódó megjegyzést:

1. A legfontosabb a királyi támogatás megszerzése volt, vagyis az adott mezővárosnak privilégium levelet kellett az uralkodótól kapnia. Győr esetében tudjuk, hogy a város kiváltságolását és harcát a földesúrával szemben Mária Terézia személyesen támogatta.¹⁴ Az uralkodó tetszése szerint adhatott mentességet törvények alól, ám ezek minden esetben csak „mások sérelme nélkül” (ún. *salvo jure alieno*) záradék hozzáfűzésével érvényesülhettek.¹⁵ Az érdeksérelmet szenvedő volt földesurak a diéta végén ebbe a záradékba kapaszkodva próbálták meg Győr és a többi város privilégiumának becikkelyezését megakadályozni.
2. A földesúr hozzájárulására is szükség volt. Az 1649. évi 45. törvénycikk biztosította a földesurakat arról, hogy minden olyan kiváltság, melyet a földesúr tudta és bejegyzése nélkül nyertek, érvénytelen.¹⁶ Nem volt mindegy, hogy ki az adott helység földesura. A kamarai mezővárosok

---

13 A diszkurzív politikatudomány újabban a politikai cselekvés sokirányúságát hangsúlyozza: *Szabó*, 2016. 19–20. p.

14 *Csizmadia*, 1962. 43. p.

15 *Csizmadia*, 1962. 12. p.

16 *Csizmadia*, 1962. 43. p.

esetén, ahol az uralkodó volt a mezőváros földesura, ott ezt megszerezni viszonylag könnyen ment (pl. Zombor, Újvidék esetén), addig a legnehezebb helyzetben az egyházi földesúrral rendelkező települések voltak, mivel az egyházi birtokok elidegenítéséhez az egyházból szerinti előzetes pápai hozzájárulás volt szükséges. Klimó György pécsi püspöksége idején az 1770-es években ezért húzódott évekig a káptalan és a püspök kezén lévő Pécs szabad királyi várossá nyilvánítása. Végül ez csak 1780-ban következett be. Győr városa először 1715-ben hozta föl az országgyűlésen követelését, de a földesúr, vagyis a püspökség és a káptalan ellenkezése miatt az uralkodónál sem talált támogatásra.¹⁷ Törekvései nyomatékosítására nagyjából 1730-tól sorozatosan tagadta meg a földesúr felé szolgáltatásait. (Ezek teljesítésére, a győri káptalan követelésére hozták meg az 1741. évi 35. törvénycíkket).¹⁸

3. A megváltási összeg felajánlása. A Mária Terézia várospolitikájával foglalkozó Kállay István mutatta ki, hogy az uralkodó nem elsősorban politikai, hanem pénzügyi megfontolásból kezdeményezte a szabad királyi városok számának növelését. Az osztrák örökösödési háború során a bécsi udvar nehéz anyagi helyzetbe került, súlyosan eladósodott. Nem a rendi struktúra felborítása vagy a rendek sakkban tartása volt a fő célja tehát, hanem az, hogy az országgyűlési hozzájárulás nélkül is befolyó jövedelmeit növelje (pl. a megváltási összegek, a városokra kivetett kényszerkölcsönök, a census regius felújítása révén).¹⁹ A megváltás rövid távon a városok eladósodásához vezetett, ám hosszú távon a kiváltsággal járó királyi kisebb haszonvételek (malom-, és mészárszéktartási, bormérési, sörfőzési, téglaegetési jogok, helyi vámok, révdíj stb.) általában jó befektetésnek bizonyultak.²⁰ Az 1740-es évek város kiváltságolási hulláma 1743-ban Győr privilégiumainak kiadásával kezdődött, majd ezt követte 1745-ben Komárom, 1747-ben Újvidék és Zombor kiváltságlevelének kiadása. Győr 1743-ban 17 000 forintot fizetett volt földesurának a megváltásért, de az ennek eléréseért folytatott küzdelmek még további 5000 forintot

---

17 Lovas–Csizmadia, 1940.

18 A győri káptalan 1742. évi emlékiratát közli: Lovas–Csizmadia, 1940. 113–115. p.

19 Kállay, 1963. 1071. p.; Kállay, 1965. 97–100.

20 A kiváltságolt városoknak átadott királyi kisebb haszonvételekről: Csizmadia, 1941. 286. p.

emésztettek fel.²¹ Mint később látni fogjuk, a szórás igen nagy az egyes városok megváltási összegei és az ezzel járó adósságok összege között.

4. Az országgyűlési törvénybe iktatása volt a legutolsó fázisa a város kiváltságolásának, amelynek eredményeképpen a város ülőhelyet és szavazati jogot nyert a diétán. Az 1514. évi 3. törvénycikk határozta meg a szabad királyi városok körét (tárnoki és személynöki városok csoportja). Erre törvényre hivatkozva az 1608. évi koronázás előtti 6. cikkely tovább szűkítette a királyi városok körét, de a további szabad királyi városi kiváltságok kiadását a magyar tanács hozzájárulásához kötötte. A XVII. században számos város kapott a királytól privilégiumot, ami kiváltotta a nemesi rendek félelmét, hogy kiváltságaikat veszély fenyegeti. Az 1687. évi diétán Szatmárnémeti követének jelenléte okozott botrányt az alsótáblán, amely város privilégiumait nem hagyta jóvá (erre 1715-ben kerül csak sor).²² Szatmárnémeti ügye szülte a XVIII. század folyamán az oly sokat hivatkozott és könnyen félreértelmezhető 1687. évi 17. törvénycikket. Ebben a rendek meghatározták, hogy a jövőben a szabad királyi városok számát ne szaporítsák. Az a kitétel újabb kibúvókra és ellentétekre adott okot, hogy csak nagy érdemek és közhasznosság alapján, törvény útján lehet szabad királyi várost felszabadítani.²³ (Így például 1751-ben a győri káptalan és ellenfele, a város is ugyanúgy hivatkozhatott ugyanarra a törvénycikkre, csak azt a két szembenálló fél másképpen magyarázta). Az 1708–1715. évi diéta számos városnak adta vissza régi jogon privilégiumát (Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár, Szeged) vagy gazdasági súlyánál fogva ismerte el a királyi adományt (pl. Debrecen, Szatmárnémeti) esetén.²⁴

A diétai viták főbb érveinek, eseményeinek ismertetése

A négy szabad királyi város vitáját Győr vármegye sérelmének június 28-i alsótáblai felolvasása nyitotta meg, majd a konfliktus a négy város kérelmének alsótáblai ismertetésével csúcsondott ki július 10-én, amelyben a városok becikke-

---

21 *Csizmadia*, 1940. 4–5. p.

22 *Pál*, 2006. 204. p.

23 *Csizmadia*, 1962. 67. p.

24 *H. Németh*, 2013. 148–149. p.

lyezésüket kérték a diétától. Az előbbi ülés alkalmával a győri káptalan követe, Kovács László kanonok támogatásáról biztosította a vármegyét a Győr város által elkövetett kihágásokkal szemben és indítványozta, hogy a sérelmet közösen adják be, mivel az „egyesült erővel erősebb lesz” — mondotta. Az ellenzék vezéreinek, Okolicsányi Jánosnak, Csuzy Gáspárnak és Bohus Jánosnak a vármegye nemeségét és az itteni klérus kérelmét támogató felszólalása már ekkor előrevetítette, hogy a kérdés nem marad meg a partikuláris sérelem szintjén, hanem országos jelentőségűvé válva egyesíti a rendiséget a rendi kiváltságvédelem érdekében.²⁵ Okolicsányi szerepvállalása annál meglepőbb, mert az előző, 1741. évi diétán még a nemesi felkelés kiállításakor a klérustól a rendek által kért plusz tehervállást (az egyházi tized tizedének beszolgáltatását) követelve ütközött össze a győri káptalan akkori követével, Károlyi Lőrincsel.²⁶ Az ügy — a személynök ügyrendi jellegű felhívására — ekkor még lekerült a diéta napirendjéről.

A július 10-i vita során a városok kiváltságainak törvénybe iktatását ellenzők hivatkoztak a már említett 1687. évi törvénycikkre, mi szerint a városok számát nem szabad növelni. Ezen túl felvetették azt, hogy a városok — a privilégiumokban foglaltak szerint — mentességet kapnának az előfogat és a vectura-teljesítése alól, amely ezután a szomszédos vármegyéhez tartozó községeket terhelné.²⁷ Voltak, akik azzal érveltek, hogy a diétákon a negyedik rend szavazatainak száma már oly annyira megsokasodott, hogy szinte a vármegyékéit is eléri.²⁸ (Ez ténylegesen így is volt: 1751-ben 43 vármegye mellett 44 szabad királyi város küldött a diétára követeket, ám a szavazás említett módja ekkor már nem veszélyeztette a vármegyei követek dominanciáját a tárgyalásokon).²⁹ Sőt, ami ennél súlyosabb politikai érv becikkelyezésük ellen, hogy a kormányzattal szemben nem fog-

25 OK 700.470. 75. p. Okolicsányi a nemesek korábbi jogainak teljes visszaállítását követelte.

26 BFL IV.1002.ff. 10. kötet. Országgyűlési napló (1741) 87. p. Az 1741. október 10-i ülésen a győri kanonok kérte a rendeket, hogy álljanak el az egyháziakra kivetendő újabb teher követelésétől, amire a győri követ éles megjegyzést tett a budai városi követek naplója szerint: „rossz példa, amelyben irgalmasságot kér”.

27 Török Sándor ironikus felhanggal a városok második érdemének mondta, hogy az itteni nemességet különböző módon nyomják el és saját javaikból, házaikból és telkeikből is kiüldözik őket. Erre: MNL OL N 114 13. kötet. Diariae diaetae Posoniensis MDCCCLI. 1751. július 10. [oldalszámazás nélkül]

28 ÖStA, AVA FA Harrach Handschriften No.22. „Diarium diaetale anni 1751 pro Illustrissimi Domino Comite Domino Ernesto Guidone ab Harrach. Excelsi Imperialis Consilii consiliario de sacrarum caesararum Mattum camerario Domino Domino gratiosissimo. Diarium una cum actis Diaetae anni 1751mi Posony celebrata”. 62–64. p.

29 *Szijártó*, 2005. 445–446. p.

nak ellensúlyt képezni, mivel a kincstár, vagyis a Magyar Kamara a földesuruk. Ahogyan Okolicsányi János tömören megfogalmazta: „királyi jószágok könnyen hajtanak térdet”. Ennek kiküszöbölése érdekében külföldi példákra hivatkozva javasolta a városi szavazatok számának csökkentését. Ugyanő vetette fel, hogy a városok a nemesek városi ingatlanainak megadóztatásával megsértik a nemesség sarkalatos jogává vált „*ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat*”-elvet, amelyet az 1741. évi 8. törvénycikk biztosított.³⁰

Győr város becikkelyezése ellen ugyanekkor mind Győr vármegye, mind a győri káptalan tiltakozást nyújtott be, amely a rendek szerint (a fent említett törvénycikk okán) a földesúri joghatóság sérelmét jelenti, így Győrt nem lehet törvénybe iktatni. Hangsúlyozták továbbá, hogy a városok gazdálkodása katasztrofális, érdekemet a köz számára nem tudnak felmutatni és nagy adósságokat halmoztak fel.³¹ A vármegyei nemesség a városok által az utóbbi években felhalmozott adósságok számadataival próbált amellett érvelni, hogy a városi kiváltságok kiadása a kincstár számára teljes ráfizetés. A rendek Győr, Komárom és Újvidék adósságait egyenként 100 000–100 000 forintra, addig Zomborét 200 000 forintra becsülték.³² Egy másik naplószöveg-variáns Komárom vármegye sérelmére hivatkozva azt állítja, hogy Rév-Komárom város korábbi adósságai 40 000 forintot tettek ki, ám a szabad királyi városi privilégium költségei miatt adósságai ennek négyszeresét (160 000 forintot) is megközelítik.³³ Komárom vármegye követei egy naplószöveg szerint azt bizonygatták az ülésen, hogy a Duna téli befagyásakor katonaságnak kell arról gondoskodni, hogy — feltehetőleg a rossz megélhetés miatt — a városlakók ne szökjenek át a Dunántúlra.³⁴ Zombor várostörténeti monográfiája szerint a városnak csak a kiváltságok megváltása 150 000 forintjába került.³⁵ Bács vármegye sérelmi feliratában — az eladósodáson túl — rámutat

---

30 MNL OL N 114 13. kötet. *Diariae diaetae Posoniensis MDCCLI. 1751. július 10.* [oldalszámozás nélkül]

31 ÖStA, AVA FA Harrach Handschriften No.22. „*Diarium diaetale anni 1751 pro Illustrissimi Domino Comite Domino Ernesto Guidone ab Harrach. Excelsi Imperialis Consilii consiliario de sacrarum caesarum Mattum camerario Domino Domino gratiosissimo. Diarium una cum actis Diaetae anni 1751mi Posony celebrata*”. 62–64. p.

32 OK 700.470. 103–104. p.

33 GyKKMK MS 16. „*Diarium momentorum in Diaeta anni 1751...*” 1751. július 10-i ülés (oldalszámozás nélküli kötet). Ugyanerre utal pl. *Csizmadia*, 1941. 300. p.

34 MNL OL N 114 13. kötet. *Diariae diaetae Posoniensis MDCCLI. 1751. július 10.* [oldalszámozás nélkül]

35 *Muhi*, 1944. 113. p.

arra a tényre, hogy Zombor nem rendelkezik sem városias külsővel és lakói polgári mentalitással sem, mivel — az ott lakók volt határőrkatonák lévén — sokkal inkább szoktak az erőszakhoz, mint a békés vagyonszerzéshez.³⁶ Noha az egyes városokkal kapcsolatban nem volt módomból részletes kutatásokat folytatni, de anynyi megállapítható, hogy a fent idézett számok arányaiban nem tűnnek teljesen légből kapottnak: egy átlagos kora újkori város költségvetését a szabad királyi városi rang megszerzése nagyon megterhelte. A szakirodalomból ismert például, hogy Kőszegnek az 1649-ben törvénybe iktatott szabad királyi városi privilégiuma és annak elismertetése éves költségvetésének majdnem tízszeresébe került.³⁷

A győri nemesség és káptalan törekvéseit erősítette a váradi székeskáptalan július 12-én tárgyalt, Nagyvárad mezőváros polgársága ellen beadott panasz. A nagyváradiak a „királyi város”-i címre aspirálván sorozatosan sértették meg földesuruk, a káptalan és Forgách Pál püspök jogait és igyekeztek a földesúri jogok kisajátítására. (A nagyváradiaknak nem sikerült a szabad királyi városi cím megszerzése, városuk egyházi joghatóság alatt maradt).³⁸

A városok mellett felszólalók pedig többnyire pénzügyi érveket hoztak fel a becikkelyezés érdekében, nevezetesen, hogy a városok a megváltási díjjal jelentős összegeket hoznak a kincstárnak. A későbbi viták során is felmerült, hogy a városok inkább az ország díszei és elősegítik a kereskedelem és a kézműipar fejlődését.³⁹ Kárász Miklós „az ország fényének és díszé”-nek nevezte őket. A vectura és az előfogatok alól való mentesítést kérte, arra hivatkozva, hogy a városokban szinte csak kézművesek laknak és igásállataik nincsenek, így a fuvarozást

---

36 A szöveget idézi a vármegye sérelmi listája alapján: *Trencsény*, 1909. 216. p.; *Muhi*, 1944. 125. p.: „*e város — mely mind lakóira, mind épületeire és egyéb dolgaira nézve inkább egy faluval, mint kir. várossal hasonlítható össze, miért is a kir. városok formáját és jellegét századok múlva is alig fogja elérni — annyi adóssággal van terhelve, hogy azokból száz éven át sem fog kilábolni. Részint emez, részint amaz okból, mert hitelezői már zaklatják, lakosai titkon és apránként a környékre szökdösnek, némelyek pedig félelmükben vagyonukat titokban elszállítják, — és így a zomboriak maguk nyíltan tanúsítják, hogy a kegyelmes kir. kiváltsággal élhetni nem remélnek. A lakosság különben annyira ki van merülve anyagilag, hogy a város adó- és kölcsöntartozásait csak katonai végrehajtással lehet rajta megvenni. Ily viszonyok között, mivel a városnak semmi jövője nincs, szabadalma pedig csak a kincstárnak és a szomszédos községeknek van kárára, legyen azon az országgyűlés, hogy e város, mely eddig csak a vidéket rabló gonosztevők fészke és menedékhelye volt, a szabad királyi városok sorába be ne cikkelyeztessék.*”

37 *Bariska*, 2000. 101. p.

38 OK 700.468. 433. p.

39 OK 700.470. 137–138. p.

sem tudják elvégezni.⁴⁰ A naplók tanúbizonysága szerint „a nagyobb városok” védelmükbe vették a négy új várost és a személynök javaslatát támogatták, hogy az ügyben küldjenek ki egy bizottságot egy javaslat kidolgozására, hogy mely városokat és milyen feltételekkel lehet majd törvénybe iktatni, illetve a városok által szedett eltörlendő taksák számbavételére. Elhatározták, hogy deputációt küldenek ki ebben az ügyben, ám a többség mereven elzárkózott az eliberációtól.⁴¹ Egy másik, Kovachich Márton György gyűjteményében fennmaradt napló szerencsére megnevezi azt a két városi követet, akik kiálltak az új városok érdekében (Kárász Miklós, szegedi és Szvetics József kőszegi követ).⁴²

Végül lássuk az érintett felek konkrét sérelmeit a fennmaradt utasítások és sérelmi listák alapján! Győr vármegye követei, Biró János alispán és Török Sándor jegyző követutastításában a győri nemesség város elleni sérelmeinek lajstromát hozta az országgyűlésre. Ebből csak néhányat említek: a város nem szedhet vámot, ez a káptalan és a püspök joga. Sérelmezték, hogy a győri nemesség házait főként az 1728–1729. évi diéta óta súlyos adókkal és követelésekkel terhelik meg: nem csak a hadiadót, hanem házadót, a városi háziadót az ún. gabella-t, sőt a jelen diéta alatt még az országgyűlési taksát is beszédtek tőlük.⁴³ (A városi nemesek teherviselésének rendezése ügyében ugyan négy évvel korábban kiszállt egy helytartónácsi bizottság, de a nemesség részéről — mivel ennek döntése a városi tanácsnak kedvezett — nem ért véget a panaszáradat).⁴⁴ Továbbá a győri városlakó nemesség bormérési jogát a magisztrátus korlátozza, sőt erre külön taksát vet ki, noha az év két hónapjában ez a nemességet illetné meg. Ez annál inkább szembetűnő, mert a káptalan földesurasága alatt a nemesség egész évben szabadon mérhette borát.⁴⁵ A nemességnek továbbra is engedjék meg saját használatra téglá behozatalát és ne

---

40 MNL OL N 114 Diariae diatae Posoniensis MDCCLI. 13. kötet. [oldalszámozás nélkül] 1751. július 10.

41 OK 700.462. 86. p.; OK 700.470. 137–138. p.

42 MNL OL N 114 Diariae diatae Posoniensis MDCCLI. 13. kötet. 1751. július 10. [oldalszámozás nélkül]

43 MNL GYMSL GyL IV.A.1.c. 1751. év. No. 73. Instructio et alii acta particularia Diaeta anni 1751. (Győr, 1751. március 30.)

44 1747-ben szállt ki egy királyi bizottság az ügyben, amely az 1715. évi 77. törvénycikk értelmében a nemesek városi házai és telkei utáni előírta az arányos teherviselést, továbbá megszabta, hogy az adóösszeírásnál a helyi nemesség képviselői is jelen legyenek. A bizottsági döntés a városi tanácsnak kedvezett, de nem juttatta nyugvópontra a kérdést: GyVL IV.1001.a A bizottság ítéletlevele. H.n., 1747. február 18.

45 OK 700.470. 74–75. p.

kötelezze a város őket a kincstári téglaegető igénybe vételére. A város az elszállásolni kívánt katonaságot és tiszteket a kiváltságosok házaiba szállásolja be és nem engedi — más helységek példájára — a teher pénzbeli megváltását. Még a nemesek külvárosi házait és kertjeit is kiutalja a város az átvonulóban lévő katonaság számára. Kérték továbbá a városi tanács pallosjogának demonstrálására a város főterén a Mária-oszlop mellett felállított pellengér eltávolítását, amely nemcsak a közerkölcöket és a katolikus vallást sérti, hanem a vármegye és a káptalan, mint földesúr joghatóságát is semmibe veszi.⁴⁶

Komárom vármegye utasítása ezen túl utalt arra is, hogy a vármegye székvárosában lakó nemeseket a tanács a lakosi jog elnyerésének feltételeként hűségessé tételére kötelezi. Ehhez hasonlóan az iparúzó nemeseket is bekényszerítik a városi céhekbe, ahol a nemesek előjogait a céhtársaik megsértik. Sőt, a nemesek saját szükségleteikre a városba behozott áru után fogyasztási adót (*accisa*) vet ki. Foglalkozott az instrukció azzal is, hogy a város sorozatosan megtagadta a rá eső vectura és forspont (fuvar és előfogat) teljesítését a vármegyei adminisztráció felhívása ellenére, amivel többletterhet rótt a vármegye területén élő jobbágynépességre. Utasította követeit, hogyha nem is tudnák megakadályozni a rév-komáromi privilégiumok becikkelyezését, akkor is a Helytartótanács, illetve országgyűlési végzés meghozatala révén kötelezni kell várost a korábbi szolgáltatások további teljesítésére.⁴⁷

A győri káptalani követek (Stehenics János, Kovács László) utasítása egyelőre nem került elő, de a később benyújtott tiltakozó feliratukból a város elleni érveik rekonstruálhatók. Legfontosabb jogi érvük (a fent említett törvények idézésén túl) az, hogy egyházi birtokot elidegeníteni nem lehet, csak pápai engedéllyel. Ezen túl sérelmezte, hogy a város nem teljesítette a földesúrral korábban kötött szerződést, amelyre a legutóbbi diétán már törvény is kötelezte (1741. évi

---

46 MNL GYMSL GyL IV.A.1.c. 1751. év. No. 73. *Instructio et alii acta particularia Diaeta anni 1751.* (Győr, 1751. március 30.) és MNL GYMSL GyL IV.A.1.d. 27. kötet. *Acta diaetalia anni 1751 cum succinto Diario sessionatim deducto per periilustres ac generosos dominos...* A vármegye követei a dunántúli kerület sérelemösszeállító bizottságának június 28-i ülésén felvették a követutastításukból a győri nemesség legfontosabb sérelmeit a kerület gravamenjei közé.

47 MNL OL P 1928 1. tétel. Komárom vármegye országgyűlési követutastítása (tévesen az 1764–65. évi diéta utastításaként lett besorolva). 6. pont és OK 700 468. *Diarium generalis inclytii regni Hungariae.* 359. p. Komárom vármegye követeinek határozatáról szóló bejegyzés (1751. június 27.)

35. törvénycikk).⁴⁸ A káptalani követek diétai szereplése alig ismert, de a nagy felzúdulást kiváltó júniusi adóvitákban — mint általában ekkor a klérus egésze — a kormánypárthoz csatlakoztak. A kormányzat által javasolt hadiadó-emelés támogatói között — egy küldőjüknek írt jelentés tanúsága szerint — megtaláljuk a győri káptalan követeit is, akik valószínűleg a városok ügyében reméltek az udvar részéről viszonzást szolgálataikért cserébe.⁴⁹

A városi követek utasítása eredetiben nem ismert, de későbbi kivonatban fennmaradt. A város követeinek a törvénybe iktatás kiharcolásán túl (6. pont) azt az utasítást adta, hogy kérjenek egy saját városi tégláégető kemence létesítésére engedélyt (7. pont), hivatkozzanak a nemesek megadóztatása és a bormérés ügyében az előző években kiküldött királyi vegyes bizottságok Győrré nézve kedvező döntéseire (8. pont). A pellengér védelmében hangsúlyozzák, hogy ez nem irányul Szűz Mária tisztelete ellen, sőt az Udvari Haditanács engedélyével történt.⁵⁰ A főtéren felállított pellengér mögött sem kell katolikus-ellenes akciót látnunk, hanem inkább a városi pallosjog demonstrálását. Sőt, Esztergom városa sérelmi listájában — „más városok példájára” — Szűz Mária tiszteletének előmozdítására intette a diétára küldött követeit.⁵¹ Az instrukcióba nem került bele, de a város követei útján a kancellárián tárgyalt a két püspöki földesúri joghatóság alatt maradt település, Győr-Sziget és Révfülöp Győrrel való egyesítéséről, de a püspök ellenállása miatt kísérletük kudarcot vallott.⁵²

---

48 Az augusztus 24-i vita kapcsán benyújtott tiltakozás tartalma: MNL VAML IV.1.c. 33. kötet. Diarium generalis... Augusztus 24. 58. ülés. A tiltakozás tartalmára: *Szűz Mária*, 2005. 170. p.

49 GyEL Győri székeskáptalan magánlevéltára, Th. XLII. 5416. Kovács László levele. Pozsony, 1751. június 15. A győri káptalan követei említik még a velük együtt szónokló, hangadó káptalani követeiket: Galgóczy János esztergomi, a két egri és az egyik kalocsai káptalani követet.

50 *Sefcsik*, 1943. 30–31. p. A pellengér katonai parancsnok által történt engedélyezésére: GyVL IV.1001.a Győr, 1750. február 3. Felterjesztés ismeretlenhez a pellengér ügyében. Győrött a kiváltságlevél kiköti, hogy a tégláégető maradjon a kincstáré: *Csizmadia*, 1941. 288. p.

51 Az 1751. április 7-i sérelmi lista kivonatát közli: *Tóth*, 2014. 113–114. p.

52 *Sefcsik*, 1943. 33–34.

**„Közel van a veszedelem napja és az idők sietve elérkeznek”⁵³
— Az augusztus 24–26. közötti viták**

A kormányzat azonban nem hagyta annyiban a dolgot és a diéta végén újra felhozta az ügyet, de nem a rendeknek adott szabályos leirat formájában — felrúgva a tractatus diaetalist —, hanem a törvénycikkek megszerkesztésekor tett erre javaslatot az alnádor útján.⁵⁴ Augusztus 24-én — a nádor is sürgette, hiszen Mária Terézia két napon múlva tervezett visszautazni Bécsbe — került újra terítékre az ügy.⁵⁵

Az általam fellelt naplók és a szakirodalom alapján erről a napról legalább három forgatókönyv körvonalazható. Horváth Mihály és Csizmadia Andor műve szerint az alnádor szavazásra bocsátotta az új szabad királyi városok becikkelyezésének kérdését, ami nagy visszatetszést szült a rendek körében. Ezt a Királyi Tábla tagjai és a városi követek közfelkiáltással elfogadták, ám a vármegyei követek közül többen — tiltakozásuk jeléül — el is hagyták a diéta üléstermét. Mások küldöttséget kívántak meneszteni Mária Teréziához, hogy halassza el utazását néhány napig. Felvetették, hogy ha ez nem is lehetséges, tegyék át a négy szabad királyi város ügyének tárgyalását a következő diétára.⁵⁶ Marczali Henrik — mellőzve a konkrét dátum és forrás megjelölését — még arról is tud, hogy Győr városnak az ülésen jelenlévő követét (mint tudható valójában ketten voltak) „szégyenszemre eltávolították” a teremből.⁵⁷ Más naplók alapján Szijártó M. István elmondja, hogy a rendek egy, a nádor levelét ismertető vegyes ülést követően ültek össze az alsótáblán és az alnádor ott hívta fel a városokkal kapcsolatos törvénycikk megszerkesztésére őket.⁵⁸

---

53 Az 1751. évi országgyűlés egyik pasquillusa fenyegeti meg az utolsó ítéletre utalva ezekkel a Bibilából parafrázált szavakkal a városok követeit. Lelőhelye: MNL OL N 114 13. kötet. *Diaria diaetae Posenisensis anni MDCCLI Volumen II.* [oldalszámozás nélkül] 4^{umb}. *Contra varios ec Psalmis.*

54 Noha a győri káptalan követe, Kovács László azt jelentette a küldőjének, hogy az ezekkel kapcsolatos sérelmeket a jogügyi bizottság tárgyalja, az adó porták szerinti felosztását követően Mária Terézia a városok ügyét fel fogja vétetni a diéta napirendjére: GyEL Győri székeskáptalan magánlevéltára, Th. XLII. 5417. Kovács László levele. Pozsony, 1751. július 30.

55 *Szijártó*, 2005. 169. p.

56 *Horváth*, 1873. 308. p.; *Csizmadia*, 1940. 7–8. p.; *Csizmadia*, 1941. 300. p.

57 *Marczali*, 1898. 284. p.

58 *Szijártó*, 2005. 169. p. Itt nem a városokról, hanem a katonai szabályzat (regulamentum militaris) szabályozásának kérdéseiről volt szó: OK 700. 470. 137. p.

Az eddig leírt történések után veszi fel a nap eseményeinek fonalát a győri városi követeknek a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtárban található — Farakas Márton kancellista által összeállított — naplója, ami az alnádor előterjesztését követően elhangzott beszédeket ismerteti.⁵⁹ A káptalan a törvényjavaslat ellen követe, Kovács László kanonok révén protestációt nyújtott be (ismét) a diétához arra hivatkozva, hogy a város a vele kötött, törvény által is megerősített szerződésben foglaltaknak nem tett eleget, így ez a káptalan sem kötelezheti.⁶⁰ Trstyánszky János alnádor erre azzal replikázott, hogy a törvénybe iktatást nem gátolhatja meg a szerződés teljesítetlensége, mivel ez nem a tárgyra tartozik. Okolicsányi János, az ellenzék egyik vezére ezután amellet érvelt, hogy a káptalan ellentmondásának kiküszöbölése előtt nem lehet helyet adni — csak a káptalan jogainak sérelme árán — a királynő által követelt becikkelyezésnek. Jeszenák János, a kormányzat mellett kardoskodó távollévők követeinek egyike a királyi tekintély csorbulását látja abban, hogyha a magánérdeket helyezik a királyi akarat elé. A törvényhozásnak csak a korábban kiadott királyi oklevél elismerése a feladata — vallja felszólalásában. A győri alispán, Török Sándor ezután a nádori ítélmesternek hozott fel érveket Győr szabad királyi városi jogának becikkelyezése ellen, amivel a „a nyilvánosan felolvasandókat [feltehetően előterjesztéseket — N. J. megjegyzése] tönkretette”. A káptalan jogainak védelmében kért szót Trstyánszky János, a jezsuita rendtartomány országgyűlési követe, aki azt bizonygatta, hogy világiaknak egyházi vagyont birtokolni nem szabad a kánonjog alapján, egyházi birtokot pápai jóváhagyás nélkül nem lehet elidegeníteni. Brunszvik Antal országbírói ítélmester pedig megerősítette, hogy a becikkelyezést lehetetlen akadályozni, hacsak nem olyannyira megnövekszik a városok száma, hogy az országgyűlésen megjelenők számát a diétának korlátoznia kell. Bohus János erre felhívta a figyelmet az 1608. évi I. tc. értelmében a káptalan jogainak sérelmére, melynek alapján törvénybe iktatni nem lehetne a privilégiumot. Török Sándor győri követ ezután azt hangsúlyozta, hogy a nemeseket érő „vexák” (adók és szolgáltatások) miatt a város érdemtelen az országgyűlési megerősítésre. Darvas József, nógrádi követ és főjegyző –korábbi ellenzéki felszólalásai ellenére– a kormányzati becikkelyezés elfogadása mellett tört lándzsát, mondván, hogy a földesúr sem követelheti vissza a már nemességet szerzett jobbágyát, amiképpen a káptalan sem szállhat szembe a már királyi kiváltságlevelét nyert várossal. A vita végén a rendek az alnádor

---

59 GyKMK MS 16. „Diarium momentorum in Diaeta anni 1751...” 1751. augusztus 24-i ülés.

60 Ebben összefoglalta a saját és a vármegyei követek által felhozott érveket a becikkelyezés ellen. Ennek tartalma: MNLVAML IV.1.c. 33. kötet. Diarium generalis 1751, augusztus 24-i ülés.

által készített törvénytervezet kapcsán kitértek Rév-Komárom helyzetére. Ekkor Komárom vármegye főjegyzője, Tajnay Károly bejelentette, hogy a vármegye nemessége nem támadja meg Komárom város becikkelyezését, mert a királyi tulajdonban lévő város már a diploma kiadása után kelt megváltási szerződését a Helytartótanács is jóváhagyta, és a várossal az előfogatok és a fuvar-adási kötelezettsége ügyében megegyezett.⁶¹

Az előbbi, Farkas Márton-féle naplótól a felhozott események sorrendjében és tartalmilag is nagyban eltér a kancelláriai levéltár anyagában fennmaradt egyik napló.⁶² A kettő eleje megegyezik: az alnádor előterjesztését és Kovács kanonok tiltakozását ez a diárium is tartalmazza, de ezután mintha a vegyes ülésen történt, regulamentum-mal kapcsolatos nádori üzenet ismertetésével keveredne a tudósítás. A kanonok után Török Sándor győri követ felszólalását iktatja be a napló összeállítója, akit a rendek a Győr városa elleni sérelmi pontok felolvasására kértek fel. Erre a rendek azzal reagáltak, hogy Győr becikkelyezése maradjon ki a törvénycikkekből. Ezt követően a nádori ítélmesternek a nádor és az uralkodónó közti, regulamentummal kapcsolatos tárgyalásról szóló rövid referátuma hangzott el a szöveg szerint. Ennek befejeztével viszont újra belekezdtek a városok becikkelyezéséről szóló tárgyalásokba, ám a rendek azt követelték, hogy ezt halasszák el a következő diétáig.⁶³ A főrendek véleményét is a nádori ítélmester tolmácsolásából ismerjük: a magánérdekek a királynő tettét nem írhatják felül, és a rendek nem akadályozhatják meg a négy város szabad királyi városi rangjának törvénybe iktatását. Az ülés végén az alnádor — hivatkozva a főrendekre — felkérte a rendeket, hogy kezdjenek hozzá a törvénycikk megszerkesztéséhez, tekintettel a királynő augusztus 26-ra tervezett elutazására és a diéta befejezésére. A rendek az idő rövidségére hivatkozva lehetetlennek tartották a városokkal kapcsolatos cikely újratárgyalását, és lehetségesnek vélték ennek a következő országgyűlésre való halasztását.⁶⁴

A városok rendi elismertetésének szabályozása, illetve szavazataik számának limitálása az augusztus 25-i ülésen merült fel a javaslatok között. (Noha július 10-én Prónay Gábor szájából már elhangzott egy ajánlat a városok

---

61 GyKKMK MS 16. „Diarium momentorum in Diaeta anni 1751” 1751. augusztus 24-i ülés. Ugyanerre: MNL OL N 114 14. kötet. *Diaria diaetae Posonensis anni MDCCLI Volumen I.* 300. p.

62 MNL OL A 95 I. 20. kötet. [oldalszám nélkül] 1751. augusztus 24-i ülés.

63 Vö. *Szijártó*, 2005. 170–171. p.

64 MNL OLA 95 I. 20. kötet. [oldalszám nélkül] 1751. augusztus 24-i ülés.

országrendiségének kompromisszumos rendezésére).⁶⁵ A rendek egy része arra hajlott, hogy a — forspont és a vectura szolgáltatások fenntartása mellett — az új városoknak, Komáromnak, Újvidéknek, Zombornak csak ülőhelyet, de szavazati jogot nem kell adni. Győr kiváltságát a káptalan ellentmondása (vagyis az 1608. évi 1. törvény) miatt nem lehet törvénybe iktatni. A megyei követek szerint méltatlan az, hogy egy város követei bár küldőiket, mint egyetlen nemest képviselik, szavazataik értéke mégis megegyezik a megyékéivel, amelyek pedig az összes megyebeli nemest képviselik a diétán. A rendek egy része szerint csak a régi városok élvezzenek szavazati jogot, de azok is csak városonként egy követet delegálhassanak az országgyűlésre. Említés történt arra is, hogy a városok szavazatainak számát csökkentsék.⁶⁶ A naplók halványan utalnak arra a másik követelésre, amely a következő diéta Pest megyei követutasításában is visszacsend, miszerint a városokat osszák négy kerületre, és kerületenként rendelkezzenek egy-egy szavazattal, még ha részvételi jogukat mind megtarthatnák is.⁶⁷ A vita hevében végül a rendek mindegyik város (még Győr) becikkelyezésébe is belegyeztek, noha szavazati jog nélkül és az említett szolgáltatások megtartásával.⁶⁸ A főrendek ebbe a felemás megoldásba állítólag nem nyugodtak bele és visszaüzenték az alsótáblának: „ez olyan lenne, mint a harang nyelv nélkül.”⁶⁹ Mutatja a hangulat elmérgesedését és az ügy fontosságát, hogy a főrendek a város ellen a harcos kedélyű veszprémi püspököt, padányi Bíró Mártont választották meg szószólójuknak.⁷⁰ Győr esetében a püspök, a káptalan és a győri nemesség jogait fenntartó záradékot (ún. *salvatela, salvo jure alieno*-formula) próbálták a rendek a törvénybe becsempészni, amelyre hivatkozva az érdekeltek

---

65 MNL OL N 114 Diariae diaetae Posoniensis MDCCLI. 13. kötet. 1751. július 10. Prónay azzal érvelt, hogy a királynő által adományozott és a vármegyegyűléseken kihirdetett városi kiváltságokat a diéta már nem vonhatja vissza, ám a jövőre nézve a rendek szabályozhatják a kérdést. E szerint: 1. Hozzanak törvényt, hogy várost az uralkodó az országgyűlés hozzájárulása nélkül nem szabadíthat fel. 2. A kihágások elkerülése érdekében szabályozzák a városok joghatóságát. 3. A városok szavazati jogáról általános érvennyel határozzanak a rendek.

66 OK 700.470. 137–138. p.

67 Kiss–Nagy–Kapitány, 2015. 69. p.

68 MNL OL N 114 14. kötet. Diaria diaetae Posonensis anni MDCCLI Volumen I. 311–314. p.

69 Idézi *Szijártó*, 2005. 171. p.

70 OK 700.470. 141. p.

megnehezítették volna a jövőben a számukra kedvezőtlen törvény végrehajtását.⁷¹ Elősegíthette a kormányzat szándékainak érvényesítését a városok kérdésében a precedens-értékű alsótáblai határozat az ülés végén, miszerint a korábbi Határ-őrvidékhez tartozó, három alsó-szlavóniai vármegyét (Verőce, Szerém, Pozsega) országgyűlési ülőhellyel és szavazati joggal kebelezzék be az országba. A rendek döntésére válaszul a főrendek válaszképpen kifejezték ragaszkodásukat, hogy a vármegyék mintájára — annál is inkább, mert az uralkodó regálist (királyi meghívót) is küldött számukra — törvénybe kell iktatni a négy várost ülőhellyel és szavazati joggal.⁷² A tárgyalások hangnemére mutat rá az egy másik napló, amelyik „gyűlölködő és zavaros ülés”-nek nevezi a 25-it.⁷³

Annál inkább az volt a másnapi, augusztus 26-i ülés. A reggel hatkor kezdődött ülésen először kérvényeket olvastak fel. Ezek között felbukkant egy, Szombathely mezővárosa által Zichy Ferenc győri püspök ellen, régi kiváltságainak sorozatos megsértése miatt indított instancia. A panaszt végül — Kovács László győri kanonok ellentmondására és tanácsára — a vármegyei törvényszék elé utalták vissza a rendek.⁷⁴ Talán nem véletlen a sérelem napirendre vételének időzítése: ezzel próbált az ülésen elnöklő személynök nyomást gyakorolni a győri klérusra az ennél jóval fajsúlyosabb Győr ügyében.⁷⁵ Ismét vitára került sor az új városi kiváltságok ügyében, amelynek során négy álláspont alakult ki. A két szélsőséges vélemény az új városok feltétel nélküli becikkelyezése és a törvénycikkbe iktatásnak való teljes ellentmondás mellett volt. Köztes álláspontot foglaltak el azok, akik a Rusztot szabad királyi várossá emelő 1681. évi 60. törvénycikket tekintették irányadónak az új városok becikkelyezése kapcsán, amely csak ülőhelyet adott a város követeinek, de szavazati jogot nem. Végül voltak olyanok, akik Győr város becikkelyezésékor törvénybe tétették volna a püspökség, a káptalan és a nemesség jogait fenntartó *salvatela*-formulát (*salvis juribus episcopi, capituli et nobilitatis*). Végül ez utóbbi álláspont győzedelmeskedett.⁷⁶ Az ülést déltájban

---

71 A *salvatela*-formula nélküli becikkelyezésre hívja fel a káptalan figyelmét az egyik követ: GYEL, Győri székeskáptalan magánlevéltára, Th. XLII. 5376. Pozsony, 1751. augusztus 27. Stehénics János jelentése a győri káptalannak.

72 MNL OL A 95 I. 20. kötet. [oldalszám nélkül] 1751. augusztus 25-i ülés.

73 OK 700.470. 141. p.

74 OK 700.467. 448. p.

75 MNL OL A 95 I. 20. kötet. [oldalszám nélkül] 1751. augusztus 25-i ülés. A sérelmi irat és az ennek intézésével kapcsolatos iratok: MNL OL N 54 Diaeta anni 1751. 2. cs., Lad T., Fasc. KKK., No. 73. Szombathelyi instanciája az országgyűléshez.

76 OK 700.467. 450–451. p.

a személynök hirtelen feloszlatta és a törvénycikkek megszerkesztésére kiküldött deputáció tagjaival eltávozott a Magyar Királyi Udvari Kancellária szállására. Erre az egyik napló szerint nagy lett a morgolódás a rendek között, akik először az előző diétai ülések során megvitatott törvénycikkek lediktálását és a deputátusoknak való átadását kérték, azért, hogy a törvényszerkesztés során ezekre támaszkodhassanak.⁷⁷ Valószínűleg ez a kitétel a rendek azon állandó félelmére utal, hogy a kancellária a törvények szövegét eltorzítja, esetleg új cikkelyeket told be a rendek számára hátrányos módon.

Délután 4-kor folytatódtak tovább a tárgyalások a törvényszerkesztési munkálatokról szóló jelentéssel, amikor is ismét előkerült a négy vitatott város ügye. Az ebben az ügyben kiküldött bizottság (többek között a főnemesek, Esterházy Imre nyitrai püspök, id. Batthyány Ádám és rendi ellenzék vezérei, Csuzy Gáspár, Okolicsányi János, Bohus János, Bossányi Ferenc) tagjai jelentésükben arról adtak hírt, hogy a törvények megszerkesztése során az azt irányító Nádasdy Lipót kancellár ragaszkodott Győr feltétel nélküli becikkelyezéséhez.⁷⁸ A rendek ekkor már válaszukban nem elsősorban a törvénybe iktatás ténye ellen tiltakoztak, mint eddig, hanem a diétai tárgyalások (*tractatus diaetalis*) szokásának és szabadságának csorbítása miatt emelték fel a szavukat.⁷⁹ Amikor a nádori ítélőmester az ülésen felolvasta a kancellár rendekhez intézett négy pontját, akkor állítólag többen azt kiabálták, hogy a városok követei menjenek ki a tanácskozásról.⁸⁰ Egy másik napló közlése alapján feltételezhető, hogy csak az érintett, újonnan becikkelyezendő városok követeire vonatkozhatott a felszólítás.⁸¹ Az újabb parázs vita közepette a késő estébe nyúló ülés végén a felsőtábla kiküldött prominensei (Barkóczy Ferenc egri püspök, Esterházy Ferenc tárnokmester, Grassalkovich Antal kamaraelnök) nyomására és rábeszélésére, a királynő abszolút akaratára és személyes kívánságára hivatkozva határozták el a rendek a feltétel nélküli be-

---

77 OK 700.467. 1751. 451. p.

78 OK 700.470. 141. p.

79 OK 700.468. 553. p. A Zemplén megyei követelek naplójából az is tudható, hogy a keletkezett „hatalmas zajongást” az váltotta ki, hogy Győr város követei elkezdtek elfoglalni helyüket az alsótáblán. A rendek erre állítólag a távollévők követeivel együtt kiharancsolták őket a tereméből. A forrás lelőhelye: MNL BAZMLSL IV.2001.m. 6. kötet. Diarium Diaetae anni 1751. pro Archivio Comitatus Zempleniensis. 155.

80 Valószínűleg ez a naplórészlet lehetett Marczali Henrik fent már említett közlésének forrása: OK 700.467. 452. p.; *Marczali*, 1898. 284. p.

81 Ezen napló szerint az alnádor próbálta meggyőzni a rendeket a feltétel nélküli becikkelyezésről: OK 700.468. 554. p.

cikkelyezést.⁸² A bizottságot vezető egri püspök az alattvalói hűségre apellálva az utolsó alkalomnak nevezte az ülést, hogy a körükben lévő uralkodóval tárgyalhassanak és kibékülhessenek. Hivatkozott Mária Terézia nádorhoz küldött levelére (Handbillet), amelyben az uralkodónó elkeseredését fejezte ki, amit a rendek magatartása váltott ki benne. A püspök kérte őket a városi törvény feltétel nélküli becikkelyezésére, amiért cserébe a nádor a győri püspökség, a káptalan és nemeség jogainak fenntartásáról tanúbizonyságot (testimonialis) ad majd ki nekik.⁸³

Az uralkodó abszolút akaratát kinyilvánító levél nyilvánosságra hozatala hozta meg fordulópontot a tárgyalásokban, vagyis a rendi ellenzék kapitulációját — Nógrád vármegye követeinek jelentése szerint. A rendek csodálkozva fogadták a kancellár már előbb említett követelését Győr privilégiumának feltétel nélküli becikkelyezéséről, amit az éjszakába nyúló vitában továbbra is elleneztek a rendek. Végül csak akkor adták be a derekukat és menesztettek ünnepélyes küldöttséget a felsőtáblához, miután Mária Teréziának a nádorhoz írott levelének tartalmát megismerték.⁸⁴

Egy másik napló azt hangsúlyozza az egri püspök beszédét kivonatolva, hogy rendek a városok ügyében a törvényhozás jogát egyedül maguknak sajátították ki, megsértve ezzel a királyi tekintélyt és joghatóságot, ami Őfelségét „súlyos nemtetszésbe döntötte.”⁸⁵ A főrendek által ecsetelt királyi levél tartalmát az egyik napló szövegezése szerint a rendek „lelkük legnagyobb felháborodásával”, „hallgatással és a legszomorúbb stutogással” fogadták és meghajtották térdüket a királyi követelések előtt. A parázs hangulatú ülés az éjszakába nyúlva, este 11 után ért véget.⁸⁶

Az egykori földesurak, a káptalan és a győri nemesség képviseletében Győr vármegye követei nem tudtak belenyugodni a megváltoztathatatlanba, ezért a diéta befejezése után két nappal az ország első rendi méltósága, a nádor előtt ünnepélyesen tiltakozást nyújtottak be a meghozott törvénycikk ellen és nyertek erről tőle bizonyoságlevelet.⁸⁷

---

82 OK 700.467. 452–453. p. és OK 700.470. 144. p.

83 MNL OL A 95 I. 20. kötet. [oldalszám nélkül] 1751. augusztus 25-i ülés.

84 MNL NML IV.1.f. *Relatio actorum Diaetalium* Fasc. E., A^o 1751.

85 OK 700.467. 453. p.

86 OK 700.467. 454. p.

87 GYEL, Győri székeskáptalan magánlevéltára, Th. XVIII. 2819. Testimoniales super reservatae episcopi capituli et nobilitatis Jauriensis.... Pozsony, 1751. augusztus 29.

A kormányzati érdekérvényesítés másik frontja: az indigenák és a jászkunok kiváltságainak becikkelyezése

Az új szabad királyi városok ügye a rendi ellenzék szemében összekapcsolódott az indigenátusok adományozásának jelenségével. Mindkét uralkodói kegynyilvánításban azt a kormányzati szándékot látta, amely az alsótáblán az udvarral szimpatizáló két csoport számának növelésével saját politikai akaratának érvényesítésére és a rendi ellenzék vezető vármegyei követek dominanciájának megtörésére irányult.⁸⁸ Erre jó példa a következő augusztus 26-i ülésen elhangzott érvelés. Bohus János zólyomi követ tiltakozott a honfűsítések ellen, mondván: tegnap az alsótábla még a szavazatok számának csökkentésével foglalkozott, másnap viszont már rövid időn belül annál több szavazatot halmozott föl az indigenátusok adományozásával. Az ellenzéki követ érvelése arra utal vissza, hogy a rendek a korábbi ülésen az uralkodó által újonnan szabad királyi várossá tett négy város privilégiumát országgyűlési képviselő és szavazati jog nélkül akarták törvénybe iktatni, okkal tartva attól, hogy követeik a kormányzat táborát fogják erősíteni. A naplóból fény derül az indigenák politikai mozgósításától való félelemre is: ugyanezen vita kapcsán többen hangoztatták azt, hogy a városok kiváltságainak törvénybe iktatását csak sok indigena szavazatával lehet elérni.⁸⁹

A városok ügyével azonos alapon tárgyalta a diéta a jászkunok privilégiumainak törvénybe iktatását is, amire azonban az eddigi szakirodalom nem fordított elég figyelmet. A kunok és jászok középkori eredetű, szabad paraszti kiváltságait csorbította a Jászkunság 1702. évi magánföldesúri kézre juttatása. A Német Lovagrend, majd a pesti Invalidus Ház uralma alatt álló jászkunok — uralkodói és nádori segédlettel — 1745-ben megváltották magukat a magánföldesúri terhek alól, és visszanyerték régi szabadságjogaikat és birtokaikat, amelyet uralkodói kiváltságlevél erősített meg.⁹⁰ 1751-ben a megszerveződött Hármaskerület küldötte, Almássy János alkapitány révén kérte, hogy hat évvel korábban nyert privilégiumát a diéta cikkelyezze be. Ennek során a rendi ellenzék képviselői a jászkun kiváltságok becikkelyezése ellen foglaltak állást. Bohus zólyomi követ például utalt arra, hogy a jászkunoknak a vármegyei joghatóság alatt kell maradniuk, mert nemesi előjogaik nincsenek és birtokbírhatási jogokkal nem rendelkeznek. Vele

---

88 A külföldi rendi státuszú személyek (indigenák) magyarországi honfűsítésével kapcsolatos országgyűlési vitáról lásd: Nagy, 2017. 125–126. p.

89 OK 700.467. 452–453. p.

90 A Jászkunság 1702–1745 közti történelmére újabban: Bánkiné, 2005. 35–45. p.

egy álláspontra helyezkedett — az adóvitákban vezető kormánypártiként megismert —, de most érdekes módon a Kiskunság területe révén megyéje birtokos nemességének érdekeinek védelmében a becikkelyezés ellen állást foglaló Prónay Gábor. Szerinte a nádori joghatóságot törvények erősítették meg, ezt veszély nem fenyegeti, ám a közjó érdekében úgy ítélte, hogy a kunokat a vármegyei hatóságoknak vessék alá. Ezzel szemben a kormányzatot és a törvénybe iktatást támogatók (Zsitkovszky István, Fekete György személynök, Almássy alkapitány) a nádori joghatóság sérelmét emlegették fel, mondván a nádor a kunok bírája is, és a javaslat elvetésével a nádort sértenék meg.

A pénzügyi szempont is felvetődött. Az érvelés szerint, mert noha a jászkunoknak számos mentességük van, de amíg *contributio* címén évi 45000 forintot hoznak a kincstárnak, addig a nádornak *salarium*ként 12600 forinttal tartoznak. A vármegyei joghatóságnak nem lehet őket alávetni, róluk az ország nem rendelkezik, csak ha a megváltási összeget kifizette volna.⁹¹ A megegyezés ekkor még elmaradt, a kiváltságok kivizsgálására július 5-i ülésén — a városokéval közös — bizottságot küldött ki a diéta.⁹² Az augusztus 23-án megismétlődött vita során, a bizottsági jelentés tárgyalásakor elsősorban azok az eddig a jászkunok használatában, most már az ő birtokukba került kétes jogállású földterületek (elsősorban puszták) kerültek szóba, amelyek eddig magánföldesúri tulajdonban voltak. Számos, szomszédos vármegyebeli, de ide átnyúló birtoktesttel rendelkező birtokos nemes félt attól (joggal), hogy a jászkun redempcióval birtokaik végleg az itteni parasztság kezére kerülnek és az ezek területén eddig gyakorolt vármegyei joghatóság is megszűnik. Ezen szomszédos jászsági puszták miatt érdekelt Heves vármegye adott be nyilvánosan protestációt, amelyben kérte az itteni birtokosok jogainak biztosítására egy *salvatela*-formula (biztosíték) beleillesztését a jászkunokkal kapcsolatos törvénycikkbe, hogy ezek jogainak sérelme nélkül történjen meg a becikkelyezés.

Rajta kívül Szeged város követe, Kárász Miklós is tiltakozott ugyanekkor, bejelentve azt is, hogy a törvénycikk számos nemesi família jogait is érinti.⁹³ A helytörténeti irodalomból tudjuk, hogy a törvénycikk elgáncsolásában leginkább ő maga volt érdekelt, mivel 1749-ben, majd 1751-ben a Horgos és Szentpéter elnevezésű, korábban a kunok által bírt pusztákat saját maga számára szerezte meg

---

91 OK 700.470. 95. p. A megváltási összeghez — a korábbi törvénycikkkel ellentétben — a kincstár nem járult hozzá, ez teljes egészében a jászkunok önjerejéből történt.

92 OK 700.468. 404–405. p.

93 A vita részleteiről: OK 700.468. *Diarium generalis in clytiii regni Hungariae*. 524–525. p.

a Magyar Kamarától, kihasználva régi barátja és patrónusa, Grassalkovich Antal kamaraelnök pártfogását.⁹⁴

A kiskunsági területek miatt érintett Pest-Pilis-Solt vármegye követei a naplók alapján ekkor nem nyilvánították ki véleményüket, követutasításuk sem maradt fenn, de az adófelosztó bizottság számára készült sérelmi listájuk segítségével a küldő vármegye álláspontja rekonstruálható a kérdésben. A vármegye két legjelentősebb mezővárosát, Kecskemétet és Nagykőrösöt a jászkun redempció számos kunsági pusztájától megfosztotta: ezek a kun településekre szálltak, így a megemelt adóösszeget is nehezebben fizethetik ki e vármegyei települések — érvelt a megye.⁹⁵ A bizottság által felhozott jogi kérdések is kiváltottak némi érdeklődést a nemesség részéről, mint a jászkunok legfelsőbb bírói fórumának ügye (vagyis, hogy pereikkel a Királyi Táblához vagy a nádorhoz kötelesek-e fordulni), a jászkunok felelevenített vámmentességének kérdése, illetve a fiscus, mint jogképes földesúri hatóság képviselője a vármegyei nemességgel szemben folytatott perekben.⁹⁶ Egy kiskunlacházi vonatkozású iratanyag elemzése azt mutatja, hogy a kincstár — mint a jászkun községek földesura és jogi képviselője — az itteni nemes családok által régi birtokaik visszaszerzése érdekében indított perekben erőteljesen és sikerrel védte a redemptus érdekeket.⁹⁷ A jászkunokról szóló 1751. évi 25. törvénycikk a korona és a rendek kompromisszumát tükrözi: a privilégiumlevelet „a birtokaikkal, falvaikkal, pusztáikkal együtt” a törvény megerősítette, de „mások jogának sérelme nélkül”, hivatkozva az 1608. évi 22. végzésre.⁹⁸

---

94 A szegedi főjegyző Kárászt 1748–1749 táján Szeged város tanácsa bizta meg, hogy járjon közbe a két nevezett pusztára a város számára való megszerzése érdekében a Kamaránál, ám Kárász végül a saját nevére állította ki a szerződést. Ráadásul a vételi ár egy részét Szeged város pénztárából szerezte meg ehhez. A jászkun redempció végül nem gátolta meg az időközben szegedi főjegyzőből csongrádi alispánná avanzált Kárászt abban, hogy a két (később betelepített pusztára) 1771-ben királyi adománylevelet kérjen és kapjon. Kárász Miklós életére és tevékenységére: *Habermann*, 1992. 136–137. p.; *Nagygyörgy*, 2008. 76. p.; *Blazovich*, 1985. 211. p.

95 MNL OL N 74 (1751) 3. kötet. Lad Y, Lit B, 341–342. p.

96 OK 700.468. 526. p.

97 A perre: MNL PML V. 102.b 7. doboz. Capsa I, Fasc. 1., No. 2. „*Acta et producta nobilis Stephani Szabó Pauperis, in processu ejusdem, respectu praediorum Csóka, Kató, et Jakabháza...*” és ugyanott: V. 102.i 1. doboz. Lacháza város pere 1748–1752.

98 A törvény szövege kiadva: *MTT*, 1900. 86–87. p.

A győri példa és tanulságai

A négy város (Győr, Rév-Komárom, Újvidék, Zombor) társadalmi struktúráját tekintve is különböző volt. Zombor és Újvidék, a vármegyei közigazgatásba visszaillesztett, erős helyi öngazgatással bíró, de ekkor még gyér gazdasági, és infrastrukturális fejlődést felmutató nagyrészt délszláv lakosságú, egykori határőr települések. Földesuruk a kincstár volt, amely érdekelt volt a törökellenes harcokban érdemeket szerzett települések eliberációjában és fejlesztésében.⁹⁹

Komárom és Győr esetében meghatározó volt a városlakó nemesség nagy száma, az, hogy a török korban, a XVI–XVII. század folyamán az erődvárosok nagyszámú nemesnek adtak otthont. Nem elhanyagolható szempont a diétai küzdelem mérlegelésekor, hogy Győr városa a vármegye legnagyobb földbirtokosával, a győri káptalannal és a Dunántúl egyik legnagyobb úrbéres birtokállományával rendelkező jómódú köznemesi társadalmával nézett szembe.¹⁰⁰ Ezen túl Győrben a káptalan, addig Komáromban az erődben szolgáló katonaság, de különösen az ottani várparancsnokok hátráltatták a város eliberációját a XVIII. század első felében.¹⁰¹ A Győrben élő és adózó nemesség lélekszáma a XVIII. század első felében tovább nőtt és arányszámuk az országos átlag felett mozgott: Bácskai Vera adatai alapján 1737–1738-ban 102 adózó családfő (az összes 15,7%-a), 1757/58-ban 124 (az összes 5,7%-a) volt nemes. E mellett egyre több nemes szerzett birtokot a város határában és növekvő tendenciát mutatott a kezükben lévő mezőgazdasági ingatlanok száma és mennyisége: 1737–1738-ban még csak a termőterület 7,9, húsz évvel később már 19,6%-a.¹⁰² Hangsúlyosan esik a latba az országgyűlési események megítélésekor a győri városlakó nemesség erőteljes társadalmi elkülönülése a városvezető polgári rétegtől, amely jelenségre a város-történeti szakirodalom is felhívta a figyelmet.¹⁰³

---

99 Csizmadia, 1941. 282–284. p.; Iványi, 1885. 104–110. p.

100 Felhő Ibolya „középbirtokos” nemesnek mondja ezt a réteget: *Felhő*, 1970. 31. p.

101 *Magyary*, 1881. 3–40. p. és *Takáts*, 1996. 182–189. p.

102 *Bácskai*, 2007. 434–435. p.

103 *Jenei*, 1958. 133–134. p. Jenei Ferenc véleménye szerint az itteni nemesek jó része a XVI–XVII. században megnesemesített kereskedő-polgár volt, akik a XVII. század második feléig részt vállaltak a város közéletében, majd a XVIII. századtól visszavonultak a kereskedelemről, tőkájukat a földbirtokba fektették és átadták a helyüket a zömmel német származású betelepülő polgárságnak. Sajnálatosan elméletét további, a XVIII. századra is átnyúló alap kutatások nem egészítették ki azóta sem.

Nem volt ez mindenhol így a szabad királyi városokban. Győrrel ellentétben a békés egymás mellett élés példája a közeli Sopron és Pozsony. Az előbbi városban a városi-polgári elit asszimilálja, vonzza magába az ide telepedő nemességet, amely még polgárjogot is szerez, sőt nemesi előjogai egy részéről is lemond a kedvező gazdasági lehetőségekért cserébe.¹⁰⁴ Házi Jenő kézikönyve alapján összeállítottam a XVIII. századi soproni városi követek listáját, akik közül többen polgárjoguk mellett — noha a városigazgatásban már komoly pozíciókat vívtak ki maguknak — nemességet szereztek, sőt némelyek jogi képzettségüknek köszönhetően kisebb vármegyei tisztségeket is betöltöttek.¹⁰⁵ A legújabb kutatások szerint a pozsonyi evangélikus elit szerves részét képezik a városba áramló jogtudó nemesek, akik a városi igazgatásban és a fővárosi szerepkört betöltő Pozsony városában telepedtek meg a nagybirtokos arisztokrata családok szolgálatában. A polgársággal jó viszonyt alakítottak ki, sőt rokonsági-keresztkomasági kapcsolatokat is kötöttek.¹⁰⁶ Sopronnal és Pozsonnyal ellentétben a volt hódoltság városok társadalmában — így Szegeden és Debrecenben — a mintát nem a polgárság, hanem a birtokos nemesség képezte. Az itteni szabad királyi városok tisztikárában a megfelelően iskolázott értelmiségi réteg hiánya miatt előtérbe kerültek az ország békésebb szegleteiből (Nyugat-Dunántúlról, Északnyugat-Felvidékről) érkező „hivatalkereső” köznemesek, akik magas hivatalt vállalva és beházasodva a helyi patríciuscsaládokba személyükben hidat képeztek a nemesi vármegyék és a városi magisztrátusok között.¹⁰⁷ Sőt, ezek a városok kiterjesztették joghatóság-

---

104 *Bél*, 2006. 198–199. p.

105 Az összeállítás alapja: Házi Jenő a soproni polgári családok történetét összefoglaló lexikona volt: *Házi*, 1981. I–II. kötet. Sopron szabad királyi városa 1708–1792 közötti diétákra elküldött tizenkét követének döntő többsége (8 fő) nemes volt, sőt voltak olyanok is köztük, akik a megyei igazgatás alsóbb fokozataig, az esküdségig is eljutottak. Ennek a csoportnak az áttekintése alapján megállapítható, hogy az említettek zöme saját maga vagy közvetlen felmenői révén szerzett nemesi címet, de nem szakadt el városi életformájától, illetve polgári-értelmiségi foglalkozásától és nem köteleződött el a vármegyének. A megyei esküdti pozíció vállalása is inkább arra utal, hogy a korban még mindig kevés volt a jogtudó nemes, akiket a jól képzett városi hivatalnokok a megyei igazgatásban is az adott esetben pótolhattak, mert feltehetően a magyar jogot is jól ismerték. A vizsgált csoport majdnem feléről (5 fő) bizonyosan tudható, hogy ügyvédi praxist folytatott vagy jogi tudásából élt meg.

106 *Tóth*, 2012. 267–269., 275–276. p.

107 Jó példa erre csak az 1751. évi diéta idejéből Domokos Márton (1697?–1764) debreceni követ és főbíró személye, aki Veszprém megyei nemesi családból származott, Debrecen város költségén, a jénai egyetemen tanult és lett 1725-től a város jegyzője, majd főbírája. E közben számos birtokot (főleg szőlőt) szerzett a város határában. Szeged városát a Trencsén megyei

gukat a városlakó (armalista) nemességre és nem hagytak beavatkozást a nemesi vármegye számára a területükön élő nemesek ügyeibe.¹⁰⁸

Mélyfúrások során kiderült, hogy Győr vármegye követei is — hivatali tiszt-ségükön felül — személyesen érdekeltek voltak Győr város törekvésének, vagyis törvénybe iktatásának megakadályozásában. Mindketten városlakó, a városban házat, annak határában és környékén földterületet birtokló nemesek közül kerültek ki.¹⁰⁹ Helyzetük nem volt egyedi: a nemesség a polgárokkal vegyesen, tömegesen szerzett a városhatáron belül ingatlant, vásárolt és épített ki majorságokat.¹¹⁰ Jól jellemzi a helyzetet, hogy — a hadikonjunktura által ösztönözve — az 1730–1740-es években, a káptalannal megegyezve a városlakó nemesek a város területén (főképpen annak külvárosaiban) számos rétet és szántót szereztek meg, kivonva magukat a város fennhatósága alól.¹¹¹ Biró János alispán apja, István királyi táblai ülnök volt, a városban két háza volt, annak környékén számos szőlőt birtokolt és végrendelete tanúbizonysága szerint borkereskedelemmel is foglalkozott.¹¹² A városi nemességet külön számba vevő adólajstromok tanúbizonysága szerint míg

Privigyéből származó nemes, Kárász Miklós (1715–1797) jegyző képviselte a diétán. 1742-ben Temesváry András bíró lányát vette el, majd családi birtokállományát Csongrád megyében a horgasi és szentpéteri puszták fent említett megszerzésével alapozta meg. Pályája végén, 1760-ban Csongrád vármegye alispánja is lett. Domokosra: *Zoltai*, 1909. 54–70. p. A XVIII. századi szegedi tisztviselő nemesekre: *Reizner–Ruszoly*, 1995. 16., 19., 26–27. p.

- 108 Jó példa erre a debreceni nemesek taksa-fizetésének ügye. A debreceni nemesekre a város vetette ki a taksát, ám Szabolcs és Bihar megye az osztrák örökösödési háború során „insurrectios váltság” címén próbálta ezt a jövedelemforrást magának kisajátítani (1742, 1744, 1745), de nem sok sikerrel. Erről: *Herpay*, 1927. 6–9. p.
- 109 A két említett család házbirtoka már egy 1703. évi térképen is fellelhető: *Borbíró–Valló*, 1956. A Szent János utcában (főterre benyúló utca) Török András földszintes háza állt. Biró János kétemeletes háza a Szent Sebestyén utca és a Dunai bástya sor sarkán (Duna felé eső várfal mellett).
- 110 A város déli részén a Pápa és Veszprém felé vezető országutak mentén gazdaházak, kertek, nyaralók és cselédházak csoportját Majorok néven emlegették (a későbbi Nádorváros elődje). A Fehérvári-kaputól délre fekvő területet Meszlényi János alispán (Török Sándor országgyűlési követ apósa) 1744-ben jobbágyokkal feltöltötte, lecsapolta az itteni mocsarakat és majorságot hozott létre: ez képezte e városrész elődjét. Erre: *Borbíró–Valló*, 1956. 210–211., 217. p. A városban való ingatlanszerzés beleilleszkedik abba a folyamatba, melynek során Győr vármegye a török hódítás nyomán elnéptelenedő északkeleti (Győr környéki) részét a földbirtokosok nem telepítették be újra jobbágyokkal, hanem majorságokat hoztak létre itt: *Filep*, 2003.31–32. p.
- 111 GyVL IV. 1001.a Győr város tanácsának a királyi bizottság elé terjesztett sérelmei. 2. pont. (1747 körül)
- 112 MNL OL P 980 Capsa H., Fasc. 1., No. 4. Biró István végrendelete. Győr, 1750.december 10.

Biróék közepes, addig Törökék jóval kisebb adóösszeget voltak kénytelen fizetni a városnak.¹¹³ Biró István egyébként a Rákóczi-szabadságharc alatt a császári oldalon szerzett katonai érdemeket és kapott nemesi armálist,¹¹⁴ aztán a maga erejével küzdötte fel magát a kőszegi kerületi, majd a Királyi Tábla ülnökségéig.¹¹⁵ Tisztségét végeredményképpen sikeresen örököltette át fiára, Jánosra, aki az 1751. évi diéta alatt még vármegyei alispán, majd atyját követve 1758–1772 között a Királyi Tábla ülnöke volt.¹¹⁶ A vármegye másik követe, Török Sándor (született 1720 körül) egy Nyitra megyéből a török kiűzése után Győrben és (rövid ideig a Veszprém megyei Pápán) és az innen nem messze található Szemerén megtelepedő elszegényedett régi nemesi család sarja volt, aki a dúsgazdag és megyében közel harminc évig alispáni tisztséget viselő Meszlényi János árváját, Zsófiát vette el.¹¹⁷ Török Sándor apját, Andrást már 1691-ben keresztelték a győri székesegyházban, de családjá a Veszprém megyei Pápán igazolta magát 1699-ben. Később, a családfőt a különböző összeírások és nemességigazolások pápai (1728, 1733), majd győri lakosként (1741, 1751, 1755) regisztrálták. 1762-ben hunyt el.¹¹⁸ Érdeklőség, hogy a két megyei követ politikai stratégiája eltérő volt: míg Török Sándor ellenzéki vezérként az országos politika egyik legtöbbit szereplő és legkedveltebb alakja, addig Biró János alispán az érdekeinek megfelelően időzített hallgatás és

113 1732. évi összeírásban Biró István kettő, az átlagnál nagyobb értékű belvárosi és egy külvárosi házzal szerepel: GyVL IV.1073 Conscriptio Dominorum Magnatorum, Nobilium, civium item domos, fundos et beneficia civilia in Jaurino tenentium ad exigentia m clmentissimae resoutionis Caesereo Regiae anno 1732 peracta". 4., 40., 30. p. Az 1743/44. évi összeírásban már a Török család háza is megtalálható: a család ekkor költözhetett át Pápáról Győrbe: GyVL IV.1073. Repartitio Dominorum, Nobilium, tam Interioris, quam Exterioris civitatis Jauriensis, prout, et in Alodiis utriusque civitatis degentium pro anno militarii 1743/44. 1–2. fol.

114 Biro István a nemesi armálist (fivérével, Jánossal együtt) 1706-ban kapta I. Józseftől a szabadságharc során Siegbert Heister tábornagy csapatai között tanúsított Habsburg-hűsége elismeréseként: MNL GYMSML GYL IV.1.e 12.sz. Biro család nemesi oklevelének másolata (Győr, 1754. május 9.)

115 A kőszegi kerületi táblára 1724-ben nevezték ki ülnöknek. Királyi táblai tisztségét rendkívül hosszú ideig viselte: 1730 és 1758 között volt a Királyi Tábla királyi ülnöke. Ezekre a tisztségekre: *Chernel*, 1877. 144. p. és *Sebők*, 2012. 43. p.

116 Az apa szándékát mutatja, hogy 84 évesen a királyi táblai ülnöki tisztségről fia javára mondott le: MNL OL P 980 1. tétel. Capsa H., Fasc. 1., No. 2. Biró István kérvénye Mária Teréziához [1757 táján] és *Sebők*, 2012. 43. p.

117 *Hegedüs*, 2002. 385–386., 388. p. és MNL OL A 57 37. kötet. 642. Bécs, 1737. 02. 27.

118 Török András és Sándor életrajzi adataira Szombathy Ignác genealógiai közleménye nyújtja a fő forrást: *Szombathy*, 1890. 73–79. p. A család Veszprém megyében található nemességigazolási oklevelei: MNL VEML IV.1.e. 20. doboz. Litt. T., Fasc. II., Num. 32.

szónoklás elegyítésével nem nyerte meg az ellenzéki pasquillisták tetszését.¹¹⁹ Ezzel az „aulikus párt”-hoz tartozás gyanúját kelthette fel a rendi közvéleményben, atyja királyi táblai tisztsége és későbbi előrelépésére tekintve, nem ok nélkül.

Személyes sérelmének adhatott hangot a rendi ellenzék az adóviták során egyik legtöbbit felszólaló vezérszónoka, Csuzy Gáspár Veszprém megyei követ is, aki Győrött házat birtokolt, amit árendába adott a győri városi tanácsnak. A ház azonban 1751 tavaszán leégett, ám a bérlő város nem akarta megtéríteni Csuzy-féle házon esett kárt, ami miatt a várossal elhúzódó konfliktusba keveredett.¹²⁰

A másik oldalon, a városi kiváltságok becikkelyezése mellett vitézkedők közt is találunk olyat, aki a saját zsebéből félthette a becikkelyezés elmaradásától. Jó példa erre Jeszenák János esete, aki a diétán védelmébe vette az új városokat. Róla a várostörténeti irodalomból kiderült, hogy Rév-Komárom hat évvel korábbi kiváltságlevelének kiadásakor egy bizonyos összeget adott hitelbe a városnak és méltán remélhette, hogy az adósságokat egy jobb pozícióba került város könnyebben tudja majd visszafizetni.¹²¹ Hasonló helyzetbe kerülhetett Batthyány Ádám gróf (későbbi horvát bán), aki Zombor városának a — városi kiváltságlevelével megváltásáért — több tízezer forintot kölcsönzött, amiért cserében a város nyolc pusztáját zálogosította el neki.¹²²

Győr városa ugyanekkor megpróbálta felhasználni az országgyűlést a nyolc évvel korábban kapott kiváltságai védelmére, sőt bővítésére. Figyelembe kell venni azt is, hogy a korszakban a városi kiváltságokért folytatott jogi és politikai küzdelem összefonódott a közösség gazdasági önállóságáért folytatott harccal, amelyet a volt földesúri jövedelmek kézhezvételéért és a város határának bővítéséért folytatott pereskedések fémjeleztek.¹²³ Miközben a pozsonyi diétán kiélezett

---

119 Török Sándorra: *Szjártó*, 2009. 93. p.; OSZK Ktt. Quart. Lat. 2497. fol. 17. In *Bironem Jauriensem Cottus Vice Comitem*. A pasquillus szerint Bíró János, ha érdekében áll akkor hallgat, ha nem, akkor beszél: vagyis amikor nem kell, szónokol és amikor kellene, akkor hallgat: „A szádnak puskáját, hogy tud beszélenni./ Jó szós vagy dél után, dél előtt néma vagy/ Nem hijába hogy te tök fejed olyan nagy/ Ahol nem köllene olyan vagy mint Hadnagy/ Szollsz, pörölsz, de hol köll, mint darab fa olly vagy.”

120 GyVL IV.1056. dd. 10. doboz No. 690. Győr, 1751. szeptember 24.

121 *Takáts*, 1996. 188. p.

122 *Muhi*, 1944. 121., 124. p. A város 1763-ig nem is fizette vissza adósságait a grófnak, akinek (a perköltség és a kamatok beszámításával) 103 000 forinttal tartozott.

123 Pécs szabad királyi városi címéért folytatott jogi küzdelem például összekapcsolódott a város környékén fekvő, a pécsi klérus kezén lévő szőlőtermő területek birtoklásáért folytatott pereskedéssel: *Rúzsás*, 1963. 282. p.

hangnemben folytak a viták a város rendi nemzetbe való befogadásáról, eközben a két mezőváros, Győr-Sziget és Révfülöp, illetve a győri polgárság küldöttei a kancelláriánál igyekeztek elérni a két település Győrhöz való csatlakozását, sikertelenül.¹²⁴ Ezek földesura, a győri püspök sérelmezte, hogy a győriek a püspöki joghatóság alatt álló Sziget és Révfülöp lakosaitól bor- és pálinkabevitele után külön vámot is vetnek ki. A két mezővárosi státuszú településen a kézművesek és kereskedők száma folyamatosan nőtt. Győr város tanácsa emiatt igyekezett intézkedéseivel a két mezőváros gazdaságát ellehetetleníteni, úgy hogy az itteniek már otthonaikat el akarják hagyni és Győrbe kívánnak költözni, ahol kedvezőbb körülmények között élhetnek majd. Mindez azt mutatja, hogy a vármegye és az ország adózó képességét csökkenti Győr felszabadítása — vélte a püspök.¹²⁵ Zichy kérvényeinek háttéréhez tudni érdemes, hogy 1750 körül katasztrofális pénzügyi helyzetben volt. Az eladósodott főpap javait a Helytartótanács zár alá vette és ekkoriban püspöki birtokainak nem jelentéktelen részét árendába is adta.¹²⁶

Miközben Pozsonyban a város státuszáról heves viták folytak, ez alatt Győrött már helytartótanácsi bizottság szállt ki a város és püspökség, illetve a káptalan közti jogviták kivizsgálására. Noha a kiváltságlevélben a város megkapta a vásártartási- és vámjövödelmeket (főleg bírságpénzek, a folyami vámok, a hajózással kapcsolatos karó-díjak), ám a régi földesúr tisztartója és árendátora, Benyovszky Pál továbbra is beszedte e bevételeket. Ez számos alkalommal vezetett a két hatóság összetűzéséhez.¹²⁷ Zichy Ferenc győri püspök a diétára beadott sérelmében továbbra is magának követelte a vásári helypénzt, illetve a Duna, Rába, Rábca folyók híd- és révátkelőinek vámjövödelmét, amelyet szerinte a város önkényesen kezdett szedetni. Ezen túl a tizedek megváltásának elmaradása miatt is neheztelt a városra.¹²⁸ Még a diéta alatt kérelmezte a város a Magyar Kamaránál, hogy segítsen a fent említett jövödelmeket kezébe juttatni, ám az ügy 1752 nyaráig húzódott, úgy tűnik, hogy sokáig eredmény nélkül.¹²⁹

---

124 *Sefcsik*, 1943. 33–34. p.

125 MNL OL N 54 1751. 2. csomó Lad T., Fasc. KKK., No. 88. Zichy Ferenc gróf, győri püspök kérvénye az országgyűléshez.

126 *Bakács*, 1965. 58., OK 700.467. 448.

127 GyVL IV.1056.dd. 4. doboz.. No. 354. „Defensa contra Quaerelas Libera regiae civitatis Jauriensis...”

128 MNL OL N 54 Lad T., Fasc. KKK., No. 88. Zichy Ferenc gróf, győri püspök kérvénye az országgyűléshez (2. csomó)

129 GyVL IV.1056.dd. 3. doboz. No. 132. 1751. augusztus 19.

Kitekintés

Végül érdemes szemügyre venni, hogy hogyan alakult a későbbiekben a városok országrendiségének kérdése a diétákon. 1764–1765-ben — noha Horváth Mihály szerint felmerült még a fejenkénti, illetve testületenkénti szavazás gondolata —, de ezt a rendek ellenállása megakadályozta.¹³⁰ A fentebb idézett Pest megyei utasítás és a követek levelezése rámutat arra, hogy az 1751. évi országgyűlési események megismétlődésétől tartva a rendek igyekeztek biztosítani magukat az előrelátható kormányzati törekvéstől, a szavazatok súlyozását és a városi szavazatok korlátozását szorgalmazták a diétán. Félelmük indokolatlan volt: a szavazatok ponderálása (súlyozására) maradt a meghatározó gyakorlat.¹³¹ A vármegyei és városi követek közti 1764–1765. évi diétán is meglévő, áthidalhatatlan politikai ellentétet mutatja, hogy az előbbieket a városok census regius-sal, mint az őket sújtó, újonnan bevezetett adónemmel szembeni panaszait figyelmen kívül hagyták és ad acta tették, noha az adó kérdésében a contributio emelése és a census regius bevezetése kapcsán könnyen jöhetett volna létre a két csoport között érdekközösség.¹³²

A diéta kudarca után viszont Mária Terézia, majd II. József nem hívott össze újabb országgyűlést, így előtérbe kerültek az adó-, és jövedelemszerzés régi-új, rendi hozzájárulást nem igénylő módjai. Így került sor az újabb szabad királyi kiváltságlevelek kiadására. Az 1790–1791. évi diétán aztán Károlyváros, Pozsega, Szabadka és Temesvár becikkelyezésére került sor (1791. évi 30. tc.). Ugyanekkor a sokat vitatott Gyórhöz hasonlóan egyházi birtokú Pécsére nem. A rendek félelme továbbra is megvolt attól, hogy városi követek számának növelésével a kormányzat majorizálni tudja az ellenzékét, ezért született javaslat a rendek részéről ennek korlátozására. Így például az országgyűlés előzetes engedélyéhez akarták kötni az városi privilégiumok kiadását. Am reális veszély a városi követek politikai fölénybe kerüléséhez — a vármegyei követekre előnyös diétai szavazási rend megszilárdulása miatt — ekkor már nem fenyegetett.¹³³ A városi szavazatok kérdése — 1751-hez képest a diéta napirendjén — marginalizálódott, ekkor már nem jelentett olyan súlyú problémát, mint az diéta és a rendi alkotmányosság sérelmét is szimbolizáló negyven évvel korábbi diétán. Jelzésértékű, hogy 1791-ben a legtöbb érdekellentétet szülő Pécs szabad királyi városi címének

---

130 *Csizmadia*, 1983. 42. p.

131 *Kiss–Nagy–Kapitány*, 2015. 63., 69. p.

132 A census regius elleni városi panaszok fogadtatását említi: *Kállay*, 1965. 100. p.

133 *Szjártó*, 2005. 315–316. p.

becikkelyezését az uralkodó nem eröltette át a diétán, hanem egy helytartótanácsi bizottságot küldött ki jelentéstétel végett. Megoldási javaslatok azért továbbra is születtek. Az 1791. évi 67. tc által kiküldött közpolitikai bizottság javaslata szerint az 1790-ig szabad királyi városi rangot bíró települések megtartanák eddigi ülőhelyüket és szavazati jogukat a diétán, ám a jövőben becikkelyezendő városokat hozzákapcsolnák egy-egy szomszédos szabad királyi városhoz és közösen élnének követküldési jogukkal. (A tervezetből egyébként a megváltozott bel-, és külpolitikai körülmények miatt nem lett törvény).¹³⁴ A reformkorig tartó folyamat csírái — a városi követek lassú kiszorítása a határozathozatalból és a tanácskozássokból — itt a XVIII. század diétáin gyökereznek. A reformkor nemzedékéé lesz aztán a feladat, hogy a diéta és a városok belszerkezeti reformjának összekapcsolásával megnyerje a polgárságot a liberális reformoknak.

Összefoglalás

A szabad királyi városok becikkelyezésének ügy a diéta egyik legfontosabb politikai csomópontját képezte. Összességében megállapítható, hogy az 1751. évi szabad királyi városi privilégiumok adományozásának és becikkelyezésének első sorban a szorongató pénzhiány volt az oka, politikai haszna kevesebb volt. A diétai voksolások során a fejenkénti szavazást a század közepére egyre inkább felváltotta a közfelkiáltással vagy véleménynyilvánítással való szavazást, amely a vármegyei követeknek kedvezett. A városok — mint Győr példája is mutatta — a diéták alatt igyekeztek korábban nyert privilégiumaik érvényesítése, sőt bővítése érdekében bármit megtenni, ahogy ezt a két püspöki mezőváros vagy a vám- és az országos vásári jövedelmek ügye is igazolja. A győri káptalan az aktív kormánypárti cselekvéssel (főként az adóviták során) törekedett az udvar bizalmának megnyerésére, ám jogvédő törekvéssel végül egyedül maradt a becikkelyezés kérdésében, de a győri magisztrátus további követeléseit egyelőre sikerrel hártotta el. Ebben a vitában — a korábbi szakirodalmi véleményről eltérően — hangot adtak véleményüknek a régi szabad királyi városok is. A nagy lélekszámú, és egyre gazdagodó, az árutermelésbe is bekapcsolódó városlakó birtokos nemesség — mind Győrben, mind Komáromban — nem akart és nem tudott integrálódni a városvezetésbe és városi életbe, mint az ország más részein, hanem kiváltságai érvényesítéséért országos szinten küzdött a városi magisztrátusok ellenében. A

---

134 *Csizmadia*, 1983. 43–44. p.

főrendeket a hagyományos szerepben láthatjuk viszont a kormányzati törekvések támogatóiként az alsótáblával szemben a városok kérdésében is, bár csoportjuk belső erőviszonyairól a felsőtáblai naplók hiánya miatt nem sokat lehet elmondani. A kormányzat a szabad királyi városok mellett az indigenák és a jászkunok kiváltságainak törvénybe iktatásával kiváltotta a vármegyei követek által dominált ellenzék gyanúját és egységbe tömörítette őket a rendi kiváltságok védelme érdekében. A városi ingatlanai után megadóztatott városlakó nemesség ügye precedensértékűvé is vált a diétai viták folyamán a köznemesség számára. A vita rámutatott arra is, hogy a frissen kiharcolt 1741. évi 8. törvénycikk alapján kikristályosodó elv — miszerint az adóterheket a nemességnek soha nem a telkei után kell fizetnie — a városokban nem érvényesíthető és a kormányzat, illetve a városok által újra és újra felhasználható lehet az országgyűlésen a nemességgel és annak kiváltságaival szemben.¹³⁵ A városok országgyűlési szavazati jogának rendezésére már 1751-től számos javaslat született, de a probléma megoldatlansága aztán az egész rendi korszakot végigkísérte a későbbiekben. Az augusztus végi ülések során megkérdőjeleződött az uralkodó és a rendek közötti megosztott szuverenitás gyakorlata és a tractatus diaetalis működésének anomáliái előtérbe helyezték az uralkodó részéről az abszolutisztikus megoldási módokat, a rendek részéről pedig a diétai törvényhozó hatalom kisajátításának szándékát. Ezek a jelentkező politikai törekvések azonban csak 1764–1765. évi diétára élezték ki igazán az ellentéteket.¹³⁶

A vitákról tudósító források esemény-, és politikatörténeti szempontú újraolvasása és elemzése rámutat arra, hogy az alsótáblai „politikai székértáborok” egy diétán belül is változtak, továbbá, hogy a rendi „ellenzék” és „kormánypárt” szembeállításában is differenciálni kell a különböző politikai kérdések szerint (adókérdés, kereskedelmi sérelmek, az új szabad királyi városok ügye stb.) A részletesebb vizsgálat során kiderült, hogy az egyéni vagy a partikuláris (a követküldő vármegye, város vagy kerület) érdekek felismerésére és a történeti cselekvők egyéni életsorsaira is koncentrálni a kutatás a diétai politika új dimenzióit teheti láthatóvá.

---

135 A XVIII–XIX. század fordulójának vitáiban újra és újra ismétlődő kérdéskörre: *Poór*, 2003. 112–118. p.

136 Ennek a küzdelemnek a kibontakozásáról — részben, mint a politikai eszmetörténetet is érintő folyamatról — Kollár Ádám könyve és az arra válaszként adott *Vexatio dat intellectum* című röpirat, illetve ezek diétai fogadtatása ad számot: *Concha*, 2005. 171–180. p.

Levéltári források rövidítésjegyzéke

BFL	Budapest Főváros Levéltára
IV.1002.ff	Buda város tanácsának iratai. Országgyűlési iratok.
GyEL	Győri Egyházmegyei Levéltár
GyKKMK	Győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár
MS 16	Kézirattár. Diarium momentorum in Diaeta anni 1751
GyVL	Győr Megyei Jogú Város Levéltára
IV.1001.a	Győr szabad királyi város levéltára. Városfelszabadításra vonatkozó iratok
IV.1056. dd	Győr szabad királyi város levéltára. Magániratok
IV.1073	Győr szabad királyi város levéltára. Összeírások
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 57	Magyar kancelláriai levéltár. Királyi Könyvek
A 95	Magyar kancelláriai levéltár. Acta dietalia I.
E 584	Királyi jogügyigazgatósági levéltár. gr. Fekete család levéltára
N 54	Archivum regni. Diaetae. Ladula T. Dieta anni 1751
N 74	Archivum regni. Rectificatio portarum
N 114	Kovachich Márton György gyűjteménye
P 980	Gelsei Biró család levéltára
P 1928	Bezerédy család ménfői levéltára. Vegyes irtatok gyűjteménye. Országgyűlési iratok
MNL BAZML SL	Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár
IV. 2001.m.	Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Országgyűlési naptlók és iratok

MNL GYMSL GyL	Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára
IV.A.1.c	Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok
IV.A.1.d	Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok
IV.A.1.e	Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Nemességi iratok, armalisok, másolatok
MNL NML	Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
IV.1.f	Nógrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok
MNL PML	Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
V.102.b	Kiskunlacháza mezőváros levéltára. Tanácsi iratok
V.102.i	Kiskunlacháza mezőváros levéltára. Peres iratok
MNL VAML	Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
IV.1.c	Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok
MNL VEML	Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
IV.1.e	Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Nemességi iratok
OK	Országgyűlési Könyvtár
700.462.	Gyurikovits-gyűjtemény, <i>Acta diaetae per sacram caesareo-regiam majestatem Mariam Theresiam Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae etc. reginam anno millesimo septingentesimo quinquagesimo primo pro die decima octava mensis aprilis in liberam regiamque civitatem Posoniensem inclytis statibus et ordinibus regni Hungariae indictae ibidemque celebratae. Pro parte inclytiae universitatis Comitatus Unghvariensis, sub decursu ejusdem diaetae conscripta, et post reditum abinde eidem universitati fideliter relata per ablegatos ejusdem nuncios</i>

- 700.467 Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta seu diarium comitiorum regni, anno millesimo septingentesimo quinquagesimo primo Posonii celebratorum*
- 700.468 Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium generalis inclyti regni Hungariae partiumque sacrae ejusdem coronae annexarum diaetae inclytibus statibus et ordinibus pro dominica in albis, seu diae 18a mensis aprilis anni 1751 in liberam regiamque civitatem Posoniensem indictae, ibidemque celebratae, ac tandem die..mensis...anni...ejus feliciter terminatae et conclusae* [az itt kihagyott helyre a zárás idejét végül nem írták be].
- 700.470 Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium diaetae regni Hungariae 1751*
- ÖStA Österreichisches Staatsarchiv, Wien
- AVA FA Harrach Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchiv Harrach
- OSZK Ktt. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

Kiadott források és szakirodalom

- Bak*, 1980 *Bak Borbála*: Győr szabad királyi város igazgatása (1743–1778). Tisztségviselők, alkalmazottak. Bp., 1980. (A Történelem Segédtudományai Tanszék kiadványai 2.)
- Bakács*, 1965 *Bakács István*: A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században. Bp., 1965.
- Bácskai*, 2007 *Bácskai Vera*: Győr társadalmi összetétele a 18. században. In: *Városok és polgárok Magyarországon II.* kötet. Bp., 2007. 417–446. p.
- Bariska*, 2000 *Bariska István*: A szabad királyi várossá válás ára. In: *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára.* Szerk.: Bariska István–Söptei Imre. Kőszeg, 2000. 59–110. p.

- Bánkiné*, 2005 *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun autonómia. Szeged, 2005. (Dél-alföldi évszázadok 22.)
- Bél*, 2006 *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása III. Descriptio Comitatus Soproniensis. Szerk: Kincses Mária Katalin. Sopron, 2006.
- Blazovich*, 1985 Csongrád megyei évszázadok. Történelmi olvasókönyv 1. A honfoglalástól a polgári forradalomig és a szabadságharc végéig. Szerk.: Blazovich László. Szeged, 1985.
- Borbíró–Valló*, 1956 *Borbíró Virgil–Valló István*: Győr város építéstörténete. Bp., 1956.
- Chernel*, 1877 *Chernel Kálmán*: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Első rész: Jelenkor. Szombathely, 1877.
- Concha*, 2005 *Concha Győző*: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Irodalomtörténeti vázlat. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. (Reprint kiadás).
- Csizmadia*, 1940 *Csizmadia Andor*: Győr város becikkelyezése az 1751. évi országgyűlésen. Győr, 1940. (Győri füzetek 4. sz.)
- Csizmadia*, 1941 *Csizmadia Andor*: A városi jog a XVIII. század derekán. In: Városi Szemle 1941. 275–301. p.
- Csizmadia*, 1962 *Csizmadia Andor*: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Pécs, 1962.
- Csizmadia*, 1983 *Csizmadia Andor*: A szabad királyi városok becikkelyezése az 1790–91. évi országgyűlésen. In: Jogtörténelmi tanulmányok V. Szerk.: Csizmadia Andor. Bp., 1983. 33–45.
- Ember*, 1989 *Ember Győző*: Az országgyűlések. In: *Magyarország története 1686–1790*. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. 1. kötet. Bp., 1989. 391–435. p.

- Filep*, 2003 *Filep Antal*: Térképek vallomása Győr megye néprajzáról, tájtörténetéről és környezeti kultúrájáról. In: Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratos térképeken. Győr, 2003. 23–69. p.
- Felhő*, 1970 *Felhő Ibolya* (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. kötet. Dunántúl. Munkatársak: Buzási János–Nagy Lajos–Pap Gáborné. Bp., 1970.
- H. Németh*, 2002 *H. Németh István*: Gondolatok a magyarországi várospolitika meghatározó tényezőiről a kora újkorban. In: Fons 9. (2002) 1–3. sz. 123–162. p.
- H. Németh*, 2007 *H. Németh István*: Városi tisztújítások a Királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. In: Arrabona 45. évf. (2007) 2. sz. 57–96. p.
- H. Németh*, 2013 *H. Németh István*: A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk.: Dobszay Tamás–Forgó András–ifj. Bertényi Iván. Bp., 2013. 144–161. p.
- H. Németh*, 2014 *H. Németh István*: A magyarországi várospolitika változásai: a korai abszolutizmus, felkelések és szabadságharc időszaka. In: Doba kurucky bojov. Kuruc küzdelmek kora. Szerk.: Péter Kónya. Eperjes, 2014. 241–262. p.
- Házi*, 1981 *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. kötet. Bp., 1981.
- Habermann*, 1992 *Habermann Gusztáv*: Személyi adattár a szegedi polgári családok történetéhez. Szeged, 1992. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből 19.)
- Hegedüs*, 2002 *Hegedüs Zoltán*: Adalékok a Meszlényi család történetéhez. In: Arrabona 40. (2002) 1–2. sz. 385–395. p.
- Herpay*, 1927 *Herpay Gábor*: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1927.

- Horváth*, 1873 *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. Hetedik kötet. Az új dolgozat második, bővített kiadása. Bp., 1873.
- Iványi*, 1885 *Iványi István*: A tiszai Határőrvidék 1686–1750. Bp., 1885.
- Jenei*, 1958 *Jenei Ferenc*: Győri élet a török hódoltság korában. In: Arrabona I. (1958) 115–137. p.
- Kállay*, 1963 *Kállay István*: A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában. In: Századok 97. (1963) 5.sz. 1055–1071. p.
- Kállay*, 1965 *Kállay István*: Die Einführung einer neuen königlichen Steuer (Census regius) in den königlichen Freistädten in Ungarn 1749–1780. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 17/18. évf. (1964/65) [1965] 96–108.
- Kállay*, 1971 *Kállay István*: A városi igazgatás reformja az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon Mária Terézia korában. In: Levéltári Közlemények 42. évf. (1971) 1. sz. 115–135. p.
- Kiss–Nagy–Kapitány*, 2015 *Kiss Anita–Nagy János–Kapitány Adrienn* (összeáll.): Pest–Pilis–Solt vármegye 18. századi országgyűlési követutasításai. Szerk.: Kiss Anita. Bp., 2015.
- Krischer*, 2008 *Krischer, André*: Politische Repräsentation und Rhetorik der Reichstädte auf dem Reichstag nach 1648. In: Politische Redekultur in der Vormoderne. Die Oratorik europäischer Parlamente in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Hg.: Jörg Feuchter–Johannes Helmuth. Frankfurt–New York, 2008. 135–148. p.
- Lovas–Csizmadia*, 1940 *Lovas Elemér–Csizmadia Andor*: Adatok Győr sz. kir. városi rangra emelkedéséhez. I–II. közlemény. In: 11. (1940) Győri Szemle 113–115., 184–187. p.
- Magyary*, 1881 *Magyary Szulpicz*: Rév-Komárom törekvései a szabad királyi városi jog elnyeréséért (1692–1745). In: Szent Benedek-rendi katolikus gymnasium Értesítője. Komárom, 1881. 3–40. p.

- Marczali*, 1898 *Marczali Henrik*: Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig 1711–1815. Bp., 1898.
- Mat'a*, 2006 *Petr Mat'a*: Landstände und Landtage in den böhmischen und österreichischen Ländern (1620–1740). Von der Niedergangsgeschichte zur Interaktionsanalyse. In: Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusharadigmas. Hrg.: Petr Mat'a–Thomas Winkelbauer, Stuttgart, 2006. 345–400. p.
- Muhi*, 1944 *Muhi János*: Zombor története. Zombor, 1944.
- MTT Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetek: Márkus Dezső. Bp., 1900.
- Nagy*, 2017 *Nagy János*: Indigenák az 1751. évi országgyűlésen. In: Az indigenák. Szerk.: Szijártó István. Bp., 2017. 103–133. p.
- Nagygyörgy*, 2009 *Nagygyörgy Zoltán*: A Kárász család délvidéki építkezései. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok. Studia historica 12. Szerk.: Zombori István. Szeged, 2009. 75–94. p.
- Pál*, 2006 *Pál Judit*: A szabadság ára. Szatmárnémeti harca a szabad királyi városi rangért a 18. század elején. In: *Urbs. A Magyar Várostörténeti Évkönyv I.* Bp., 2006. 203–225. p.
- Poór*, 2003 *Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12. Bp., 2003.
- Reizner–Ruszoly*, 1995 *Reizner János–Ruszoly József*: Tisztújítások Szegeden a 18. század első felében. Szeged, 1995.
- Rúzsás*, 1963 *Rúzsás Lajos*: A városi fejlődés a Dunántúlon a XVII–XIX. században. Különnyomat az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének Értekezések 1961/62. című kötetéből. Pécs, 1963. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 43. Series historica 20.) 279–315. p.

- Sebők*, 2012 *Sebők Richárd*: Hivatali pályafutások a 18. századi Királyi Kúrián. In: Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon. Szerk.: Szijártó M. István — Szűcs Zoltán Gábor. Budapest, 2012. 15–50. p.
- Sefcsik*, 1943 *Sefcsik Ferenc*: Győr város szabad királyi rangra emelésének törvénybe iktatása. In: Győri Szemle, Emlékkönyv Győr szabad és királyi rangra emelésének kétszázadik évfordulója alkalmából. 1943. 29–35. p.
- Szabó*, 2016 *Szabó Márton*: Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába. Bp., 2016.
- Szijártó*, 2005 *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Bp., 2005.
- Szijártó*, 2009 *Szijártó M. István*: A vallási kérdés az országgyűléseken a 18. század első évtizedeiben. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Szerk.: Gózszy Zoltán — Varga Szabolcs –Vértesi Lázár. Pécs, 2009. 87–101.
- Szijártó*, 2012 *Szijártó M. István*: A mikrotörténelem Magyarországon. In: Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. Szerk.: Erős Vilmos–Takács Ádám. Bp., 2012. 102–111. p.
- Szombathy*, 1890 *Szombathy Ignác*: A nagy-emőkei és a győri Török család. In: Turul 8. (1890) 2. füzet. 73–79. p.
- Szócs*, 1996 *Szócs Sebestyén*: A városi kérdés az 1832-36. évi országgyűlésen. Bp., 1996.
- Takáts*, 1996 *Takáts Sándor*: A szabad királyi városi jog megszerzése. In: Fejezetek Komárom művelődés- és gazdaságtörténetéből. Tatabánya, 1996. 182–189. p.
- Tóth*, 2012 *Tóth Árpád*: Az evangélikus polgárság és nemesség társadalmi kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században. In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv VII. Szerk.: Kenyeres István. Bp., 2012. 263–282. p.

- Tóth*, 2014   *Tóth Krisztina*: Esztergom sz. királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1749–1755. Esztergom, 2014.
- Trencsény*, 1909   *Trencsény Károly*: Zombor városa. In: Bács-Bodrog vármegye I. Bp., 1909. (Magyarország vármegyei és városai)
- Vajnági*, 2009   *Vajnági Márta*: A Német Nemzet Szent Római Birodalma. In: A kora újkor története. Szerk.: Poór János. Bp., 2009. 167–190. p.
- Zoltai*, 1909   *Zoltai Lajos*: Domokos Lajos debreczeni főbíró és kora 1725–1764. In Debreceni Képes Kalendárium. 9. évf. (1909) 54–70. p.

KÁRPÁTI ATTILA ISTVÁN

WESSELÉNYI MIKLÓS, AZ APA

Sokoldalú emberrel találkozhat az, aki Wesselényi Miklós életét megvizsgálja; többek között a politikus, az író, a gazdasági reformer szerepkörei elevenednek meg a forrásokban. A történeti szakirodalom eddig kevésbé foglalkozott a báró családi életével, valamint gyermekeivel való kapcsolatával. Wesselényi magánéletének rejtett zugaiba engedett betekintést Priszlinger Zoltán 2008-ban megjelent tanulmánya, amelyben a szerző a naplókat áttekintve elsősorban a báró szeretőivel foglalkozott, valamint röviden összefoglalta a diárium és a szakirodalom gyerekekre vonatkozó adatait is.¹

Több okból kifolyólag is érdemes figyelmet szentelnünk a báró apai szerepkörének. A naplóból csupán kismértékben ismerhető meg a gyermekeivel való kapcsolata, továbbá a Priszlinger által bemutatott jelölési rendszer még ismeretlen nevek beazonosításához is segítségül kell hívnunk más forrásokat, például annak érdekében, hogy megtudjuk, ki volt egy-egy gyermek édesanyja. A forrásokból nemcsak a báró pedagógiai elveit ismerhetjük meg, hanem utódaival kapcsolatos aggodalmait, sőt az ezekből fakadó lelki problémáit is. Mindezek mellett az apa és gyermekei közti viszony vizsgálata során élénk tárulnak Wesselényi kapcsolatrendszerének eddig még nem vagy csupán kevésbé ismert szegmensei is.²

---

1 A szerző Kolozs Megyei Állami Levéltárban található Wesselényi-irathagyatékban végzett kutatását a Balassi Intézet Klebelsberg Kunó Ösztöndíja támogatta.

2 A báró magánélete az írói fantáziát is megmozgatta, ennek nyomán született meg Kászonyi Dániel *Egy anyakönyv titkai* című regénye. Kászonyi műve Teleki Blanka és Wesselényi vélt titkos házasságának történetét mutatja be, amelyből született egy fiuk, Gergely. A szerző a fiú nevelőjének szerepében önmagát is beleszötte művébe. A már első látásra is valótlan alapokon nyugvó regényt 1981-ben megjelent írásában Nemeskürty István valóságnak titulálta. Bár Hornyák Mária a Wesselényi-naplók segítségével bebizonyította, hogy Kászonyi műve csupán az írói fantázia szüleménye, Veress Dániel irodalomtörténész 2000-ben megjelent könyvében mégis forráskritika nélkül elfogadta azt hiteles kútfőként. Fontos leszögezni: amellet, hogy Kászonyi története tele van tárgyi és kronológiai torzítással — melyek tételes felsorolására most nincs lehetőség —, a naplók és Wesselényi levelezése azt mutatják, hogy a báró csupán kétszer találkozott személyesen Teleki Blankával, és a regényíró állításával ellentétben levelezési kapcsolatban sem álltak egymással. Teleki Blanka a báró leveleiben csupán egyszer szerepel: a nőnevelés kapcsán, akkor is negatív ábrázolásban, hiszen Fáy András szerint Brunsvík Terézhez hasonlóan „sok aristocratiai és más előítéletes elfogultságokkal vesződik”. *Veress Dániel: Férfibú és történeti gyász*. Csíkszereda, 2000. 81. p. (a továbbiakban *Veress, i.m.*); *Hornyák Mária*: „A sze-

Apai felelősségvállalás és pedagógiai elvek

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hány gyermeket ismerünk a források alapján név szerint. Újfalvi Sándor memoárjaiban 13 gyermekről tesz említést — bár nem nevezi meg egyiküket sem —, és a róluk írt rövid jellemzés alapján néhányuk életét jól ismerte.³ Veress Dániel ezt a számot túl nagyra tartotta,⁴ Priszlinger Zoltán és Merényi-Metzger Gábor pedig — előbbi a báró naplója és levelezése, utóbbi a zsibói református anyakönyvek alapján — hét nevet azonosított.⁵ A rendelkezésre álló források alapján hét házasságon kívül született utód azonosítható név szerint, születésük időrendjében: Rozália, Károly, Katalin, István, László, Ádám és Heléna (Ilona).⁶ A kereszteleési anyakönyvekben mindegyik gyermek házasságon kívül születtként szerepel, egyiküknél sincs feltüntetve az apa személye. Wesselényit csupán egy alkalommal, első gyermeke, Rozália keresztapjaként találjuk meg a matrikulában.⁷ 1837 januárjában skarlátjárvány tört ki Zsibón, amelyben Wesselényi két legkisebb gyermeke, az akkor hároméves Ádám és a kétéves Heléna elhunyt.⁸ A zsibói református egyházközség kereszteleési anyakönyvében 1848. február 5-i dátummal Török Ferenc egyházkerületi jegyző és Verestói Cs. Sándor egyházkerületi aljegyző aláírásával ellátva egy kiegészítést találunk. Eszerint az anyakönyvekben házasságon kívül születtként szereplő négy gyermeket — Rozáliát, Katalint, Istvánt és Lászlót — Wesselényi sajátjainak ismerte el, a Wersényi vezetéknevet ruházta rájuk, és ennek jegyében utólag módosították az

---

relem, a szerelem...” In: Órláng: a Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány hírlevele, 1. évf. (1996) 3–4. sz. 5–7. p.

3 Újfalvi Sándor: Emlékiratok. Bp., 1990. 322. p.

4 Veress, i.m. 80–81. p.

5 Priszlinger Zoltán: Strigulákban mért férfiasság. Szerelem és szexualitás ifjabb Wesselényi Miklós naplójában. In: Sic Itur ad Astra, 19. évf. (2008) 58. sz. 221. p.; Merényi-Metzger Gábor: Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei. In: Valóság, 59. évf. (2016) 9. sz. 26–28. p.

6 A leány neve a születési anyakönyvben Helénaként, a halálozási bejegyzésben Ilonaként szerepel.

7 Arhivele Naționale Românei Direcția Județeană Salaj, Colecția registrelor de stare civilă, Parohia Reformată Jibou (a továbbiakban: ANR DJS PRJ) reg. nr. 631. 23. fol.

8 Heléna 1837. január 18-án, Ádám 1837. január 19-én hunyt el. Ld. ANR DJS PRJ reg. nr. 632. 38. fol.

anyakönyvi bejegyzéseket.⁹ Mindazonáltal a zsigóói jobbáglányoktól született utódai a forrásokban 1848 előtt is Wersényi névvel szerepelnek.¹⁰ Az anyakönyvi kiegészítésre minden bizonnyal a báró végrendelete miatt volt szükség, mivel egy hónappal később készítette el második testamentumát, amelyben felesége, Lux Anna és közös gyermekeik öröksége mellett négy házasságon kívül született utódjáról is gondoskodott.

A gyermekek mellett az édesanyák nevét és a naplóbeli névrövidítésüket is érdemes tisztáznunk. A Priszlinger Zoltán által említett nevek — amelyeket később Merényi-Metzger Gábor is átvett — forrása Veress Dániel esszéje volt, aki a Kardos Samu kétkötetes munkájában közölt 1835. évi erdélyi per vádiratából vette át azokat.¹¹ A Kardos kötetében publikált forrás azonban pontatlan adatokat tartalmaz, ebből fakadóan a Priszlinger-féle feloldások között vannak hibásak is. A zsigóói anyakönyvek alapján Wesselényinek az alábbi nőktől született gyermeke: Molnár Borbála (Rozália és Károly), Szántó Zsuzsanna (Katalin), a naplóban Tr. rövidítéssel jelölt Salamon Terézia (István) — nem Salamon Erzsébet, ahogy azt a vádiratban olvashatjuk —, Réti Borbála (László), Springer Jozefa (Ádám) és a naplóban E-vel jelölt Daróczi Erzsébet (Heléna/Ilona).¹²

Hogyan kezelte a báró gyermekeit, és mennyire vette komolyan apai szerepét? Levelezéséből és napi feljegyzéseiből ellentétes választ kapunk. A napló hasábjain csupán néhány alkalommal olvashatunk róluk, akkor is elsősorban két lányáról, Rozáliáról és Katalinról, fiairól csupán elvétve tesz említést.¹³ Levelei a naplóval ellentétben sokkal többször és részletesebben foglalkoznak gyermekeivel. Tanulmányaikkal, egészségi állapotukkal kapcsolatban elsősorban Kelemen Benjáminnal folytatott levelezéséből értesülhetünk, hiszen amellett, hogy a Wersényi név

9 Wesselényi utolsó napjairól és végrendeletére vonatkozó intézkedéseiről ld. *Éble Gábor*: Báró Wesselényi Miklós végpercei (Bártfay László naplójegyzetei 1850. ápr. 17–25). In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1. évf. (1891) 1. sz. 142–146. p. (a továbbiakban: *Éble*, i.m.)

10 ANR DJS PRJ reg. nr. 631. 23–24. fol.

11 *Priszlinger*, i.m. 212. p., *Veress*, i.m. 81. p., *Kardos Samu*: Báró Wesselényi Miklós élete és munkái. I. kötet. Bp., 1905. 411–414. p. (a továbbiakban: *Kardos*, i.m.)

12 ANR DJS PRJ reg. nr. 631. 23–24. fol., reg. nr. 632. 6–7., 9., 11., 15., 16. fol. A gyermekeknek életet adó jobbáglányok közül hármat — Szántó Zsuzsannát, Salamon Teréziát és Réti Borbálát — a zsigóói református lelkész az egyházkövetés régi protestáns büntetési formájával sújtott erkölcsiség elleni vétük miatt.

13 Priszlinger Zoltán tanulmányában — így a gyerekekkel kapcsolatban is — csupán a naplóból indult ki, ezért csak a Rózával és Katával való kapcsolatot említette. Ld. *Priszlinger*, i.m. 221–223. p.

gondolata Keleментől származott, őt tekinthetjük a gyerekek „gyámjának” is.¹⁴ A jószágigazgató nevét megtaláljuk az anyakönyvekben is, mivel ő volt István és Ádám keresztapja.¹⁵ Wesselényi Zsibótól való kényszerű távolléte alatt Kelemen leggyakrabban egy mondatban, egy-egy kivételes esetben részletesen tájékoztatta az apát gyermekei egészségéről, tanulmányaik állásáról, magaviseletükről és nem egyszer jövőjüket illető elképzeléseikről is. A báró teljes mértékben megbízott Kelemenben, a nevelést és a tanulmányokat illető javaslatait rendszerint támogatta és egyetértett azokkal, továbbá egyes aggasztó esetekben ki is kérte tanácsát.

Wesselényi már fiatal kora óta készülhetett a szülői feladatokra — egy általa írt, a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár kéziratárában őrzött imádság legalábbis erről árulkodik. A 12 éves báró tollából származó *Könyörgés* — amely mögött minden bizonnyal pedagógiai célok, nem pedig a gyermek saját gondolatai keresendők — sorra veszi az emberi szerepköröket, s magát az apai szerepbe helyezve fohászában hálát ad a gyermekért, Isten ajándékáért. A szülői feladatok és kötelességek teljesítéséhez erőt, gyermekeinek pedig támogatást kért: „erősítsd [őket] hogy az életben az indulatok vad ostromaiban meg ne tántorogyanak, hanem engedd lelkek éppen oly artatlanul terjenek vissza te hozzád mint a mint en nekem attad; nem kérek en nekik Gazdagságot és rangot hanem egy jó szívet ’s tantorithatatlan erköltsöt mert így gazdagabb lesz mint ha a mulando rangnak leg felső poltán ülve a világ kintseivel bírnak.”¹⁶

Wesselényi azt követően is nagy figyelmet szentelt a Wersényi gyerekeknek, hogy Lux Annával kötött házasságából világra jött két törvényes fia. 1838. június 18-án kelt végrendeletében az öt Wersényi gyerekre tízezer forintot hagyott fjenként.¹⁷ 1848. március 25-én újabb végrendeletet készített, amely már felesége, Lux Anna és közös gyermekeik, Miklós és Béla örökségét is szabályozta. Mindazonáltal az okirat kikötötte, hogy az 1838-ban kelt testamentum négy házassá-

---

14 *Jakab Elek*: Nagy-Ernyei Kelemen Benő élete. In: Keresztény Magvető, 22. évf. (1887) 3. füzet, 157. p. „Én tölle eddig se követeltem semmi más nemű függést, mint teljesítését azon őszinte ohajtásomból folyó sokszorozott figyelmeztésimnek, miszerint *nevének* — mit én javallék részire — s azzal a Nagyságod *várakozásának* megfelelőni fő feladatául tűzze.” Arhivele Naționale Românei Direcția Județeană Cluj (a továbbiakban: ANR DJC) fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1843. május 13. (eredeti kiemelések)

15 ANR DJS PRJ reg. nr. 632. 9., 15. fol.

16 Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Colecții speciale, Ms. 2605. Wesselényi Miklós: *Könyörgés*

17 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 173. Wesselényi Miklós végrendelete, 1838. június 18.

gon kívüli gyermekére vonatkozó pontja továbbra is érvényes.¹⁸ 1838 júniusában pár nap különbséggel Salamon Terézia, valamint Daróczi Erzsébet is látogatást tett a bárónál Pesten. Ahogy ekkor készített naplófeljegyzéseiből kiderül, több olyan terve is volt, miszerint egy-egy gyermeke édesanyját feleségül veszi. Három nővel — Molnár Borbálával, Salamon Teréziával, majd Daróczi Erzsébettel — is ez volt a terve, azonban tudta nélkül mindhárman idő előtt férjhez mentek.¹⁹ Házassági szándéka mögött nem szerelmi megfontolásokat kell keresnünk, pusztán az lett volna a célja, hogy jó képességűnek tartott fiait — Károlyt, majd Istvánt, végül a legifjabbat, Ádámot — törvényes utódaivá, örököséivé tegye.²⁰

A két naplóbejegyzésnek a csalódott és dühös hangvétel mellett egy másik sajátossága is van: különbözik a diárium napi eseményeket rögzítő jellegétől, mivel egyedi módon évekkel korábbi eseményekre utal vissza. Mindezek azt mutatják, hogy Wesselényi számára a gyermekek törvényesítésének sikertelensége egy régóta tartó lelki problémát jelentett, amelyet az anyák nála tett látogatása hozott felszínre. Egy másik megközelítéshez vezet az a kérdés, vajon a báró — naplóvezetési szokásaival ellentétben — miért írta le az évekkel korábbi eseményeket? Két évvel korábban, 1836 áprilisában, Otto Wurmbrandt-tal vívott párbaja előtt egy rövid végrendeletet készített,²¹ amelyben kéziratait és beszédeinek írott változatát Kölcsey Ferencre és Bártfay Lászlóra hagyta, s rájuk bízta, hogy halála után kiadják az arra alkalmasnak találtakat. Végakaratóban naplóiról is intézkedett: „Írásaim közt fogjátok Napi jegyzésimet, ’s Naplóimat is tanálni. Üldözés ’s rágalom csoportoson érte napjaimat; emlékemet tisztán adni át a’ jelen ’s jövő kornak

---

18 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 173. Wesselényi Miklós végrendelete, 1848. március 25. Ebben a végrendeletben már nem szerepel kedvezményezettként Wersényi Károly, ennek okát az apjával való kapcsolatának tárgyalásánál részletesen kifejtem.

19 Szántó Zsuzsanna 1828. január 15-én ment hozzá Ágy Ferenchez, Molnár Borbála 1831. január 23-án lett Nagy Ferenc felesége, Salamon Terézia pedig 1833. február 12-én házasodott össze Kovács Mártonnal. A két vonatkozó naplófeljegyzésben nem szereplő Réti Borbálát 1836. január 10-én eskették össze Pálfi Ferencel. Daróczi Erzsébet és Springer Jozefa vélhetően elköltöztek Zsibóról, mivel a későbbiekben nem szerepelnek a zsidói anyakönyvekben. ANR DJS PRJ reg. nr. 632. 1., 4., 6., 26. fol.

20 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 129. Wesselényi Miklós naplója, 1838. június 19. és 1838. június 23. Fiai közül csak a fenti hármat tartotta méltónak arra, hogy törvényesítse, negyedik fiáról, Lászlóról 1838. június 19-i naplóbejegyzésében azt írta, hogy „igen keveset ígér”.

21 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 129. Wesselényi Miklós naplója, 1836. április 19. A párbajról ld. *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Bp., 1965. 371–373. p. (a továbbiakban: *Trócsányi*, i.m.)

— azt hiszem — igazság ’s helyesség iránti kötelesség, és ezt reatok bizom.”²² A báró zsidói jobbágylányoktól született gyermekei már 1835. évi erdélyi perekben előkerültek, a vádiratban ugyanis a zsidói jobbágyok kihallgatása során szerzett információkat felhasználva ott találjuk a házasságon kívül született gyermekek nemzését is a vádak között.²³ Kicsapongó magánéletének egyes részletei vélhetően közismertek lehettek, gyermekeit közeli baráti köre minden bizonnyal ismerte, az viszont nem bizonyos, hogy a közvélemény mennyit tudott róluk.²⁴ Ahogy Takács Péter hangsúlyozta, Wesselényi naplójában a letisztázott, jól olvasható, publikálásra előkészített, valamint a minimális információt tartalmazó bejegyzések váltakoznak egymással.²⁵ Az ominózus feljegyzések az előbbiekhöz tartoznak, így az 1836. áprilisi rövid végrendelet alapján elképzelhető, hogy a fenti naplóidézett sajátossága a lelki okok mellett a védekezésben, becsületének tisztázásában gyökerezik, és már abban a tudatban írta le gondolatait és érzéseit, hogy azokat egyszer majd megismeri a nyilvánosság.

Gyermekei iskolás koruk előtt a zsidói udvarban nevelkedtek Kelemen Benjámin felügyelete alatt. A fiúk nevelésében, illetve a jószágigazgatónak küldött utasításokban Wesselényi saját neveltetésének mozzanatai köszönnek vissza. Az apa nagy hangsúlyt fektetett fiai fizikumának fejlesztésére, a lovaglásra és az úszásra, nagyobb korukban a vívásra.²⁶ Nagy jelentőséget kapott a pedagógiai programban az idegen nyelvek ismerete is: 1836. szeptemberében Wesselényi Ferenc révén egy Károllyal és Istvánnal egykorú francia fiút akart küldeni Zsidóra azért, hogy a fiúk vele beszélgetve könnyen elsajátítsák a francia nyelvet.²⁷ Terve mögött felfedezhetjük saját neveltetésének párhuzamát: 1808-ban Wesselényi nevelője, Tőkés János külföldi tanulmányútjáról egy francia és egy olasz fiút akart hazaküldeni

---

22 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Jog. Pol. 4-r. 10. sz. Wesselényi Miklós levele Bártfay Lászlóhoz, 1836. április 19.

23 *Trócsányi*, i.m. 319. p. A vádlevelet közli: *Kardos*, i.m. 411–414. p.

24 *Priszlinger*, i.m. 223–224. p.

25 *Takács Péter*: Wesselényi Miklós szétzilált naplója. In: A személyes történelem forrásai. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára évkönyvei, 20. kötet. Nyíregyháza, 2014. 19. p.

26 Wesselényi nevelésének a fizikumra vonatkozó elemeihez ld. *Kárpáti Attila István*: Wesselényi Miklós és az árvízi hajós. In: *Fons*, 22. évf. (2015) 3. sz. 344–349. p.

27 A báró úgy tudta, hogy Wesselényi Ferenc elvitte a fiút Zsidóra, azonban Kelemen leveleiből kiderül, hogy erre nem került sor. ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 158. Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz, 1836. szeptember 1. és 1836. szeptember 24.

tanítványa mellé, hogy megtanítsák őt anyanyelvükre.²⁸ Az apa számára a német nyelv ismerete kulcsfontosságú szerepet töltött be fiai és leányai nevelési programjában. „Rea nézve a’ Német nyelvnek csak mellékes és theoretisch tanulása nem elégséges, erre neki nagy, leg nagyobb szüksége lesz” — írta Károly további tanulmányait tárgyalva Kelemennek.²⁹ A német nyelv elsajátítását elősegítendő a jószágigazgató javaslatára 1837 júliusában mindhárom fiú Nagyszébenben töltötte a nyári iskolai szünetet. Egy ügyvéd családjánál kaptak szállást, ahol csak német szót hallottak, emellett egy Böhme nevű tanárhoz jártak naponta németórákat venni.³⁰ 1844-ben, amikor az apa István és László mellé keresett nevelőt, az alkalmasság egyik legfontosabb kritériuma az volt, hogy a jelölt kiválóan írjon és olvasson németül.³¹ Leányai német nyelvtudását hasonlóan fontosnak tartotta, s gyakran a gyakorlás kedvéért németül írt nekik.³²

A gyerekek minél jobb taníttatása mellett Wesselényi szerette volna, ha fiai egy általuk választott mesterséget is kitanulnak „azért hogy ez az életre valóságra ’s abból folyó függetlenségre igen hasznos sőt szükséges.”³³ 1838 júniusában írt végrendeletében a polgári karriert irányozta elő fiai számára, s a kijelölt gyámoknak kikötötte, hogy tanulmányaik befejeztével mindhárom fiúnak egy szabad királyi városban vásároljanak ingatlant: „Mint városi szabad polgárok előtt oly pálya nyílhat meg számukra, meljen be bizonyíthatják, hogy az én vérem folj

-
- 28 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. február 10.
- 29 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 158. Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz, 1836. szeptember 1.
- 30 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámin levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. július 16.
- 31 A Szász Károly által javasolt nevelőről így ír: „Ő igen ügyes ’s becsületes ember lehet, de olly egyén, ki még csak németül sem tud, sőt csak nem is ért, — hitem szerint — talán bármi lehetne inkább, mint a’ mostani kornak socialis, polgári ’s tudományos kellékeit ’s kívánatit fölvéve, nevelő...” ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 7. kötet. Szász Károlyhoz, 1844. július 11.
- 32 „Liebe Kati! Ich schreibe dir deutsch, damit du auch wieder einmal deutsch antworten sollst; denn wie gerne ich auch sehe, daß du ungarisch gut und gerne schreibst, und wie sehr es mir auch mißfallen möchte, wenn dieses nicht so wäre, so wünsche ich doch sehr, daß Ihr beyde gut deutsch schreiben sollt.” ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 7. kötet. Wersényi Katalinhoz, 1844. augusztus 3.
- 33 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 158. Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz, 1836. szeptember 1.

ereikben, mire hogy őket a Magyarok Istene segittse, forro ohajtásom s atyai áldásom!”³⁴

Az öt házasságon kívül született Wersényi gyermek közül egyedül Károly nem szerepel az 1848-ban kelt második végrendeletben. Érdemes ezért — megtörve az életkori sorrendet — legelőször vele foglalkozni. Ezt követően a másik két fiú, István és László neveltetésére térek át, mivel Károlyhoz hasonlóan az ő esetükben is felismerhetők Wesselényi saját neveltetésének mintái. Két lányát, Rozáliát és Katalint az apa Tänzer Lilla pedagógiai szakértelmére bízta, esetükben a fiúnál megfigyelhető pedagógiai befolyást és hasonlóságot nem fedezhetjük fel.

Wersényi Károly

Wesselényi és Molnár Borbála második gyermekeként 1826. március 6-án jött világra Wersényi Károly. A gyerekek közül ő volt az első fiú, keresztszülei Sárközi József és Opris Mária zsidói jobbágyok voltak.³⁵ Még a zsidói nevelkedés alatt vele kapcsolatban Wesselényi a nyelvtanulás mellett a rajzolás tanítását bízta Kelemenre, a fiú fizikumának fejlesztésében pedig az úszás, a vívás és a lovaglás játszott fontos szerepet. Az apa mindemellett egy korábbi kérését felelevenítve meghagyta, hogy Károly kezdjen el leveleket írni neki.³⁶ 1837-ben a Nagyszébenben töltött nyári szünet alatt Kelemen három feladatot adott a fiúnak: a német nyelv, a rajzolás és az úszás tanulását és gyakorlását. Ekkor találkozunk először nevelője, Máté József nevével, aki ekkor kivételesen mindhárom fiú felügyeletét ellátta, s minden bizonnyal már Zsibón is Károly mellett volt. Apja utasításának eleget téve Károly a nyomdász mesterség elsajátítása mellett döntött, a jószágigazgató pedig a fiú tanulmányainak városában, Kolozsváron, a Református Kollégium Barra Gábor által vezetett nyomdájában helyezte el őt.³⁷ A Wesselényihez írt rövid beszámoló szerint a fiú nagy hasznát vette a nagyszébeni nyárnak: Böhm

---

34 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 173. Wesselényi Miklós végrendelete, 1838. június 22.

35 ANR DJS PRJ reg. nr. 632. 7. fol. Merényi-Metzger Gábor tévesen április 6-át jelölte meg Károly születési időpontjaként. *Merényi-Metzger*, i.m. 26.

36 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 158. Wesselényi Miklós Kelemen Benjáminhoz, 1836. szeptember 1. és 1836. szeptember 24. Wesselényi Kelemenhez küldött, 1836. szeptember 29-én kelt levele alapján Károly 1836 szeptemberének végén írta első levelét apjához, azonban az nem maradt fenn a levelezési anyagban.

37 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámint levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. július 16. Barra Gábor a korszak híres litográfusa volt, többek között Barabás Miklóst is tanított.

németóráin kitűnt társai közül szorgalmával és tudásával, és rajztudása is sokat fejlődött.³⁸

1837. november elején Kelemen elhozta a fiút Nagyszébenből, hogy a Kolozsvári Unitárius Kollégium falai között folytassa tanulmányait.³⁹ Egy hónappal később a jószágigazgató az alábbiról volt kénytelen tudósítani Wesselényit: „Károly kezdett volt származási rangjáról, jövődei értékeiről ábrándozni s tanulását csak mellék foglalatossággul venni, de csupán egyszer e tárgy fölött néki tartott nyilatkozásom egyszerre elébbi utjába állítá...”⁴⁰ Kelemen még idejében észrevehette a problémát, hiszen 1838 februárjában Károly megírta apjának félévi eredményeit, amelyek között dicséretes és kiemelkedő is volt. A tantárgyak mellett a Wesselényinek oly fontos vívásban való fejlődéséről is beszámolt: „A’ vívásban merény vagyok. Tanítomot meg verem kicsiny létemre, — kardal még nem tanulok, jól lehet meg tanultam a’ fogásokot látásból.”⁴¹ A félévi beszámolóban tett ígéretét betartva 1838 augusztusában már kizárólag eminens év végi eredményeiről tudósította apját németül írt levelében. A nyári szünet alatt Kolozsváron tovább csiszolta német nyelvtudását, valamint Stephan Schnell mellett megkezdte az asztalos és az esztergályos mesterség elsajátítását.⁴²

A forrásokból nem derül ki egyértelműen, mikortól volt Máté József nevelőként Károly mellett. 1838. november 30-án — legalább egy évvel felfogadása után — írta első levelét Wesselényihez. A báró 1838. november elején felkérte régi barátját, Bölöni Farkas Sándort, hogy felügyelje Károly nevelését és tanulmányait.⁴³ Máté beszámolója szerint tanítványával együtt hetente kétszer látogatást tettek Bölöninél, aki kiegészítő tankönyvekkel látta el a fiút, és vélhetően

---

ta. Ld. Barabás Miklós önéletrajza. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Banner Zoltán. Kolozsvár, 1985. 33–34. p.

38 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. szeptember 17.

39 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. november 3.

40 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. december 27.

41 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Wersényi Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1838. február 22.

42 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Wersényi Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1838. augusztus 26.

43 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolatainak kivonatai. Bölöni Farkas Sándorhoz, 1838. november 5.

ellenőrizte is tudásának alaposágát. A nevelő szerint Károly kitűnt társai közül a tanulmányok terén, s Bölöni Farkas Sándor segítségével köszönhetően a retorikában is szépen fejlődött. A nevelő nagy hangsúlyt fektetett a fiú erkölcsi nevelésére, ami meglátása szerint eredményes volt, hiszen — ahogy Wesselényinek írta — Károly „becsüli a Jót ’s Szépet magába — tiszteli másban is.”⁴⁴ 1839 januárjában az apa arra kérte Bölönit, hogy 13 éves fia tanulmányaiban szenteljen nagyobb figyelmet a matematikának.⁴⁵ Ennek oka minden bizonnyal az lehetett, hogy Károly a mérnöki hivatást választotta.⁴⁶

Bölöni Farkas Sándor hatásáról csupán egy fennmaradt levél áll rendelkezésre 1841 márciusából. Kelemen rendszerint arról tudósította Wesselényit, hogy Károly tanulmányi és jellembeli fejlődése jól halad, az Unitárius Kollégium jelmondatának megfelelően „*musis et virtutibus él*”.⁴⁷ Bölöni a nevelővel és Kelemennel ellentétben nem sikerről számolt be barátjának, ugyanis jónak látta megfeddni Károlyt: „A fiu nem rossz, sok esze van, de kissé léha ’s változó. Nem tud huzamosan valamely tárgyban maradni... De leczkézésemről most ne emlékezz neki, mert időt szabtam szilárdabbul viselete elvárására, olly hozzáadással, hogy ha nem sikerül, akkor feljelentem neked. De a fiu hajtható ’s fogékony.”⁴⁸

Bölöni Farkas Sándor 1842. február 2-án bekövetkezett halálával Károly elvesztette neveltetésének felügyelőjét.⁴⁹ Ezt követően egy ideig vélhetően Kelemen látta el ezt a feladatot. A fiú 1841 óta már következetesen készült a mérnöki pályára, azonban a jószágigazgató beszámolója szerint mentora halálát követően tanulmányait elhanyagolta, s választott hivatásával kapcsolatban is hezitált. Ká-

---

44 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 145. Máté József levele Wesselényi Miklóshoz, 1838. november 30. és 1838. december 22. Sajnos Bölöni szerepéről és tevékenységéről nem árulnak el sokat a fennmaradt források. Wesselényi levélmásolati könyveiben többször is találkozunk hozzá írt levéllel, annak tartalmát azonban a báró nem jegyezte le.

45 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolatainak kivonatai. Bölöni Farkas Sándorhoz, 1839. január 1.

46 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1839. április 13.

47 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1838. december 27.

48 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 133. Bölöni Farkas Sándor levele Wesselényi Miklóshoz, 1841. március 17.

49 Az elhunyt Kelemen Benjámint nevezte meg végrendelete végrehajtójaként. Bölöni Farkas Sándor végrendeletéhez és hagyatékának jegyzékéhez ld. Biblioteca Academiei Române, Colecții speciale. Ms. 1931–1935.

roly Kelemennel szemben is egyre barátságtalanabban viselkedett, bár a jószáigazgató mindezeket „gyermeki gyengeségének” tulajdonította.⁵⁰

A források hiányában az apa és fia közötti kapcsolat a kolozsvári tanulmányok időszakában nehezen rekonstruálható. A báró levélmásolati könyveiben többször is találkozunk Károlyhoz írt levéllel, azonban ezek tartalmát még kivonatolva sem jegyezte le. Első hozzá írt levele 1842 márciusából maradt fenn, ennek tartalma alapján Wesselényi is észrevette a fiún a változást. Károly megírta neki félévi osztályzatait, amelyek Kelemen idézett beszámolója alapján a korábrinál rosszabbak lettek, s ezért a fiú — apja szerint — tanárait okolta. A báró figyelmeztette arra, hogy ne vonja kétségbe oktatói döntéseit, pótolja be tanulmányi elmaradását, továbbá — levelei keltezési és postára adási időpontjának eltérése apropóján — megírta neki a hazugságról alkotott nézeteit.⁵¹ Az apai feddés mellett Kelemen is megintette a fiút, s úgy vélte, sikerült visszatéríteniük Károlyt a helyes útra.⁵²

1842 nyarán Károly befejezte tanulmányait a kolozsvári Unitárius Kollégiumban, s a mérnöki pálya helyett a bányászatot akarta hivatásának választani. Pályájának tervét Kelemen Benjámint dolgozta ki: eszerint mielőtt a bányászattal kezdene el foglalkozni, ősszel megkezdene stúdiumait a Marosvásárhelyi Református Jogakadémián Dósa Elek professzor felügyelete alatt, majd a második évtől kezdve a királyi táblán szerezne gyakorlatot. Emellett a tanév végeztével csatlakozna Brassai Sámuelhez, aki be akarta járni a magyarországi bányavárosokat, így választott hivatásában is gyarapodhatna tudása.⁵³ „Hogy Károlynak bányászatra van kedve, nem szomorít ugyan, de nem is nagyon örvendeztet. Az egy előttem oly ismeretlen, ’s reám nézve idegen pálya, melyen velem érintése vagyis egybekötése nem lehet” — írta válaszában Wesselényi, s Kelemen javaslatát elfogadva megkereste Dósát, hogy vállalja el a fiú nevelésének felügyeletét.⁵⁴

---

50 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámint levele Wesselényi Miklóshoz, 1842. február 18.

51 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 1. kötet. Wersényi Károlyhoz, 1842. március 10.

52 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámint levele Wesselényi Miklóshoz, 1842. március 21.

53 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámint levele Wesselényi Miklóshoz, 1842. június 25.

54 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 1. kötet. Kelemen Benjámint, 1842. július 9.

Ugyan Brassai tervezett magyarországi utazása végül elmaradt, a nyári szünetben magával vitte Károlyt a Radnai-havasok és a Cibles-hegység bejárására.⁵⁵

„Károlyt már a Tekintetes Kelemen Úr ajánlására, azon érzéssel idveztettem, mely apja eránt el annyira el kötelezett indulatim méj és mindég eleven érzetének természetes szüleménye volt” — írta Wesselényinek a marosvásárhelyi profeszszor, elfogadva a felkérést.⁵⁶ Károly 1842 őszén kezdte meg marosvásárhelyi tanulmányait, s apja rendszeres értesítést kért tőle haladásáról.⁵⁷ Az 1842. márciusi levélhez képest lényegesen bensőségebbek és pozitívabb hangvételűek azok, amelyeket az első hónapokban Wesselényi a Dósa felügyelete alatt álló fiúnak küldött. A báró elsősorban ezen életszakasz meghatározó voltára hívta fel fia figyelmét mind a tanulmányok, mind pedig a társasági élet és a szellemi-erkölcsi fejlődés terén. Kérte őt, hogy ne csupán a tanulásra fordítson időt, hanem minden nap olvasson, nemcsak „valami jó könyvet”, hanem a *Pesti Hírlapot* és az *Erdélyi Híradót* is, valamint ismerkedjen meg Moós István marosvásárhelyi ügyvéddel.⁵⁸ Wesselényi egyre elégedettebb lett fia leveleinek tartalmával és stílusával: amíg korábban több alkalommal is szóvá tette Károlynak levelei hibáit és azt, hogy ritkán ír neki, 1843 januárjában a fiú írásának bensősége és őszintesége feltett örömeinek adott hangot.⁵⁹ Az apai elégedettség, valamint az apa-fiú kapcsolat levelekből elének tűnő javulása mellett Wesselényi szeretett volna minél többet megtudni kamaszodó fiáról. „Keserű ’s bajos is, midőn azokat, kiknek sorsa közel érdekel, ’s tőlünk függ, nem ösmerhetjük ’s következőleg nem tudhatjuk a’ veleki bánásmódnak minő irányt kellessék adni. Fejlődni kezdő ifjut ezen átalakulás

---

55 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámin levele Wesselényi Miklóshoz, 1842. július 13.

56 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 135. Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz, 1842. július 27.

57 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 1. kötet. Wersényi Károlyhoz, 1842. október 9.

58 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 1. kötet. Wersényi Károlyhoz, 1842. november 26. Moós István védte Wesselényit az 1835-ben ellene indított erdélyi perben. Védőügyvédi tevékenységéhez és az erdélyi perhez ld. *Trócsányi*, i.m. 317–338. p.

59 „Múlt hó 26ki igen talpra esett leveledet örömmel vettem. Ezen öröömöt nem fogod kevesíteni az által, ha nekem mint legjobb barátodnak, nyíltan megírod, hogy ha azon leveledet másnak segítése által, vagy mást utánozva irtad. Ily nyílt sziv előttem becsesebb, mint azon tehetség: olly jól ’s eddigi leveleidnél annyival jobban irni.” ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 2. kötet. Wersényi Károlyhoz, 1843. január 22.

szakában távolból 's csak leveleiből bajos ösmerni" — írta Dósa Eleknek, akit arra kért, ne csak Károly tanulmányairól, hanem jellemvonásairól is írjon neki.⁶⁰

Tavasszal Wesselényi ismét rossz híreket kapott Károly felől. A fiú gyermekkorában elsősorban Kelemen Benjáminka támaszkodhatott — egy ideig vélhetően a jószágigazgató családjánál nevelkedhetett —, s ahogy láttuk, kettejük kapcsolata egyszer már egy rövid időre megromlott.⁶¹ 1843 májusában Kelemen azt hallotta a Wesselényi-birtokokhoz tartó Galacon (Galacfalva), miszerint Károly azt terjeszti, hogy apja „Prof. Dósának irt levelében föl szabadította ötöt a töllemi függéstől”. A fiú viselkedése mélyen megbántotta Kelemen, azonban ekkor még megbocsátott neki.⁶² Mivel az apa a Károlynak tulajdonított állításban két jellembeli hibát is látott — a hazugságot és a hálátlanságot —, megkérte Károly galaci vendéglátóit, írják meg neki pontosan az elhangzottakat.⁶³ Nem sokkal később egy újabb aggodalomra okot adó levelet kapott a báró: fia egy diáktársa társaságában el akart utazni a pozsonyi országgyűlésre. Wesselényi nem engedélyezte az utazást, ugyanis véleménye szerint Pozsony rossz hatással van egy fiatalember erkölcsére, emiatt egy felnőt, arra alkalmas kísérőre van szüksége.⁶⁴

1843. július 7-én kelt levelével együtt a báró elküldte Dósának a fiával való levelezését annak érdekében, hogy a professzor jobban megismerje Károlyt. A fiú Kelemennel kapcsolatos Galacon tett kijelentése igaznak bizonyulhatott, mivel Wesselényi a marosvásárhelyi professzoron keresztül üzent Károlynak, hogy a fiú addig nem fog tőle levelet kapni, amíg meg nem javul. A siker elérése érdekében szabad kezet adott Dósának, s megkérte arra, hogy a fiú két jellemhibáját, a léhaságot és a gyakori hazudozást próbálja meg helyrehozni.⁶⁵ Még ugyanazon

---

60 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 160. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 2. kötet. Dósa Elekhez, 1843. március 4.

61 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 3. kötet. Dósa Elekhez, 1843. július 7.

62 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjáminka levele Wesselényi Miklóshoz, 1843. május 13.

63 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 3. kötet. Kelemen Benjáminka, 1843. május 28.

64 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 3. kötet. Wersényi Károlyhoz, 1843. június 8.

65 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 3. kötet. Dósa Elekhez, 1843. július 7.

a napon Kelemennek is írt — aki hozzá hasonlóan megszakította a kapcsolatot Károllyal —, s arra kérte őt, küldje el a fiúval való levelezését Dósának.⁶⁶

A levelezési kapcsolat ideiglenes megszüntetésében a fiúk nevelésében látható általános vonásokhoz hasonlóan Wesselényi saját neveltetésének mintáját fedezhetjük fel. A probléma megoldása analógiát mutat azzal, ahogy édesapja, id. Wesselényi Miklós kezelte fia engedetlenségét és hazugságát, amikor az Újfalvi Sándor emlékirataiban felidézett vizsgáztatás alkalmával fia nem felelt őszintén, tudásának megfelelően a kérdésekre, hanem csendben maradt. Az *Emil, avagy a nevelésről* című pedagógiai munkában található javaslatnak megfelelően apja bezárta őt egy helyiségbe, s megszakított vele minden kapcsolatot egészen addig, amíg belátta hibáját, és bocsánatot kért tőle.⁶⁷ Mindazonáltal Wesselényi kifejezetten ellenezte azt, hogy Kelemen is megszakította a kapcsolatot Károllyal, hiszen ehhez meglátása szerint csak neki, az apjának van joga. Arra kérte Kelemen, hogy ezután is viselje a fiú gondját, ahogy korábban, még ha nem is a régi, szereteten alapuló kötődés, hanem az emberbaráti kötelesség miatt, és legyen rendszeres kapcsolatban Dósával.⁶⁸

A Károlyról szóló hírek azonban továbbra sem oszlatták el Wesselényi aggodalmait. Ugyan Dósa beszámolója szerint a fiú a nyarat tanulással töltötte, Kelemen Benjámint a marosvásárhelyi professzor levelével egy időben kapott híreket Galacról, miszerint Károly „csak rosz esmeretséget szerzett ’s jelleméről rosz véleményt hagyott maga után.”⁶⁹ A tanácstalan báró újból Dósa segítségét kérte abban, mit tegyen, s hogyan viselkedjen a fiúval szemben.⁷⁰

Wesselényi ugyan tartotta magát ahhoz, hogy nem ír levelet a fiúnak, azonban kérését intézett Dósához, hogy Károly a karácsonyt Zsibón tölthesse.⁷¹ A fiú 1843.

---

66 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 3. kötet. Kelemen Benjámint, 1843. július 7.

67 *Kárpáti Attila Isván: Ember az anekdoták mögött. „Hóstittek” és gyászunka Wesselényi Miklós gyermek- és ifjúkorában.* In: Kút: az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa. XIII. évf. (2014) 1. sz. 23–26. p.

68 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 3. kötet. Kelemen Benjámint, 1843. július 7.

69 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámint levele Wesselényi Miklóshoz, 1843. augusztus 7.

70 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 4. kötet. Dósa Elekhez, 1843. október 13.

71 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 4. kötet. Dósa Elekhez, 1843. december 10.

december 21-én megérkezett hozzá, s egy levelet vitt magával a marosvásárhelyi professzortól, amit Wesselényi nem tudott mire vélni. „... az ellene e’ napokban támasztott azon vádakra nézve, mellyeknek kinyomozása után illetőleg látni, magamat csak akkor erezhethném elég erősnek, mikor a’ dolog valódi állásáról tiszta tudásom lenne” — írta a marosvásárhelyi professzor a különös üzenetben.⁷² Kelemen Benjámint türelemre intette Wesselényit. Tanácsa szerint a másik hibáinak őszinte feltárása a baráti kapcsolatra jellemző, így a Károllyal való beszélgetés révén bizalmas viszony alakulhat ki az apa és fia között, s kiderülhet, hogy mit követett el a fiú.⁷³ De a baráti tanács sem tudott segíteni a helyzeten, s a meggyengült egészségű apa elkeseredetten írta válaszában: „A’ mennyit már önszája valomásából is tudok, roszzabb mint csak képzelni is tudtam. Hogy illyetén csapás is legyen reám mérve, nem hittem, ’s valóban bajosan is tudom e’ csapás sulyát birni, ’s testi lelki erőmet érzem alatta roskadni.”⁷⁴

Károly 1844 januárjának elején visszatért Marosvásárhelyre, s Wesselényi újév napján megírta Dósának mindazt, amit fia elmondott neki. Többszöri rákérdezés után Károly végül bevallotta, hogy ellopott tizenegy könyvet és néhány kötés dohányt az iskolából, a nyomdából betűket vitt el, továbbá egy levelet is hamisított, és adósságokba keverte magát. Wesselényi két lehetséges utat látott a fiú előtt: mivel a szégyen miatt nem maradhat Erdélyben, vagy induljon el asztalos legényként vándorútra, vagy katona lesz belőle. Az elkeseredés és a csalódottság mellett a megvetés is kiérződik soraiból. Jól mutatja ezt, hogy levelében nem írja le sem a lopni, sem a tolvaj szavakat, hanem azok helyét szaggatott vonallal jelöli.⁷⁵ Dósa válaszában bírói szemszögből vizsgálta a fiú tetteit, s azok mögött a gyermekkori hiányosságokat látta, aminek következtében meglátása szerint nem alakult ki Károly erkölcsi érzete. Amint az a marosvásárhelyi professzor vizsgálódása során kiderült, a fiú a megszokottól eltérően nem adta el az

---

72 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 135. Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz, 1843. december 14.

73 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámint levele Wesselényi Miklóshoz, 1843. december 24.

74 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 4. kötet. Kelemen Benjámint-hoz, 1843. december 28.

75 „Egy fiatal korhellel, léhával, hazuggal ’s háládatlannal mikint kelljen bánni, erre készen voltam, de hogy egy --- kimondani is borzadok, ’s épen egy illy fiammal mit tegyek, illy esetnek lehetsége kívül lévén minden képzeletim ’s fogalmim körén... Igaz, hogy most széles e’ világon alig tudok valakit, kivel egy fedél alatti léttől inkább borzadnék, mint az övétől.” ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 5. kötet. Dósa Elekhez, 1844. január 1.

ellopott tárgyakat; a könyveket beköttette és közszemlére tette a szobájában, a dohányt elosztogatta barátai között, a betűkkel pedig minden könyvbe saját nevét nyomtatta, majd azoknak külön tartót készített, és sajátjaként dicsekedett azokkal. Dósa a fiú tetteit nem lopásnak, hanem hiúságból fakadó ifjonti botlásnak tekintette, s a könyvek árának megtérítése mellett megpróbálta elintézni, hogy az ügyből ne legyen komolyabb eljárás, és Károly folytathassa tanulmányait.⁷⁶ Wesselényi mindezek ellenére megbocsáthatatlannak tartotta fia tetteit, és a helyzetet reménytelennek látta: „a’ ki lopott, ki levelet hamisított, abból lehetséges, hogy még talán minden válhatik, ’s még minden lehet, de Wesselényi fia többé nem.”⁷⁷ Jóváhagyta Dósa kártérítési intézkedéseit, aki március elején arról értesítette őt, hogy kifizette a károsultakat, és Károly a korábbinál szorgalmasabban folytatja tanulmányait.⁷⁸ Az apa azonban nem tudott túllépni az általa szégyenként megélt eseményeken, s fia tettét annyira szörnyűnek tartotta, hogy nemcsak lelki problémáit, hanem szeme állapotának romlását is neki tulajdonította.⁷⁹

Ahogy Dósának írt leveleiben Wesselényi kifejtette, bár elfogadta Károly döntését, nem értette, miért maradt tetteinek és szégyenének színhelyén. A kártérítés rendezése után két héttel viszont a fiú kénytelen volt távozni Marosvásárhelyről, ugyanis újra lopást követett el. Dósa ez alkalommal már csupán abban tudta felajánlani segítségét a bárónak, hogy Károly elbocsátás nélkül hagyja el iskoláját, és a mielőbbi távozás érdekében megkereste Bíró Miklós galaci gazdasztet. Wesselényinek rendeznie kellett a fiú tartozásait, mivel a lopás mellett apja leveleit és nevét biztosítékként felhasználva adósságokba keverte magát.⁸⁰ Az apa korábbi ígéretének megfelelően úgy döntött, hogy Károlyt katonának adja, s megbízta Bíró Miklóst, hogy fogja őt munkára.⁸¹ Bírónak továbbá a fiú galaci tartózkodása alatt naplót kellett vezetnie Károly viselkedéséről és tetteiről, s azokról hetente be kellett számolnia Wesselényinek. Mindemellett a báró meghozta súlyos végső döntését is: „én tőle azon nevet, mellyet neki jó remény fejében adtam, de a’ mellyet ő meggyalázott, ’s tehát maga eljátszodott, tőle elveszem: Wersényi

---

76 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 135. Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. január 11.

77 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 5. kötet. Dósa Elekhez, 1844. február 2.

78 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 135. Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. március 4.

79 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 5. kötet. Dósa Elekhez, 1844. március 15.

80 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 135. Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. március 18.

81 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 6. kötet. Dósa Elekhez, 1844. március 24.

Károly többé nincs, a nyomorult ezentúl anyja nevét viselendi.”⁸² A vérségi köteleket azonban továbbra is elismerte, s nem mondott le apai jogairól és arról, hogy döntsön a fiú sorsáról.⁸³

Wersényi Károly életének további alakulásáról Bíró Miklós és Kelemen Benjámin leveleiből értesülünk, s Wesselényi rajtuk keresztül üzent neki. 1844 júniusában a jószágigazgatónak írt levelében Károly azt kérte, hogy korábbi terveinek megfelelően a báró engedje el Selmecbányára, és támogassa bányászati és erdészeti tanulmányait.⁸⁴ Nem sokkal később azonban meggondolta magát, és korábbi mesterségét folytatva asztalosként akart dolgozni.⁸⁵ Végül 1844 decemberében a jószágigazgató testvére, Kelemen Elek közbenjárásával egy brassói asztalosmesterhez került,⁸⁶ ahonnan fél évvel később, 1845 júliusában egészségének megrömlésére hivatkozva eljött.⁸⁷

Ahogy a fennmaradt forrásokból kiderül, Wesselényi és Károly kapcsolata nem volt felhőtlen, bár az apa 1836 júniusában írt két naplófeljegyzése alapján méltónak tartotta legidősebb fiát arra, hogy törvényesítse. Leveleiben a marosvásárhelyi első hónapok kivételével Wesselényi többször is erkölcsi helyreigazítást adott a fiúnak, amiből bizonyos fokú elégedetlenségre következtethetünk. Viszonyukat tovább rontották Károly marosvásárhelyi tettei, s a bárót erkölcsfelfogásából származó lelki problémái arra vezették, hogy megfossa őt a Wersényi névtől. Ezt követően Wesselényi csupán a vér szerinti kapcsolatot tartotta szem előtt. A második marosvásárhelyi eset után Kelemen egyik levelében találkozunk egy olyan utalással, miszerint tetteiből ítélve Károly nem a báró fia.⁸⁸ 1845 augusztusában Wesselényi megbizonyosodott arról, amit korábban már több forrás-

---

82 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 6. kötet. Bíró Miklóshoz, 1844. április 14.

83 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 8. kötet. Bíró Miklóshoz, 1844. október 30.

84 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámin levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. június 28.

85 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 8. kötet. Bíró Miklóshoz, 1844. október 30.

86 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámin levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. december 11.

87 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Wersényi Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1845. július 17.

88 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámin levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. április 1.

ból is hallott: Károly az egyik lovásza, Tomuc Mitruj gyermeke.⁸⁹ Mindazonáltal továbbra is Károly gyámjának tekintette magát, s terve szerint egy bécsi mérnök mellé adta volna őt.⁹⁰ Ugyan Kelemen először egyetértett a javaslattal, pár nappal később testvére révén értesült Károly újabb brassói tetteiről. Bár ezeket nem írta meg részletesen Wesselényinek, nem vállalta a fiú további támogatását, s erre kérte barátját is.⁹¹ A báró azonban nem mondott le gyámként játszott szerepéről, s utasította Károlyt, hogy küldje vissza a tőle kapott leveleket, és menjen vissza Brassóba asztalosnak. Figyelmeztette: ha a fiú továbbra is korábbi életmódja szerint él, akkor nemcsak nem fog gyámként törődni vele, de el is fogatja, hogy Marosvásárhelyen feleljen tetteiért a törvény előtt.⁹²

Károly sorsáról nem tudunk meg továbbiakat a Wesselényihez kötődő forrásokból, mivel 1846 augusztusa után nem szerepel többet a báró levelezésében. Édesanyjával, Molnár Borbálával együtt nevét ott találjuk Wesselényi 1838. évi végrendeletében a Wersényi gyerekek között, azonban a kitagadás miatt az 1848-ban készített testamentumban már nem szerepel közöttük.⁹³ Gyászjelentése szerint huszárként részt vett a szabadságharcban, majd községi jegyző és törvényszéki tisztviselő lett, és 1887-ben hunyt el.⁹⁴

---

89 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 164. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 14. kötet. Kelemen Benjáminhoz, 1845. augusztus 14.

90 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 164. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 14. kötet. Kelemen Benjáminhoz, 1845. augusztus 28.

91 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámin levele Wesselényi Miklóshoz, 1845. szeptember 2. A fiú Dósát és Wesselényit is megfenyegette: „[Nagy Lázár] Mondta továbbá a' nyomorultnak azon nyilatkozatát, hogy ő még most vár az [Kelemen] Elek visszatéréig; 's ha kap tőlem Bécsbe menetelre pénzt, még pedig nem kevesebbet mint évenként 500 pfrtot jó; ha pedig nem kap: úgy majd megmutatja, hogy nállánál gazabb ember a' világon nem lesz; legelőbb is Vásárhelyre menend, sóval tölt puskát 's Prof. Dósát farba lövi. Onnan ide jő, mit én tudom mi mindent csinálni.” ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 164. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 14. kötet. Kelemen Benjáminhoz, 1845. szeptember 5.

92 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 164. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 14. kötet. Kelemen Benjáminhoz, 1845. szeptember 24.

93 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 173. Wesselényi Miklós végrendelete, 1848. március 25.

94 *Merényi-Metzger*, i.m. 26–27. p.

Wersényi István és Wersényi László

1829. május 5-én született Salamon Teréziától Wesselényi második fia, István. A harmadik fiú, László három évvel később, 1831. augusztus 28-án jött a világra, édesanyja Réti Borbála volt.⁹⁵ Amíg Károly tanulmányairól és terveiről elsősorban Kelemen Benjámín leveleiből tájékozódhatunk, addig Istvánról és Lászlóról a báró zilahi ágense, majd fiskálisa, Kiss Károly tudósításaiból értesülhetünk. Fivérükhöz hasonlóan ők is Zsibón nevelkedtek, és 1837-ben Nagyszebenben töltötték a nyarat. További tanulmányaikra vonatkozóan Kelemen azt javasolta Wesselényinek, hogy a fiúkat adják be a zilahi református iskolába — amelynek a báró volt a főgondnoka —, tanulmányaik és nevelésük felügyeletét pedig bízzák Hiri Ferenc igazgatóra.⁹⁶ Szeptemberben Kelemen elhozta a két fiút Nagyszebenből, és beíratta őket a zilahi tanintézménybe.⁹⁷ Tanítójuk a Kolozsvárról érkező új rektor, Hartmann Márton lett, a rektori szobában kaptak szállást, s Hiri Ferencnél étkeztek.⁹⁸

Kiss Károly és Kelemen Benjámín leveleiben a két fiú közötti különbségekkel találkozunk. László a jószágigazgató meglátása szerint már Nagyszebenben egymaga elég feladatot adott a velük lévő Máté Józsefnek, és rossz magaviselete mellett a tanulás sem érdekelt. Sem szidással, sem dicsérettel nem tudták motiválni, ez a zilahi iskolában eltöltött első hónapok alatt sem változott.⁹⁹ István ellenben szorgalmas és jó tanuló volt, olyannyira, hogy 1838 júliusában tanulmányi eredményéért jutalomban részesült. A testalkatot tekintve László volt az erősebb, bár a lovaglásban István nagyobb bátorságot mutatott. 1838 nyarán egy Majtényi nevű fiatalembert találunk mellettük nevelőként, akiről csupán annyit tudunk meg, hogy Bethlen Gergely jószágigazgatójának a fia volt.¹⁰⁰ 1841-ben már Péli Imre volt a nevelőjük, aki vélhetően 1840-től láthatta el ezt a feladatot.¹⁰¹

---

95 ANR DJS PRJ reg. nr. 632. 9., 11. fol.

96 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. július 16.

97 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. szeptember 17.

98 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. október 2.

99 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámín levele Wesselényi Miklóshoz, 1837. szeptember 17.

100 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 143. Kiss Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1838. július 7.

101 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 143. Kiss Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1841. július 15.

A Wesselényihez írt tudósítások a fiúk fejlődését mutatják; Kiss rendszerint jó véleménnyel volt Istvánról, s 1841 júniusában már Lászlóról is pozitívan nyilatkozott az apának, mivel mind a tanulás, mind a lovaglás terén sokat fejlődött.¹⁰² A kettejük tanulmányi szorgalma és képességei közti különbség azonban, úgy fest, a későbbiekben ismét kidomborodott. 1843 februárjában Kiss Károly így írt Wesselényinek a két fiúról: „Pisti és László szépen meg nőttek, de László testben nagyobb és szőke, Pisti kisebb, de izmos, barna, piros egészséges kerekded képű — valamennyi közt a leg hivebb másolat. László közepesen, de Pisti igen jól tanul, most mind ketten felső syntaxisták. Juliusban már rectorkéz alá menendők. Németül grammaticae tudnak anyit, amenyit az alsó classisokban tanulhattak...”¹⁰³ Apjuk kérésének megfelelően mesterséget is választottak maguknak: László kovács, István pedig asztalos akart lenni, s 1843 nyarán kezdték meg választott szakmájuk elsajátítását.

A fiúk zilahi tanulmányai egy botrány következtében 1844 februárjában megszakadtak. A hónap elején kellett Istvánnak számot adnia tudásáról, s Wesselényi ezt követően elvitte a fiúkat Zsibóra. Röviddel a vizsga után azonban mindkettejüket kivette az iskolából, mivel kiderült, hogy mindkét fiú „az önfertőztetés bűnében fuldoklik.”¹⁰⁴ István és László zilahi kollégiumból való elhozatala mögött azonban pedagógiai problémák is voltak, ezekből képet kapunk a fiúk képességeiről, személyiségükről és egymással való kapcsolatukról is: „a’ két évvel fiatalabbat ugyanis, ki különben is a’ nagyobbiknál gyengébb tehetségű és sokkal kevesebb szorgalma, amazzal összepórázolták ’s minden tanulmányban együtt vitték; minnek következése lőn hogy az egyik hátráltatva, a’ másik ostorozva csak keresztülbotorkázott classisain haszon és siker nélkül... az egyikben elhittség ’s a’ másik feletti zsarnokoskodási vágy, ebben pedig elcsüggedés támadott, ’s mindkettőben egymás iránti csaknem gyűlölet keletkezett.”¹⁰⁵

Fiai zilahi iskolából történt kihozatalának fő okában saját neveltetésének párhuzamait fedezhetjük fel, s Wesselényi ezzel kapcsolatos nézeteit a vallás és az egészségügy szemszögéből is megközelíthetjük. Ahogy Dávid Gábor Csaba a báró vallásosságáról írt tanulmányában hangsúlyozta, a református Wesselényi

---

102 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 143. Kiss Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1841. június 4.

103 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 143. Kiss Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1843. február 18.

104 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 6. kötet. Dósa Elekhez, 1844. május 1.

105 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 6. kötet. Dósa Elekhez, 1844. május 1.

neveltetésében a vallási elfogulatlanság érvényesült, elsősorban katolikus édesanyjának, Cserei Helénának köszönhetően.¹⁰⁶ Érdemes tehát megvizsgálnunk az onániáról alkotott véleményt mind a katolikus, mind a református katekizmus szempontjából. A zsigódi könyvtárjegyzékben is szereplő katolikus katekizmus a halálos bűnök közé sorolja az önkielégítést, mint olyat, amely az erkölcsi rendet súlyosan sérti.¹⁰⁷ A református dogmatikában nem találkozunk ilyen specifikus meghatározással, azonban mivel a korabeli szóhasználathoz hasonlóan Wesselényi is a bűn szót használja több levelében is, annak meghatározása közelebb visz minket a magyarázathoz. A kálvinista katekizmus szerint bűn mindaz, ami ellenkezik Isten törvényével és akaratával, a bűn által az ember megbontja Istennel való kapcsolatát.¹⁰⁸ Ebben az értelemben tehát az önkielégítés — mint a református felosztás szerinti hetedik parancsoltnak való ellenszegülés — ugyanúgy bűn, mint a katolikus katekizmusban, csupán nincs specifikusan megnevezve. A báró bűnről alkotott szemléletébe enged betekintést Széchenyi Istvánnal közös nyugat-európai utazása alatt írt egyik naplóbejegyzése, miszerint „a bűn örökös, mint az erkölcs — egy elkövetett bűnt ezredek leforgásai sem törölhetik el, azt Isten sem bocsájthatja meg...”¹⁰⁹ Gondolatai mögött a Heidelbergi Káté tizedik kérdésére adott választ fedezhetjük fel, amely szerint Isten büntetése nemcsak a földi életre terjed ki („időleges”), hanem azon túlra is („örök”) — bár az idézet utolsó tagmondata azt sugallja, mintha szerinte a bűn Istentől független lenne.¹¹⁰

Nemcsak a keresztény dogmatika bűnfogalma felől közelíthetjük meg a kérdést, hanem a XVIII–XIX. századi egészségügyi irodalom irányából is. Ez már csak azért is fontos, mivel a fentiek mellett az egészségi vonatkozásokra is talál-

---

106 *Dávid Gábor Csaba*: Wesselényi Miklós vallásossága. In: uő: „Célunk tökéletesedésünk” — A nemzetnevelő Wesselényi Miklós. Budapest, 2013. 112–115. p.

107 *Der große Katechismus mit Fragen und Antworten sammt der vollständigen Einleitung in die Kenntniß der Gründe der Religion, und den beweisenden Stellen, zum Gebrauche in den kaiserl. könipl. Staaten.* Wien, 1793. 257–258. p. Schönvizner János 1843-ban megjelent művében a katekizmusban is szereplő „néma bűn” (stumme Sünde) kifejezést használja.

108 *Catechizmusi házi-kints, avagy a keresztyéni hit kérdések és feleletek által való magyarázatja.* Pozsony, 1805. 30. p.; *A' keresztyéni hitről való vallás-tétel.* Kolozsvár, 1755. 43. p. Mindkét könyv szerepel a zsigódi Wesselényi-könyvtár jegyzékében. Ld. ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 2A Verzeichniz der Bücher, welche sich in der Freyherrlich-Wesselényischen Bibliothek in Zsigó befinden. 74. fol.

109 *Széchenyi István — Wesselényi Miklós*: Feleselő naplók. Egy barátság kezdetei. Válogatta és szerkesztette: Maller Sándor. Bp., 1986. 160. p.

110 *Fekete Károly*: A Heidelbergi Káté magyarázata. Bp., 2013. 68–70. p.

lunk utalást az apa Kiss Károlyhoz írt levelei között.¹¹¹ A XIX. századi szexuális gondolkodásra nagy hatást gyakorolt Samuel Auguste Tissot svájci orvos *Von der Onanie, oder Abhandlung über die Krankheiten, die von der Selbstbefleckung herrühren* című munkája, amely kifejezetten az önkielégítés következményeként fellépő betegségekkel, valamint azok gyógyításával foglalkozott. A Wesselényi család könyvtárának 1822-ben összeírt jegyzékében a svájci orvos egy másik munkájának magyar fordításával találkozunk, amelyet vélhetően még id. Wesselényi Miklós szerzett be — bár ez nem jelenti feltétlen azt, hogy ismerték a szerző munkásságát. Emellett viszont a könyv feltűnik id. Teleki László 1796-ban írt, *A nevelésről* címet viselő, kéziratban maradt nevelési tanácsadójában, amelyet fiai nevelője, Szabó András számára készített el. Teleki külön alfejezetet szentelt a szexuális felvilágosítás témakörének, s külön említést tett Tissot könyvéről, mint olyan munkáról, amit feltétlen el kell olvasatni a fiúgyermekkel.¹¹² A tanácsadó címzettje az a Szabó András, aki 1810-ben a 14 éves Wesselényi mellé került nevelőként, s neveltje pont abban az életkorban volt, amikor Teleki a svájci orvos munkáját elolvastatta volna a fiúkkal. A báró tehát nevelője, Szabó András révén minden bizonnyal ismerhette a művet.

István és László Zilahról történt távozása után Wesselényinek gondoskodnia kellett fiai további tanulmányairól. Ebben barátja, a nevelői múlttal rendelkező Ernst Fischer nyújtott segítséget neki, aki ígéretet tett arra, hogy magához veszi a két fiút Segesvárra, s egy fiatal nevelőt is ad melléjük, hogy folyamatosan felügyelet alatt legyenek.¹¹³ Wesselényi egy másik nevelőt is szerződtetni akart, ez ügyben legelőször Szász Károlynak és Dósa Eleknek írt segítséget kérve.¹¹⁴ Szász egy Beder László nevű fiatalembert ajánlott neki,¹¹⁵ aki júliusban látogatást is tett

---

111 „... még azt jegyzem meg, hogy annyi sápadt gyereket együtt mint most az examenkor soha sem láttam.” ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 5. kötet. Kiss Károlyhoz, 1844. február 11.

112 „... mivel pedig a sexussal valo egyben jövésnek el kerülése által sok meg nem nevezhető hibák következnek, azért minden Ifjunak ideje koránt a kezébe adnám Tissotnak azt a híres munkáját de Onania...” Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, M. Irod. Régi s Újabb Írók művei 4-r. 133. sz. Id. Teleki László: *A nevelésről*. 15. p.

113 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 137. Ernst Fischer levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. április 28.

114 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 6. kötet. Szász Károlyhoz és Dósa Elekhez, 1844. április 30. — 1844. május 1.

115 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 150. Szász Károly levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. június 11.

Zsibón, de nem tudott németül, így Wesselényi nem találta alkalmasnak.¹¹⁶ Ezt követően már a kolozsvári református kollégium tanárát, Nagy Ferencet, valamint Kemény Zsigmondot is megkereste, s több jelölt is akadt, azonban egyiket sem találta megfelelőnek.

István és László egyelőre saját nevelő nélkül indultak Segesvárra, ahova 1844. október 21-én érkeztek meg.¹¹⁷ Apjuk Fischer nevelői tapasztalatára és belátására bízta őket, csupán egy dologban kérte barátját, hogy pontosan az általa leírtak szerint cselekedjen: az önkielégítés megszüntetésére vonatkozó teendőkben. A fiúknak előírt „gyógymód” több részből tevődött össze. Egyfelől napközben a velük való beszélgetésből — amely rávilágít tettük erkölcsi és egészségügyi vonzataira —, másfelől a kellő mértékű fizikai és szellemi elfoglaltságból és terhelésből. A báró meghatározta, milyen legyen a fiúk szobája, s egy fürdőkúrát is előírt nekik. Felkelés után rögtön hideg vízzel le kellett dörzsölniük egész testüket, majd reggeli előtt fél óráig hideg vizes ülőfürdőt kellett venniük, és lefekvés előtt meg kellett ismételniük a reggeli teendőket.¹¹⁸ A Wesselényi által előírt feladatok minden bizonnyal nem tőle, hanem Schönvizner János 1843-ban megjelent munkájából származnak. A Pápán kiadott rövid könyvben a Fischernek megírt teendők mindegyike szerepel, továbbá a báró a reggeli mosakodáshoz egy ugyanakkora edényt javasol, mint Schönvizner.¹¹⁹

Wesselényi végül 1844 végén talált egy megfelelő nevelőt, az ekkor 23 éves Bartalus Istvánt — Kemény Ferenc fiainak magántanárát —, akit egyelőre csak egy év próbaidőre vett fel.¹²⁰ Bartalus mellett egy másik nevelő alkalmazását is tervbe vette, s a feladatra Ninny Józsefet ajánlották neki. Rövid egyezkedés után az apa megírta a szerződést, amit 1845 áprilisában aláírásra el is küldött neki.¹²¹ Amikor azonban májusban személyesen is találkozott vele Pesten, visszavonta az

---

116 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 7. kötet. Szász Károlyhoz, 1844. július 11.

117 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Wersényi István levele Wesselényi Miklóshoz, 1844. október 21.

118 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 7. kötet. Ernst Fischerhez, 1844. október 16.

119 *Schönvizner János*: Az önfertőzés (onania). Pápa, 1843. 31–32., 35–39., 43–45., 50. p.

120 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 163. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 9. kötet. Ernst Fischerhez, 1845. január 1.

121 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 163. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 10. kötet. Ninny Józsefhez, 1845. február 23.

ajánlatát.¹²² Wesselényi a fiúk mellett lévő Bartalussal sem volt elégedett, mivel a báró szerint a nevelő maga is még némi nevelésre szorult. „Őszintén ki mondom, hogy az ön levelei hangulata ’s szelleme nekem teljességgel nem tetszik. Nem el rejtve hanem első tekintetre láthatólag van abban bizonyos el hittség ’s maga tul betsülésének bizonyása” — írta neki 1845 márciusának végén.¹²³ Fischert kérte meg e jellemhiba kijavítására, mivel meglátása szerint még „gyalulni és reszelni” kellett a fiatalemberen.¹²⁴

István és László segesvári neveltetése 1845 nyarán befejeződött, s ősszel hazatértek Zsibóra.¹²⁵ Tanulmányaikat az őket elkísérő segesvári Grindel felügyelte, aki 1846 júniusában elhagyta Zsibót, helyére egy Eduard Mühlenbruch nevű fiatalember érkezett.¹²⁶ A báró levelezési anyagában István és László Zsibóra való visszaköltözését követően nem találunk információt tanulmányaikról, csupán jövőbeli terveikről. László a gazdaságtudománnyal akart foglalkozni, István ezzel szemben bizonytalanabb volt az elképzelései terén. Először homeopata orvos akart lenni, majd meggondolta magát, és mérnökké akarta képezni magát. Ezután katonának akart állni, de rendszeres betegségei miatt erre nem volt alkalmas, így a kereskedőség mellett döntött.¹²⁷ A fiú egészségével már 1846 májusa óta problémák voltak, rendszeresen fejfájás gyötörte, s a látásával is problémák voltak.¹²⁸ Wesselényi ezért Istvánt egyik ágensével, Molnár Andrással együtt Gräfenbergbe küldte Priessnitz-hez.¹²⁹ A kúra szigorú betartása mellett a báró fia lelkére kötötte a francia nyelv és a matematika tanulását is, mivel sikerült megegyeznie Rudolf

---

122 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 164. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 13. kötet. Ernst Fischerhez, 1845. május 28.

123 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 163. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 11. kötet. Bartalus Istvánhoz, 1845. március 25.

124 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 163. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 12. kötet. Ernst Fischerhez, 1845. április 1.

125 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 164. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 16. kötet. Ernst Fischerhez, 1845. november 11.

126 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 22. kötet. Ernst Fischerhez, 1846. július 14.

127 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 29. kötet. Ernst Fischerhez, 1847. szeptember 25.

128 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 21. kötet. Ernst Fischerhez, 1846. május 19. és 1846. május 22.

129 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 29. kötet. Ernst Fischerhez, 1847. szeptember 25.

Marienburg brassói kereskedővel abban, hogy István kereskedelmi gyakorlatot szerezhet mellette.¹³⁰ Az idősebbik fivér azonban ismét meggondolta magát, és a mezőgazdaság iránt kezdett el érdeklődni. A fiú egészsége a kúra következtében sokat javult, ezért 1848 áprilisának végén Wesselényi azt javasolta neki, hogy Lászlóval együtt önkéntesként lépjenek be a honvédek közé.¹³¹ Ugyan huszárok akartak lenni, egyelőre a gyalogsághoz kerültek, bár apjuk minden követ megmozgatott áthelyezésük érdekében. Kolozsváron állomásozó fiainak azt javasolta, hogy szabadidejüket hasznosan, jó társaságban — a kaszinóban vagy a vívőiskolában — töltsék, s néhány általános érvényű erkölcsi tanáccsal is ellátta őket.¹³² Időközben 1848. július 11-én Mikes Kelemen és Bethlen Gergely irányítása alatt megkezdődött egy önkéntes lovas csapat szervezése Kolozsváron, ezért Wesselényi azt tanácsolta fiainak, csatlakozzanak hozzájuk, ha nem akarnak gyalogként szolgálni.¹³³ A fiúk azonban a 11. honvédszázalójban maradtak Bittó Károly százados irányítása alatt.¹³⁴

Ez volt Wesselényi utolsó információja fiairól, akiktől 1848 augusztusát követően több mint egy évig nem kapott levelet, így abban a hitben volt, hogy meghaltak. István és László 1849. október elején tért haza Zsibóra, s részletesen leírták apjuknak a kifosztott kastély állapotát, továbbá tanácsát kérték jövőjüket illetően.¹³⁵ A báró megírta nekik javaslatát: a kényszersorozásra a gyengébb testalkatú és beteges Istvánnak érdemes lenne önként jelentkeznie, mivel nagy valószínűséggel nem találnák alkalmasnak a katonai szolgálatra. Lászlónak is a jelentkezést ajánlotta, bár az ő esetében sokkal valószínűbbnek látta a besorozást. Mindazonáltal arra kérte Istvánt, kérjen tanácsot másoktól is, és értesítse őt dönté-

---

130 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 167. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 32. kötet. Wersényi Istvánhoz, 1848. január 24.

131 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 167. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 35. kötet. Wersényi Istvánhoz, 1848. április 30.

132 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 168. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 37. kötet. Wersényi Lászlóhoz és Istvánhoz, 1848. június 30.

133 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 168. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 37. kötet. Wersényi Istvánhoz, 1848. július 20.

134 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Wersényi László levele Wesselényi Miklóshoz, 1848. augusztus 11.

135 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Wersényi László levele Wesselényi Miklóshoz, 1849. október 5.

séről.¹³⁶ December végén nagy aggodalommal írta meg Istvánnak a hírt, miszerint azokat az egykori honvédeket, akik 1850. január 24-ig nem jelentkeznek a császári seregbe, bíróság elé állítják, ezért sürgette jelentkezését abban a reményben, hogy egészségi állapota miatt el fogják utasítani.¹³⁷ „Megtettem mely jövődöm s boldogságom fonalát szét tépé, mely lépésemmel örökre meg ásám sirom, hol a' lelkiesméret marcongása soha nyugodni nem fog” — írta 1850 januárjában László az apjának, miután besorozták az Estei Ferdinánd huszárezredbe. Arra kérte Wesselényit, segítsen rajta, és gondoskodjon arról, hogy valamilyen módon mentesüljön a szolgálat alól.¹³⁸ Ahogy a báró válaszából kiderül, László túl hamar jelentkezett Kolozsváron, ugyanis apja megtette a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy két fiát még a határidő lejárta előtt kiváltsa a kényszersorozás alól az előirt fejenkénti ötszáz forint kifizetésével. László viszont önkéntesként jelentkezett Kolozsváron, nem pedig egykori honvédként, így apja szerint nem sok esély volt arra, hogy elkerülje a katonai szolgálatot. Mindazonáltal megígérte neki, hogy írni fog feletteseinek.¹³⁹

Istvánt vélhetően egészségi állapota miatt nem sorozták be, mivel 1850 februárjában huzamosabb ideig testvére, Róza családjánál volt Dengelegen, innen írt apjának, és levelében nem található semmilyen utalás a katonai szolgálatra.¹⁴⁰ Wesselényi utolsó, 1850. március eleji Lászlóhoz írt levelében arra kérte fiát, írjon neki Gräfenbergbe, ha ezredével az onnan mintegy 80 kilométerre fekvő Troppauba érkeznek, s mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy legalább pár napot családja körében tölthessen a morva-sziléziai fürdővárosban.¹⁴¹ Ez végül sikerült, és 1850 áprilisának elején László Gräfenbergben tölthetett pár napot,

---

136 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 169. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 43. kötet. Wersényi Istvánhoz, 1849. november 28.

137 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 169. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 43. kötet. Wersényi Istvánhoz, 1849. december 27.

138 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Wersényi László levele Wesselényi Miklóshoz, 1850. január 23.

139 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 170. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 44. kötet. Wersényi Lászlóhoz, 1850. február 1.

140 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Wersényi István levele Wesselényi Miklóshoz, 1850. február 24.

141 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 170. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 44. kötet. Wersényi Lászlóhoz, 1850. március 7.

sőt el is kísérté apját Pestig.¹⁴² Wesselényi nem sokkal későbbi halálát követően mindketten részesültek az örökségből. István birtokot vásárolt magának a Szatmár vármegyei Újnemetben, László pedig Közép-Szolnokban vármegyei esküdtként, majd fogházfelügyelőként szerepel a forrásokban.¹⁴³

Wersényi Róza és Wersényi Katalin

Wersényi Róza a báró első gyermeke volt, 1824. szeptember 26-án született, édesanyja Molnár Borbála volt. Wersényi Katalin három évvel volt fiatalabb nála, 1827. január 18-án jött a világra, Szántó Zsuzsanna volt az édesanyja.¹⁴⁴ A lányokkal 1836-ban találkozunk először Wesselényi és Kelemen levelezésében. Ekkorra már készen volt Wesselényi terve, miszerint két leányát Tánzer Lilla leánynevelő intézetében fogja neveltetni. Amíg fiai esetében nem titkolta, hogy ő az apjuk, a lányokat hivatalosan a báró gyámleányaiként vették fel az intézetbe.¹⁴⁵ A jószágigazgató 1836. június 5-én beírta őket Tánzer Lillához, s egy nyelv- és egy zene tanárt is fogadott melléjük.¹⁴⁶ Mint naplóból kiderül, Wesselényi nem kedvelte Pestet, egyedül a leányok okoztak neki örömet ott-tartózkodása alatt. Naplójának bejegyzéseiben szinte minden nap megjelenik Róza és Kata, s kiviláglík belőlük irántuk érzett féltő szeretete: „Estve szokásom szerint a’ gyermekeknél voltam, az udvaron játszottak, Katinak futás közt lába bokájában megrándult, ’s szegényke sirva rogyott le. Minő kebel-fojtó érzés vérünk szenvedését látni.”¹⁴⁷ Amíg kényszerű távolléte miatt nem tudott részt venni fiai életének korai szakaszában, addig Róza és Kata fejlődését személyesen kísérté figyelemmel, s aktívan részt vett mindennapjaikban.¹⁴⁸ Ez arra is lehetőséget adott, hogy lássa leányai tanul-

---

142 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 170. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 44. kötet. Szabó Miklóshoz, 1850. április 9.

143 *Merényi-Metzger*, i.m. 27–28. p.

144 ANR DJS PRJ reg. nr. 631. 23. fol., reg. nr. 632. 7. fol. Merényi-Metzger Gábor Wersényi Katalin születési időpontját tévesen 1827. január 28-ra tette. *Merényi-Metzger*, i.m. 27. p.

145 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 158. Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz, 1836. május 20.

146 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 142. Kelemen Benjámin levele Wesselényi Miklóshoz, 1836. június 8.

147 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 129. Wesselényi Miklós naplója, 1836. augusztus 16.

148 „Nagyon unalmas lenne itt-létem ’s felette boszankodnék érte, de az, hogy gyermekeimmel lehetek kipotol minden egyebet. Üldözöttnek, hontalannak kell az embernek arra lenni, hogy

mányi hiányosságait is.¹⁴⁹ Amikor 1838 márciusában a Duna elöntötte Pest utcáit, legelőször leányait helyezte biztonságba,¹⁵⁰ s az árvíz miatt Főtra költöztetett leánynevelőben is gyakran látogatást tett, még ha nem is napi rendszerességgel.¹⁵¹

A leányok és Tänzer Lilla első Wesselényihez írt levelei 1838-ból maradtak fenn. Ezekben elsősorban Róza és Kata egészségi állapotáról esik szó, s épp a gyógyítás mikéntjében nézeteltérés fedezhető fel az apa és Tänzer Lilla között: amíg Wesselényi a homeopátiát részesítette előnyben, a leányok nevelőnöje a hagyományos orvoslás híve volt.¹⁵² A levelekben több neves homeopata orvossal találkozunk: 1838 januárjában Ivanovich András kezelte Rózát, 1842 nyarán Széchenyi és Kossuth orvosa, Almási Balogh Pál felügyelt a két lány egészségére, s Attomyr József és Bakody József neve is feltűnik a levelekben. Hármójuk közül Balogh és Attomyr a bárót is kezelte, Wesselényi több alkalommal is hozzájuk fordult egészségi problémáival, és már a lányok Pestre költözése előtt ismerte mindkettőjüket.

A lányok tanulmányaik mellett a társasági életbe is bekapcsolódtak. Wesselényi megengedte, hogy Róza és Kata kiélvezze a bálók örömeit, s arra kérte őket, mindenképpen számoljanak be az eseményekről és arról, hogyan érezték magukat.¹⁵³ 1843 tavaszán megismerkedtek Fáy Andrással, aki nagyon jó véleményel volt róluk.¹⁵⁴ A lányok minden bizonnyal Kossuth Lajost is ismerhették,

---

az övéivel lehetőség boldogságát úgy érezze, mint én érzem. Nagy részét a' Napnak a' kedves kis Rosimmal 's Katimmal töltöm; nézem míg tanulgatnak, nézem míg játszodnak, 's én is játszodok velek." ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 158. Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz, 1836. augusztus 13. (eredeti kiemelés)

149 „Rósi annyira el van irásban 's számvetésben maradvá, hogy egy 7 esztendő gyermeknek is szűgyen lenne. Kati pedig szegényke épen semmit sem tud.” ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 158. Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz, 1836. szeptember 2.

150 Báró Wesselényi Miklós az „árvízi hajós” naplója. Sajtó alá rendezte és kiadta Dr. Rubinyi Mózes irányításával a székesfővárosi VI. kerületi Izabella-utcai Báró Wesselényi Miklós Fiú Felső Kereskedelmi Iskola ifjúsága. Bp., 1938. 18–19. p.

151 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 129. Wesselényi Miklós naplója, 1838. április 17., 1838. május 2–4., 1838. május 11.

152 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 129. Wesselényi Miklós naplója, 1838. augusztus 21.

153 ANR DJC fond nr. 250, nr. crt. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 2. kötet. Tänzer Lillához, 1843. január 4.

154 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 2. kötet. Tänzer Lillához, 1843. április 24.

mivel apjuk arra kérte őket, hogy adják át neki egyik hozzá írt levelét.¹⁵⁵ Róza és Kata Bártfay László és felesége, Josephine rendszeres vendégei voltak,¹⁵⁶ s 1845 telén több levélben is megemlíti Trefort Ágoston gyámját, Csáky Petronellát, aki gyakran vendégül látta őket.¹⁵⁷

1843 decemberében apjuk közbenjárására Reinagel Richárddal bővült a lányok ismeretségi köre. Wesselényi nem titkolta Tänzer Lilla előtt, hogy a fiatal embert lánynézőbe küldte, azonban arra kérte őt, hogy ezt tartsa titokban Róza és Kata előtt. Reinagel Wesselényi egyik barátjának, Károlyi György erdőmesterének, Riedler Andrásnak az unokaöccse volt, s a báró Riedler iránti hálája miatt engedte meg, hogy az unokaöcs látogatást tegyen leányainál. A fiatal hadnagy édesanyja Riedler húga, édesapja pedig egy Engel gróf volt, aki titokban támogatta házasságon kívül született fiát.¹⁵⁸ A báró terve sikerrel járt, hiszen Róza beleszeretett Reinagelbe — az apa viszont óvatosságra intette Tänzer Lillát, mivel attól tartott, hogy leánya vonzalma csupán egy rövid fellángolás.¹⁵⁹ Amíg fiainak írt leveleiben gyakran találkozunk intésekkel és figyelmeztetésekkel, leányaihoz — különösen Rózához — írt leveleiben a megértés és az érzelmesség dominál. „Bizonyosan tudod ’s érzed azt, hogy illő épenúgy mint szívnek jóltevő mindent mi érzést illet, mi jelent ’s jövendőt érdekel, egy olly rokon kebelbe önteni ki, mellyben irántad a’ legtisztább szeretet létezik, ’s hogy jobban senki is Téged érteni, veled örülni vagy ha kellene szenvedni nem fog, mint szerető apád” — írta idősebb lányának 1844 tavaszán.¹⁶⁰

1844 februárjától egyre több alkalommal került elő Wesselényi és Tänzer Lilla levelezésében a fiatalok jövőjének kérdése. A nevelőnő több alkalommal is aggodalmát fejezte ki Reinagel anyagi helyzetével kapcsolatban, s mint Wesselényi válaszából kiderül, a fiatalember megpróbálta megszerezni magának a

---

155 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 3. kötet. Wersényi Rózához, 1843. július 1.

156 Bártfay László naplói. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta: Kalla Zsuzsa. Bp., 2010. 696. p.

157 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 10. kötet. Wersényi Katához, 1845. február 26.

158 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 161. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 4. kötet. Tänzer Lillához, 1843. december 16.

159 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 5. kötet. Tänzer Lillához, 1844. február 23.

160 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 5. kötet. Wersényi Rózához, 1844. március 15.

nagykárolyi postamesteri hivatalt, azonban nem járt sikerrel.¹⁶¹ Róza levelezésbe kezdett Reinagellel, aki elhatározta, hogy elhagyja a hadsereget.¹⁶² Wesselényi levelei arra utalnak, hogy a fiatalember végül meggondolta magát, meg akarta várni tisztí előléptetését, s ezzel párhuzamosan az apa elbizonytalanodott Reinagel érzéseinek és szándékainak komolyságában.¹⁶³ Ahogy az Tänzer Lilla egyik leveléből kiderül, nem csupán Riedler András unokaöccse érdeklődött Róza iránt. Egy vasárnap, miközben a nevelőnő épp a lányokkal sétált, egy Cserepes nevű fiatal ügyvéd jelent meg a nevelőintézetben, s arra kérte Tänzer Lilla édesanyját, engedje meg, hogy meglátogassa Rózát, és megpróbálja elnyerni vonzalmát. Ő azonban közölte vele, hogy mindenekelőtt fel kell keresnie Wesselényit, s tőle kell erre engedélyt kérnie. Cserepes ezt túl nagy kérésnek tartotta, s ezt követően többé nem jelent meg a nevelőintézetnél.¹⁶⁴

A fiatalok házasságát nemcsak Richárd jövőbeli terveinek bizonytalansága, hanem Róza hosszas betegsége is késleltette.¹⁶⁵ A vőlegény végül úgy döntött, hogy a seregben marad, ezért Wesselényinek a szükséges kauciót is elő kellett teremtenie. 1846 áprilisára a báró megegyezett Károlyi Györggyel, s a vele kötött üzleti megállapodásból teremtette elő a szükséges összeget.¹⁶⁶ A seregtől a hosszas várakozás után végül 1847. január végére érkezett meg minden engedély.¹⁶⁷ A fiatalok 1847. február 7-én egybekeltek a Kálvin téri református templomban, s mivel sikerült elérniük Reinagel Szegedre helyezését, az esküvő után egyből a Tisza-parti városba mentek.¹⁶⁸ Kata úgy döntött, hogy nővére esküvője után elhagyja Tänzer Lilla leánynevelő intézetét, s Zsibóra költözik apja mellé, akit

---

161 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 5. kötet. Tänzer Lillához, 1844. február 10.

162 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 6. kötet. Tänzer Lillához, 1844. április 19.

163 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 162. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 7. kötet. Tänzer Lillához, 1844. október 27.

164 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 152. Tänzer Lilla levele Wesselényi Miklóshoz, 1845. február 13.

165 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 152. Tänzer Lilla levele Wesselényi Miklóshoz, 1845. szeptember 3.

166 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 165. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 20. kötet. Wersényi Katához, 1846. április 9.

167 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 25. kötet. Wersényi Rózához, 1847. január 21.

168 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, A619. mikrofilm. Kálvin téri házassági anyakönyvek 1845–1857. 12. fol.

ezt követően mindenhova elkísért.¹⁶⁹ Bár a már megvakult Wesselényi leveleiben gyakran sötéten írja le testi-lelki állapotát, a források a zsbói kastély vidám családi eseményeiről is beszámolnak, amelyben a báró gyermekei is részt vettek. 1847 karácsonyán például Lux Anna, Wersényi Katalin és László, valamint a személyzet néhány tagja Amandus Gottfried Adolph Müllner *Die großen Kinder, oder das Angebinde* című vígjátékát adta elő a házi színpadon.¹⁷⁰

Az ifjú házaskok Richárd újabb áthelyezése miatt 1848 első felében Nagykárolyba költöztek, s július 29-én reggel 9 órakor Róza egy egészséges fiúgyermeknek adott életet, aki a Richárd nevet kapta.¹⁷¹ Wesselényi 1848 szeptemberét követően több mint egy évig nem kapott hírt leánya és családja felől.¹⁷² Veje 1849. november végi leveléből tudhatta meg, hogy a kis Richárd elhunyt, s időközben született egy kislányuk, aki a Malvin nevet kapta.¹⁷³ Elköltöztek Nagykárolyból, s Dengelegen telepedtek le Reinagel édesanyjánál, ahol rossz anyagi körülmények között éltek, s a férj rokonainak segítségére szorultak.¹⁷⁴

Az 1848 szeptemberében Gräfenbergbe távozó Wesselényi nem találkozhatott sem Richárd, sem Malvin nevű unokájával. A fennmaradt levelek alapján Kata apja mellett segédkezett — különösen a levélírásban —, s 1848 szeptemberében apjával, nevelőanyjával és két féltestvérével közösen Gräfenbergbe ment.¹⁷⁵ Wesselényi utolsó napjaiban is apja mellett volt a pesti Emmerling fogadó első emeleti szobájában.¹⁷⁶ Rozália életének további eseményeiről nem maradtak fenn adatok, Katalin Istvánhoz hasonlóan a szatmári Újnémten telepedett le.¹⁷⁷

---

169 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 25. kötet. Wersényi Katához, 1847. március 4.

170 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 166. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, 31. kötet. Ernst Fischerhez, 1847. december 25.

171 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 149. Reinagel Richárd levele Wesselényi Miklóshoz, 1848. július 29.

172 Róza utolsó hozzá írt levele 1848. augusztus 23-án kelt. Ld. ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155.

173 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 149. Reinagel Richárd levele Wesselényi Miklóshoz, 1849. november 26.

174 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 155. Wersényi Róza levele Wesselényi Miklóshoz, 1850. január 12.

175 Tánzer Lilla a leány szemfájdalmát a rengeteg levélírásnak tulajdonította. Ld. ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 152. Tánzer Lilla levele Wesselényi Miklóshoz, 1850. február 2.

176 *Éble*, i.m. 142–146. p.

177 *Merényi-Metzger*, i.m. 26–27. p.

Összefoglalás

Wesselényi Miklós magánéletének intim részletei mellett érdemes figyelmet szentelni apai szerepvállalásának is. A házasságon kívül született gyermekeket nemcsak a társadalom részéről övezte megvetés, de a törvényi szabályozás szerint sem rendelkeztek olyan jogokkal, mint a házasságból született utódok, társadalmi mobilitási lehetőségeik pedig ebből fakadóan erősen korlátozottak voltak. A XIX. században a magánjog határozta meg a házasságon kívüli születés jogi fogalmát, eszerint az utódok kizárólag édesanyjukkal álltak rokoni kapcsolatban, nem viselhették apjuk nevét, és nem örökölhették apjuk nemesi címét és vagyonát.¹⁷⁸ Wesselényi amellet, hogy a Wersényi nevet adta gyermekeinek, házasság révén akarta tehetségesnek és méltónak tartott fiait törvényes utódaivá tenni. Bár erre irányuló kísérletei nem jártak sikerrel, házasságon kívül született utódai örökségéről végrendeletben gondoskodott, illetve a polgári karriert tűzte ki célul számukra.

Erdélyi pere miatt fiai nevelésében nem vehetett részt személyesen, ez a hiány elsősorban Károllyal való kapcsolatában mutatkozott meg. László és István esetében is a szigorú apa tűnik ki a forrásokból, aki ha szükségesnek érzi, megfeddi gyermekeit, de ha arra van szükség, tanácsot ad nekik, és biztatja őket. Wesselényi pedagógiai elveinek több elemében — elsősorban a testi nevelés tekintetében — felismerhetjük saját gyermekkorának párhuzamait. A gyerekek neveltetését minden esetben a legalkalmasabbnak ítélt személyekre bízta, így mentoraik között olyan neveket találunk, mint Bölöni Farkas Sándor, Dósa Elek vagy Hiri Ferenc. Leányai, Rozália és Katalin esetében Tánzer Lillát bízta meg a neveléssel, s a fiúkkal ellentétben az ő életükben személyesen is részt tudott venni, így szorosabb kapocs alakult ki az apa és lányai között. Mindemellett az aggodalmak sem kerültek el, elég csak Károly tetteire vagy az 1848–1849. évi eseményekre gondolunk, amikor egy évig semmi hírt nem kapott Rozália, István és László felől. Gyermekei sorsát élénk figyelemmel kísérte, terveiket minden esetben támogatta, s mindent megtett azok valóra váltása érdekében.

---

178 *Frank Ignác*: A közigazgatás törvénye Magyarhonban. 1. kötet. Buda, 1845. 158–161. p.; *Varga István*: Kísérlet a törvénytelen gyermekek két világháború közötti helyzetének bemutatására Magyarországon. In: *Kötő-jelek. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Doktori Iskolájának évkönyve*. Szerk.: Némedi Dénes, Szabadi Vera. Bp., 2007. 203–205. p.

Tartalom

Tanulmányok

Kenyeres István

A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai
a XVII. században 3

Nagy János

Az új szabad királyi városok becikkelyezésének ügye
az 1751. évi országgyűlésen 69

Kárpáti Attila

Wesselényi Miklós, az apa 109

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.